

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

**БАЗОВІ АСПЕКТИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ЇХ ПРАВОВЕ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

монографія

За редакцією К. В. Єфремової

Електронне видання

Харків
2021

УДК 346.2:004
JEL H54, K22, K24, O33, O34, O38, O43

*Рекомендовано до друку вченою радою
Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку
Національної академії правових наук України
(протокол № 11 від 28 грудня 2021 р.)*

Рецензенти:

О. П. Гетманець – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри правового забезпечення підприємницької діяльності та фінансової безпеки Харківського національного університету внутрішніх справ;

І. В. Яковюк – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

А. М. Ісаєв – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права № 1, начальник науково-дослідницького сектору Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Колектив авторів:

Єфремова К. В. – розд. 1, *Шматков Д. І.* – розд. 2, *Кохан В. П.* – розд. 3, *Бринцев О. В.* – розд. 4 (співавт. з *Мамаєвим І. О.*), *Мамаєв І. О.* – розд. 4 (співавт. з *Бринцевим О. В.*), *Водорезова С. Р.* – розд. 5, *Новіков Є. А.* – розд. 6, *Шевченко Л. С.* – розд. 7, *Пасмор Ю. В.* – розд. 8.

Базові аспекти цифровізації та їх правове забезпечення : монографія / [К. В. Єфремова, Д. І. Шматков, В. П. Кохан та ін.]; за ред. К. В. Єфремової. – Харків: НДІ прав. забезп. інновац. розвитку НАПрН України, 2021. – 180 с.

Монографію присвячено дослідженню питань правового забезпечення цифрової трансформації суспільства та економіки, серед яких розкриті питання контролю та управління цифровими інфраструктурами, розвитку цифрових навичок і компетенцій як базових аспектів цифрової економіки. Робота містить окремі дослідження з актуальних напрямків правового забезпечення цифрового суверенітету, визначені аспекти права інтелектуальної власності в змісті цифрової компетентності, правове регулювання цифрових платформ та актуальні питання обробки та обігу даних у цифрових інфраструктурах, новітні підходи до регулювання цифрових інформаційних послуг, розкриті конкурентні переваги та конкурентоспроможність цифрових підприємств тощо.

Видання призначене для фахівців, науковців, викладачів, аспірантів, студентів закладів вищої освіти, а також, усіх тих, хто цікавиться проблемами правового регулювання цифрової економіки, використанням цифрових технологій та процесами цифровізації.

Ключові слова: цифровізація суспільства, цифрова економіка, цифровий суверенітет, управління цифровими інфраструктурами, цифрові навички і компетенції, цифрові послуги, правове регулювання цифрових платформ.

УДК 346.2:004

© Єфремова К. В., Шматков Д. І., Кохан В. П., 2021

© Науково-дослідний інститут правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України, 2021

ISBN 978-617-7806-21-8

Monograph

BASIC ASPECTS OF DIGITALIZATION AND THEIR LEGAL PROVISION

Team of authors:

Bryntsev Oleksii, Kokhan Veronika, Mamaiev Illia, Novikov Yevhen, Pasmor Yuliya, Shevchenko Lyudmila, Shmatkov Daniil, Vodoriezova Susanna, Yefremova Kateryna

UDC 346.2:004

JEL K22, K24, O33, H54, O34, O38, 043

ISBN 978-617-7806-21-8

The monograph is devoted to the study of legal support of digital transformation of society and economy, including issues of control and management of digital infrastructures, development of digital skills and competencies as basic aspects of the digital economy. The work contains some research on current areas of legal support of digital sovereignty, identified aspects of intellectual property law in the content of digital competence, legal regulation of digital platforms and current issues of data processing and circulation in digital infrastructures, the latest approaches to regulation of digital information services, competitive advantages and competitiveness of digital enterprises, etc.

The publication is intended for professionals, scientists, teachers, graduate students, students of higher education, as well as all those interested in the legal regulation of the digital economy, the use of digital technologies and digitization processes.

Key words: digitalization of society, digital economy, digital sovereignty, digital infrastructure management, digital skills and competencies, digital services, legal regulation of digital platforms.

© Yefremova Kateryna, Shmatkov Daniil, Kokhan Veronika, 2021

© Scientific & Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development of National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
1. Роль цифрових інфраструктур у забезпеченні цифрового суверенітету....	7
1.1. Співвідношення понять цифрова інфраструктура та цифровий суверенітет.....	7
1.2. Співвідношення між державним суверенітетом і цифровим.....	16
1.3. Світовий досвід реалізації цифрового суверенітету.....	30
2. Право інтелектуальної власності та цифрова компетентність громадян... 37	
2.1. Аспекти права інтелектуальної власності в змісті цифрової компетентності: систематичний огляд освітніх досліджень.....	37
2.2. Дослідження трендів аналізу права інтелектуальної власності в контексті підвищення цифрової грамотності громадян в базах гуманітарного та загальнонаукового напрямів.....	47
2.3. Аналіз представлення змісту права інтелектуальної власності у Рамці цифрової компетентності DigCompUA for Citizens 2.1.....	59
2.4. Чи може бути авторське право синонімом інтелектуальної власності в рамках цифрової компетентності?.....	65
3. Пр авове регулювання цифрових платформ.....	79
4. Актуальні питання обробки та обігу даних у цифрових інфраструктурах: досвід Німеччини.....	98
5. Відносини у мережі трансферу технологій.....	110
6. Конкурентоспроможність бізнесу в цифровій економіці.....	122
6.1 Цифрова економіка як середовище бізнесу.....	122
6.2 Конкурентні переваги та конкурентоспроможність цифрових підприємств.....	128
6.3 Компанії з платформною бізнес-моделлю як суб'єкти конкуренції.....	138
7. Правового регулювання цифрових інформаційних послуг: досвід ЄС для України.....	150
8. Цифровізація як мейнстрім економічної сфери в умовах пандемії covid-19.....	163

ВСТУП

Монографія підготовлена колективом авторів Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку Національної академії правових наук України за результатами дослідження в межах фундаментальної теми «Правове забезпечення розвитку технологій цифрової економіки і суспільства» (РК УкрІНТЕІ № 0119U103826) і об'єднує положення досліджень, підготовлених протягом 2021 року.

Глобалізація, інформатизація суспільства, цифрова трансформація, розрив у володінні технологіями — це глобальні і багатолітні тренди, з якими зіштовхнулася абсолютна більшість країн в останні десятиліття. Цифровізація наклала значний відбиток на суспільні відносини, зокрема, господарські, забезпечивши появу нових електронних ресурсів серед яких такі, як цифрові платформи, чат-боти, самонавчальні програми штучного інтелекту, технології Інтернету речей та багато інших; та нові види послуг, щоб скористатися якими державі першочергово необхідно забезпечити достатній рівень цифрової грамотності населення.

Цифрові інфраструктури є каркасом цифрової економіки, управління та контроль за якими охоплюється питаннями реалізації цифрового суверенітету держави. Онлайн-платформи створили значні переваги для споживачів та просуванню інновацій. Вони також сприяли транскордонній торгівлі, що відкрило нові можливості для суб'єктів господарювання, полегшуючи доступ до нових ринків.

Хоча існує широкий консенсус щодо переваг цієї трансформації, проблеми, що виникають, мають численні наслідки для нашого суспільства та економіки. Основною проблемою є торгівля та обмін незаконними товарами, послугами та даними в Інтернеті. Онлайн-сервіси також зловживають маніпулятивними алгоритмічними системами для посилення поширення дезінформації та в інших шкідливих цілях. Ці нові виклики та те, як платформи вирішують їх, мають значний вплив на основні права в Інтернеті.

Прискорення цифровізації суспільства створило ситуацію, коли кілька великих платформ контролюють важливі екосистеми в цифровій економіці. Вони з'явилися як сторожі на цифрових ринках, маючи право діяти як приватні нормотворці. Ці правила іноді призводять до несправедливих умов для суб'єктів господарювання та зменшують можливості вибору для споживачів.

Швидкий і широкий розвиток цифрових послуг був в основі цифрових змін, які впливають на наше життя. З'явилося багато нових способів спілкування, покупок або доступу до інформації в Інтернеті, і вони постійно розвиваються. Тому й законодавство повинно розвиватися разом з ними.

Як слушно наголошує О. М. Вінник, економіка України перебуває в стані цифровізації, що, в свою чергу, потребує адекватного нормативно-правового регулювання з метою забезпечення її соціального спрямування, доцільно порушити пов'язану з цим проблему – системи такого регулювання¹.

Саме тому монографія містить окремі дослідження з актуальних напрямків правового забезпечення цифрового суверенітету, визначені аспекти права інтелектуальної власності в змісті цифрової компетентності, правове регулювання цифрових платформ та актуальні питання обробки та обігу даних у цифрових інфраструктурах, новітні підходи до регулювання цифрових інформаційних послуг, розкриті конкурентні переваги та конкурентоспроможність цифрових підприємств.

Колектив авторів висловлює подяку рецензентам за позитивну оцінку монографії.

**Керівник фундаментальної теми
«Правове забезпечення розвитку технологій
цифрової економіки і суспільства»
Катерина ЄФРЕМОВА**

¹ О. М. Вінник. Право цифрової економіки. Підприємництво, господарство і право. 2021. № 6. С. 157-163.

1. РОЛЬ ЦИФРОВИХ ІНФРАСТРУКТУР У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЦИФРОВОГО СУВЕРЕНІТЕТУ

1.1. Співвідношення понять цифрова інфраструктура та цифровий суверенітет

Зростання цифрових мереж у 1990-х призвело до зникнення чітких інформаційних кордонів держави. На перший погляд здається, що цифрова трансформація та глобальна технічна інфраструктура Інтернету кидають виклик державному суверенітету. Принципи територіальності та державної ієрархії виявляються протилежними до гнучкої, змінюваної сукупності глобальних цифрових мереж. Більше того, цифрові додатки та комунікаційні практики створили імпульс, який, суперечить правовому державному управлінню та контролю. Яскраво це було відображено у Декларації незалежності кіберпростору Джона Перрі Барлоу². Проте, сьогодні її частіше розглядається як загроза, ніж обіцянка. Щоб протистояти ризикам для своїх повноважень, уряди держав створюють можливість забезпечення виконання національних законів і вжити державне втручання в цифрову сферу. Протягом багатьох років державні органи створювали та реформували технічні та юридичні інструменти для вирішення питань цифрового управління.

Ще десять років тому ідея цифрового суверенітету асоціювалася з авторитарними країнами на кшталт Китаю, Ірану та Північної Кореї, де через контроль інформаційних технологій закриті політичні режими намагалися захиститися від впливів глобалізованого світу.

Однак в сучасному світі цифрові технології все більше впливають на державну політику. Всім відома ситуація про заборону в США китайського TikTok. Або про те, що Facebook та Twitter маркуть, як сумнівні, дописи Дональда Трампа, де він висловлює свою думку щодо результатів виборів.

² A Declaration of the Independence of Cyberspace (Feb. 1996). URL: http://www.eff.org/pub/Publications/John_Perry_Barlow/barlow_0296.declaration

Паралельно з цим сьогодні в Європейському Союзі на повний голос заявляють про необхідність визначення терміну «цифровий суверенітет»³.

Питання цифрового суверенітету, як невід’ємної складової інформаційного, в умовах глобалізації економіки, формування єдиного інформаційного простору, швидкого зростання світового цифрового ринку, розвитку інформаційних технологій, засобів обробки інформації, інформаційних послуг та їх впливу на забезпечення національної та міжнародної безпеки, виходить на перший план. Зростає усвідомлення важливості проблем регулювання суспільних відносин у цифровій сфері, зокрема узгодження підходів до формулювання поняття «цифровий суверенітет», визначення його характеристик для отримання відповіді на питання про правові методи й засоби його забезпечення та збереження.

Для України така правова категорія є особливо важливою в умовах гібридних війн, що ставить питання існування суверенної Української держави в безпосередню залежність від забезпечення інформаційного суверенітету держави, в тому числі цифрового.

В українському понятті «інформаційний суверенітет» вперше з’являється в Законі України «Про інформацію». Відповідно до статті 53 основою інформаційного суверенітету України є національні інформаційні ресурси. До інформаційних ресурсів входить вся належна їй інформація, незалежно від змісту, форм, часу і місця створення. Україна самостійно формує інформаційні ресурси на своїй території і вільно розпоряджається ними, за винятком випадків, передбачених законами і міжнародними договорами. У статті 54 «Гарантії інформаційного суверенітету» зазначається, що «інформаційний суверенітет України забезпечується: виключним правом власності України на інформаційні ресурси, що формуються за рахунок коштів державного бюджету; створенням національних систем інформації; встановленням режиму доступу інших держав до інформаційних ресурсів України; використанням інформаційних ресурсів на

³ Рибалко А. Цифровий суверенітет Європейського Союзу та перспективи України. URL: <https://csd.org.ua/2020/11/17/cyifrovyy-suverenitet-yevropejskogo-soyuzu-ta-perspektyvy-ukrayiny/>

основі рівноправного співробітництва з іншими державами». Проте, змінами, внесеними до цього закону 09.05.2011 р. ці статті були виключені. Законодавцем було враховано висновки експертів Ради Європи та вилучено поняття «інформаційний суверенітет», що, на їх думку, «не належить до принципів, вжитих хоча б в одному договорі про захист прав людини»⁴. Проте, зважаючи на те, що сучасне розуміння демократичного, правового суспільства виходить з поваги і потреби захисту прав, свобод та безпеки людини на основі принципів законності та верховенства права, необхідно досягти балансу між правом на інформацію та вимогами щодо забезпечення інформаційної безпеки держави⁵.

Відповідно до Закону України «Про Національну програму інформатизації» від 4 лютого 1998 року № 74/98-ВР під поняттям «інформаційний суверенітет держави» розуміється здатність держави контролювати і регулювати потоки інформації з-поза меж держави з метою додержання законів України, прав і свобод громадян, гарантування національної безпеки держави⁶.

Законодавець декілька разів звертав на цю проблему увагу органів виконавчої влади. Так, відповідне завдання щодо розробки Закону України «Про інформаційний суверенітет та інформаційну безпеку України» було на порядку денному Кабінету Міністрів України ще в 2001 році – згідно з затвердженим планом законопроектної роботи на 2001 рік.

Про необхідність забезпечити інформаційний суверенітет держави згадується і в указі Президента України «Про Доктрину інформаційної безпеки України» від 8 липня 2009 року № 514/2009, що втратив чинність 30 червня 2014 року. У розділі «Основні засади інформаційної безпеки України» вказується, що «основною метою реалізації положень Доктрини інформаційної безпеки України є створення в Україні розвиненого національного інформаційного простору і захист її інформаційного суверенітету».

⁴ Висновок експертів Ради Європи щодо проекту закону про інформацію. URL: <http://www.helsinki.org.ua/index.php?id=1173882959>.

⁵ Солодка О.М. Забезпечення інформаційного суверенітету держави: правовий дискурс. *Інформація і право*. 2020. № 1(32). URL: <http://il.ippi.org.ua/article/view/200311/200450>.

⁶ Про Національну програму інформатизації: Закон України від 4 лютого 1998 року № 74/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80/ed20201016#Text>

Сучасні інформаційні технології дають змогу державам реалізувати власні інтереси, послабити або завдати значної шкоди безпеці конкурентної держави, яка не має дієвої системи захисту від негативних інформаційних впливів. Саме тому сьогодні відбувається змагання держав і великих корпорацій за право контролювати інформаційний простір, впливати на суспільну думку власних громадян та громадян інших країн.

Виходячи із зазначеного визначення та залежно від державної геополітичної, інформаційної та технологічної політики під терміном «цифровий суверенітет» слід розуміти здатність держави створити автономну цифрову інфраструктуру та самостійно здійснювати її керування, управляти інформаційними потоками, обмежувати їх і претендувати на ексклюзивне право визначати національний дискурс та інформаційне поле, а також забезпечувати можливість контролювати і встановлювати правові межі транснаціональним технологічним компаніям, через які перерозподіляються інформаційні потоки.

В свою чергу, цифрова інфраструктура, через яку реалізується цифровий суверенітет, створює умови та формує екосистему розвитку цифрових інновацій. Цифрові інфраструктури є основою цифрової економіки. Держава має важливе значення у створенні як твердої, так і м'якої цифрової інфраструктури. Широкопasmовий доступ із використанням фіксованих та мобільних технологій (4G, 5G) має стати пріоритетним напрямом розвитку твердої інфраструктури. Швидкість, кількість підключень та обсяги передавання даних мають критично важливе значення для економіки Індустрії 4.0 і цифрових сервісів, що ґрунтуються на технологіях штучного інтелекту та предиктивній аналітиці.

Відповідно до проекту «Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою» основними завданнями уряду повинна стати, по-перше, реалізація проектів побудови *твердої інфраструктури*, а саме: розбудова фіксованої інфраструктури широкопasmового доступу до мережі Інтернет; інфраструктури мобільного Інтернету; радіоінфраструктури (LoRaWan тощо) для проектів Інтернету речей; інфраструктури громадського доступу до Wi-Fi;

обчислювальної інфраструктури (хмарна, або віртуалізована інфраструктура); створення інфраструктури кібербезпеки.

По-друге, створення *м'якої інфраструктури*, як інфраструктури ідентифікації та довіри (citizen ID, mobile ID, bank ID), інфраструктури відкритих даних, державних послуг (e-government), інтероперабельності, е-комерції та е-бізнесу, транзакційно-процесингову інфраструктуру, інфраструктуру життєзабезпечення, геоінформаційну інфраструктуру, блокчейн-інфраструктуру⁷.

Створення інноваційної цифрової інфраструктури залежить від рівня технологічного розвитку національної економіки та рівня забезпечення цифрового суверенітету. У країнах, що мають розвинену виробничу інфраструктуру, спостерігається процес швидкого розвитку саме *м'якої інфраструктури* (soft infrastructure на відміну від hard infrastructure), що характеризується підвищенням ролі нематеріальних чинників виробництва й інформатизацією суспільства.

М'яка інфраструктура – це всі послуги, які необхідні для підтримання економічних, медичних, культурних та соціальних стандартів населення, на відміну від жорсткої інфраструктури, яка є фізичною інфраструктурою доріг, мостів тощо. Вона включає як фізичні активи, такі як спеціалізовані будівлі та обладнання, а також нефізичні активи, такі як зв'язок, зведення правил і положень, що регулюють різні системи, фінансування цих систем, системи та організації, в яких готуються професіонали, просуваються кар'єрними сходами, набуваючи досвіду та дисциплінарних стягнень, якщо цього вимагають професійні асоціації. Вона включає в себе такі інститути, як фінансова система, система освіти, система охорони здоров'я, система державного управління, правоохоронні органи, екстрені служби.

Сутність *м'якої інфраструктури* полягає у наданні населенню спеціалізованих послуг. На відміну від більшої частини сектора послуг

⁷ Україна 2030E – країна з розвинутою цифровою економікою. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html#summary>

економіки, надання цих послуг залежить від високорозвинених цифрових систем та великих спеціалізованих об'єктів.

Формування «м'якої інфраструктури» повинно відбуватися через створення системи залучення в господарський оборот об'єктів інтелектуальної власності, розширення каналів поширення інформації, удосконалювання цифрових комунікацій шляхом залучення венчурного капіталу.

Залежно від провідної ідеологічної та / або геополітичної парадигми, в якій живе та чи інша країна, й відбувається керування цифровою інфраструктурою. Деякі держави запроваджують централізоване державне управління, як от Китай, що захищається прямолінійно, запровадивши значну кількість обмежень на своїй території. Держави-члени Європейського Союзу здійснюють регулювання, оперуючи гаслами про захист прав людини.

У першому випадку держави остерігаються переважно втручання та «м'якої сили» інших держав. Класичним прикладом такого остереження є Китай із його проектом «Золотий Щит», або, як його ще називають, «Великий китайський фаєрвол». Розпізнавальна риса цього проекту – заборона безлічі сайтів, включно з такими платформами як Facebook, YouTube та їм подібні, а також сувора модерація активності й контенту в мережі⁸.

У Європейському Союзі дедалі частіше говорять про цифровий суверенітет, але в контексті цифрової безпеки. Так, у програмному документі «Цифровий порядок денний для Європи»⁹ цифрові платформи визнані акторами прогресу для людей, суспільства й економіки. Поставлено задачу створити умови, щоб вони не використовувалися для дестабілізації демократії ЄС, як дезінформація та меседжі ненависті в Інтернеті». Відповіддю має стати Європейський демократичний план дій, який би включав законодавчі ініціативи щодо більшої прозорості, наприклад, політичної реклами в мережі.

⁸ Шульга О. Цифровий суверенітет і українське суспільство. Час для дискусії настав. URL: <https://zn.ua/ukr/tech/cifroviy-suverenitet-i-ukrayinske-suspilstvo-chas-dlya-diskusiyi-nastav-335318.html>

⁹ A Digital Agenda for Europe Communication from the Commission to the European Parliament, Council, the European Economic and social Committee and the Committee of the regions Brussels, Brussels, 26.8.2010 COM(2010) 245 final/2. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:0245:FIN:EN:PDF>

Це лягає в загальну канву стурбованості Євросоюзу не так з приводу «м'якої сили» та ідеологічної боротьби з боку інших країн, як необхідністю вдосконалити своє законодавство та виробити норми для технологічних компаній і транснаціональних корпорацій, що оперують у цифровій сфері й реально впливають на повсякденне життя європейських громадян⁴.

Таким чином, європейці наголошують на виробленні правил і контролі за доброчесністю з боку засобів масової комунікації як суб'єктів недоброчесних дій стосовно не тільки держави, а й суб'єктів господарювання та громадян. Показовим прикладом може слугувати скандал навколо компанії Cambridge Analytica, що отримала доступ до особистих даних десятків мільйонів користувачів Facebook без їхнього на те дозволу й використовувала їх для впливу на виборчу кампанію у США 2016 року¹⁰.

Присутні як в авторитарних, так і в демократичних країнах, претензії та пропоновані заходи, що підкреслюють автономію та самовизначення держав і безпеку критично важливих цифрових інфраструктур, зустріли жорстку критику. Як політичні суб'єкти, так і суб'єкти господарювання, а також науковці та технічні експерти, побоюються, що зусилля, спрямовані на ІТ-безпеку та регулювання інтернет-проблем на національному рівні, завадять відкритій та загальнодоступній природі Інтернету, що зрештою призведе до ретериторіалізації глобального Інтернету, спричинивши його фрагментацію у національні сегменти Інтернету¹¹. Це, у свою чергу, може мати значні негативні економічні та політичні наслідки для відповідних країн через їх цифрову та географічну ізолюваність.

Існує й друга категорія претензій на цифровий суверенітет, яка тісно пов'язана, але відрізняється від фокусування на державній автономії. Це підкреслює високі та часто протилежні економічні ставки навколо цифрового середовища та акцентує увагу на автономії національної економіки по відношенню до іноземних постачальників технологій та послуг. Як і попередня

¹⁰ Сафаров А. Скандал з витоком даних у Facebook: як це сталося? URL: <https://p.dw.com/p/2vq0i>.

¹¹ Milton Mueller. Will the Internet Fragment? Sovereignty, Globalization, and Cyberspace, Cambridge, UK: Polity. 2017. 140 pp.

категорія тверджень, твердження, що зосереджуються на економічному самовизначенні, були передусім викликані усвідомленим домінуванням на ринку технологічних компаній з США і все більше також Китаю. Аналогічно, конкретні заходи та інструменти, які уряди застосовують для компенсації цих дисбалансів у цифровій економіці, частково збігаються із заходами, спрямованими на посилення безпеки технологічних систем та національної автономії. Але на відміну від першої категорії, ці заходи зазвичай є частиною загальної стратегії економічної та промислової політики країни, спрямованої на цифрову трансформацію цілих секторів економіки. Таким чином, вони стосуються як традиційних галузей (телекомунікації, медіа, логістика), так і нових економічних секторів, пов'язаних із ІТ, і насамперед мають на меті сприяння інноваційній потужності вітчизняної економіки. Крім того, зростаюча кількість правових інструментів зосереджена на цифровій / електронній торгівлі та прагне регулювати потоки даних, що надходять через цифрові мережі¹².

Аналітики звертають увагу, що компанії Google, Apple, Facebook, Amazon і Microsoft збирають величезні обсяги персональних даних для просування реклами. Але ці ж дані можна використати з метою формування політичних симпатій. Крім того, дискусію викликає ідея відстежування соціальних контактів для стримання розповсюдження COVID-19.

Як й інші країни, Україна зіштовхується з величезним впливом технологічних корпорацій, які забезпечують роботу та доступ до всесвітньої цифрової інфраструктури. Тому Україна як держава вимушена активно боротися за цифровий суверенітет в умовах інформаційних та гібридних воїн.

Проте, в цьому напрямку не проводить жодної активної політики. Вирішено деякі тактичні завдання через блокування російської соцмережі «Вконтакте» та низки російських сайтів. Однак в глобальному кіберсвіті Україна залишається лише об'єктом – ринком збуту та джерелом поповнення кадрів для світових корпорацій. Наша держава не може брати участь у проєктах ЄС щодо

¹² Burri M. (2017). The Regulation of Data Flows through Trade Agreements. *Georgetown Journal of International Law*, 48(1), 408–448.

цифрових комунікацій, оскільки перспективи повноправного членства з правом голосу для України є туманними. А віддавати контроль за власним цифровим простором, не маючи впливу на прийняття рішень, немає сенсу.

Таким чином, держави, які претендують на збереження своєї суб'єктності на світовій арені, зобов'язані звернутися до питання забезпечення цифрового суверенітету. Адже до сфери його реалізації входять: вітчизняні цифрові інфраструктури, власний національний сегмент Інтернету, засоби захисту, пошукові системи, соціальні мережі, засоби масового зв'язку та багато іншого. В ідеалі, цифровий суверенітет, може бути забезпечений лише за наявності розвиненої цифрової інфраструктури, зокрема: власної апаратної платформи (мережевої та ПК), інтернет-інфраструктури, медійної інфраструктури ЗМІ, ТБ та якісного доступу до Інтернету, систем пропаганди, ідеології та, безперечно, розвиненої законодавчою базою. Законодавче забезпечення цифрового суверенітету має виражатися у закріпленні його цілей, принципів регулювання та повноважень органів державної влади.

Концепція цифрового суверенітету продовжить набувати ще більшої політичної популярності в найближчі роки, враховуючи широке розгортання надзвичайно інвазивних цифрових технологій, починаючи від штучного інтелекту та Інтернету речей та технологій e-Government.

1.2. Співідношення між державним суверенітетом і цифровим

Традиційна теорія суверенітету, запропонована французьким політиком і філософом Жаном Боденом у шістнадцятому столітті, стосувалась повноважень правителя приймати остаточні рішення. У свою чергу, Жан-Жак Руссо переробив цю концепцію так, щоб вона зосередилася на народному суверенітеті, а не на монархічному; з часом це поняття все більше асоціювалося з демократією, верховенством права та територіальністю.

Сьогодні суверенітет передусім означає незалежність держави по відношенню до інших держав (зовнішній суверенітет), а також верховенство і повноту державної влади відносно до усіх інших організацій у політичній системі суспільства, її монопольне право на законодавство, управління і юрисдикцію усередині країни в межах усієї державної території (внутрішній суверенітет). Розуміючи як демократичний суверенітет, він охоплює народний суверенітет і право громадян здійснювати самовизначення, використовуючи свої невід'ємні права. Вирішальним для всіх цих значень є географічна специфікація, тобто обмеження суверенітету певною територією, що розглядається як функціональна передумова для ефективного здійснення влади¹³.

З часів Руссо суверенітет розглядався як центральне поняття для розуміння державної політики. Але в 1990-х роках ця важливість, ослабла, що призвело до розмов про постсуверенний світ, у якому держави залежні від міжнародних організацій та більше не будуть найважливішим і в кінцевому підсумку вищим джерелом влади, де демократія буде тісніше пов'язана з плюралізмом управління і участю, ніж з здатність демосу керувати собою¹⁴.

В умовах трансформації уявлень про державний суверенітет науковці вимушені шукати нові підходи до його розуміння. На думку І. В. Яковюка, оригінальним є підхід до державного суверенітету датських політологів Х.-Х. Хольма і Г. Соренсена, які пропонують розглядати його у трьох аспектах:

¹³ Grimm D. Sovereignty: The Origin and Future of a Political and Legal Concept. Columbia University Press. 2015. 192 p.

¹⁴ MacCormick N. Questioning Sovereignty: Law, State, and Nation in the European Commonwealth. Oxford University Press. 1999. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198268765.001.0001.

негативний (юридичний аспект, який передбачає формальне визнання держави з боку інших держав у рамках міжнародного права і можливість певною мірою дійсно панувати на своїй території), позитивний (здатність держави повністю розпоряджатися собою і забезпечувати своїм громадянам необхідний для існування достаток) та операційний (передбачає обмеження суверенітету за допомогою укладання міжнародних договорів в обмін на участь у прийнятті рішень іншими державами)¹⁵.

Згодом зниження значення держави сильно вплинуло на ранні етапи розвитку та управління Інтернетом. Ідея всеохоплюючого державного суверенітету була особливо заперечена двома різними, але пов'язаними, дискусійними напрямками, які значною мірою сформували суспільний та академічний дискурс: *кібервиключність* та *багатостороннє управління Інтернетом*. Проте останнім часом учасники політики успішно намагалися виправдати та підтвердити суверенітет у цифровій сфері проти цих двох точок зору.

Дж. Поле і Т. Тіль приділили значну увагу детальному вивченню цих двох проблем. На їх думку, перший виклик, кібервинятковість, говорить про те, що цифрова сфера якісно відрізняється від аналогового світу, і тому до цифрового простору потрібно ставитися інакше, ніж до всіх попередніх технологічних інновацій¹⁶. Ця точка зору була особливо популярна під час підйому комерційного Інтернету в 1990-х роках, але все ще очевидна в публічному та академічному дискурсі. Кібервиключне мислення базується на припущенні, що зростаюча важливість комп'ютерного мережевого зв'язку передбачає загибель державного суверенітету шляхом розмивання кордонів¹⁷. Хоча фактичний розвиток Інтернету не відбувався за межами конкретних правових просторів і не був би можливим без стимулів, наданих ринками, регуляторними режимами чи державними дослідницькими інфраструктурами¹⁸, кібервиключність, яка

¹⁵ Яковюк І.В. Державний суверенітет національних держав у складі Європейського Союзу: проблеми визначення. *Вісник Академії правових наук України*. 2004. №3 (38). С. 114-126.

¹⁶ Pohle J. & Thiel T. Digital sovereignty. *Internet Policy Review*. 2020. 9 (4). <https://doi.org/10.14763/2020.4.1532>.

¹⁷ Katz J. Birth of a Digital Nation. 1997. URL: <https://www.wired.com/1997/04/netizen-3/m>.

¹⁸ Mazzucato M. The entrepreneurial state. *Demos*. 2011. URL: http://oro.open.ac.uk/30159/1/Entrepreneurial_State_-_web.pdf

найчастіше приймає форму ідеології з сильною культурною та економічною підтримкою в Силіконовій долині¹⁹.

Як суб'єкти, які не довіряють усталеним політичним інституціям, прибічники кібервиключності стверджують, що цифрові форми політики сприятимуть децентралізованій організації суспільства, що повинно дозволити краще відповідати на складні вимоги управління сучасним суспільством, ніж традиційні форми політичної організації. З цієї точки зору, очікується, що зовнішній суверенітет, право та територіальність мають менше значення в контексті транснаціональних мереж. Аргументів для цього багато. По-перше, складність вкладених обов'язків і глобальне охоплення мереж не можуть бути належним чином розглянуті в рамках національних юрисдикцій; по-друге, законодавчі процедури надто повільні, щоб не відставати від темпів інновацій цифрових технологій і пов'язаних з ними бізнес-моделей; і по-третє, саме існування цифрового суверенітету з кіберпростором як новою автономною віртуальною сферою, яка не залежить від державного втручання²⁰.

Крім того, на думку Брижка В. М. та Фурашева В. М., у розрізі забезпечення цифрового суверенітету держави необхідно враховувати й права особи на приватність комунікацій – усе, що пов'язано з техніко-технологічними засобами і способами забезпечення телефонних розмов, електронних повідомлень, особистого поштового листування та інших видів інформаційно-комунікаційних зв'язків. При цьому, в умовах програмно-технологічного розвитку Інтернету приватність комунікацій все більше пов'язується з інформаційною приватністю, тобто з тим, що передбачає захист персональних даних людини, а також інформаційної безпеки людини, суспільства і держави. Ця тенденція безпосередньо стосується нових поглядів у застужанні Інтернету, які отримали назву «Інтернет речей» та «Хмарні технології». Технології типу «Інтернет речей» характеризують те, що кількість матеріальних об'єктів, підключених у світі до Інтернету, стала збільшуватися по відношенню до

¹⁹ Turner F. From counterculture to cyberculture: Stewart Brand, the Whole Earth Network, and the rise of digital utopianism. 2006. University of Chicago Press. URL: <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/F/bo3773600.html>.

²⁰ Barlow J. P. A Declaration of the Independence of Cyberspace. Electronic Frontier Foundation. 1996. URL: <https://www.eff.org/cyberspace-independence>.

кількості людей, які взагалі користуються глобальними комунікаційними мережами. А «Хмарні технології» визначають перехід від використання програмно-апаратних засобів, що належать окремим суб'єктам господарювання, на модель створення та використання «відкритого об'єднання хмарних обчислень», тобто «хмарних технологій» чи «хмарних сервісів»²¹.

Звертаючи увагу на *багатостороннє управління Інтернетом* як на другий напрямок заперечення реалізації державою цифрового суверенітету, необхідно розглянути Декларацію принципів управління Інтернетом, яка прийнята в жовтні 2003 року в Женеві у ході першого етапу Всесвітнього саміту з питань інформаційного суспільства (WSIS). В прийнятій Женевській Декларації принципів зазначено, що Інтернет розвинувся в загальнодоступний глобальний засіб і що управління його використанням повинне стати одним з основних питань порядку денного інформаційного суспільства.

Представники різних країн світу, які зібралися в Женеві відзначили, що міжнародне управління Інтернетом повинне бути прозорим і демократичним, та здійснюватися на багатосторонній основі, тобто при повній участі всіх заінтересованих сторін, а саме: а) державних органів; б) приватного сектору; в) громадянського суспільства; г) міжнародних організацій.

Управління Інтернетом, як одної з основних складових цифрових інфраструктур, повинне забезпечувати справедливий розподіл ресурсів; полегшувати доступ для всіх; гарантувати стабільне і захищене функціонування Інтернету; враховувати багатомовність. Управління всесвітньою мережею охоплює як технічні питання, так і питання державної політики, і в ньому повинні брати участь усі заінтересовані сторони і відповідні міжурядові і міжнародні організації.

Проте, у Женевській Декларації принципів визнано, що суверенним правом держав є політичні повноваження, які стосуються питань державної політики, що мають відношення до Інтернету. А також держави мають права й

²¹ Брижко В.М., Фурашев В.М. Інформаційне право та інформаційне законодавство: наукове видання. – (НДІП НАПрН України). Київ: ТОВ “Видавничий дім “АртЕк”, 2019. 288 с.

обов'язки у відношенні до міжнародних питань державної політики, які стосуються Інтернету.

Відповідно до рішень Женевського етапу ВСІС Генеральний секретар ООН Кофі Аннан заснував робочу групу з управління Інтернетом (далі – РГУІ) у рамках відкритого для всіх процесу, що забезпечив механізм для участі державних органів, приватного сектору і громадянського суспільства як із тих країн, що розвиваються, так і з розвинутих країн. Мандатом РГУІ було визначено вивчення питання про управління Інтернетом і представлення до 2005 року пропозицій щодо відповідних дій.

В червні 2006 року РГУІ опублікувала звіт, в якому запропонував таке робоче визначення поняття «управління Інтернетом», яке зводиться до такого – розробка і застосування державними органами, приватним сектором і громадянським суспільством, у рамках їх відповідних ролей, спільних принципів, норм, правил, процедур прийняття рішень і програм, що формують розвиток і використання Інтернету.

До областей державної політики робочою групою було віднесено такі чотири питання: 1) що стосуються *інфраструктури і управління найважливішими Інтернет-ресурсами*, включаючи: а) адміністративне управління системою імен доменів і адресами Інтернет-протоколу (ІР-адресами); б) управління системою кореневих серверів; в) технічні стандарти; г) однорангова взаємодія та з'єднання комп'ютерів; г) інфраструктура телекомунікацій, включаючи інноваційні і конвергентні технології; д) переведення мереж у багатомовний режим; 2) що стосуються *застосування Інтернету*, включаючи: спам; мережеву стабільність і безпеку; кіберзлочинність; 3) пов'язані з Інтернетом, але мають наслідки, що виходять за рамки Інтернету, наприклад питання: а) прав інтелектуальної власності; б) свободи слова і незаконного контенту; в) захисту особової інформації і права на приватне життя; г) прав споживачів; г) міжнародної торгівлі; 4) питання, що стосуються різних аспектів розвитку управління Інтернетом, зокрема підвищення цифрової компетентності в країнах, що розвиваються.

Крім того, робоча група визначила роль і *обов'язки державних органів*, які зводяться до таких:

- розробка, координація і здійснення державної політики на національному рівні;
- розробка і координація політики на регіональному і міжнародному рівнях;
- створення сприятливих умов для розвитку інформаційних і комунікаційних технологій;
- наглядові та контрольні функції;
- розробка і прийняття законів, положень і стандартів;
- розробка типових договорів;
- створення прикладів найкращої практики;
- сприяння підвищенню компетентності – як у сфері ІКТ, так і за допомогою ІКТ;
- сприяння науковим дослідженням і дослідно-конструкторським розробкам в області технологій і стандартів;
- сприяння доступу до послуг у сфері ІКТ;
- боротьба з кіберзлочинністю;
- розвиток міжнародного і регіонального співробітництва;
- заохочення розвитку інфраструктури і прикладень ІКТ;
- вирішення загальних питань розвитку;
- сприяння багатомовності і культурному різноманіттю;
- врегулювання спорів та арбітраж.

У свою чергу, РГУІ запропонувала створити глобальний багатосторонній форум для вирішення питань державної політики у відношенні Інтернету, а також чотири варіанти організаційних моделей управління Інтернетом, які б доповнювали роботу форуму²²:

Модель 1. Створення Глобальної ради з Інтернету (ГРІ), що складалася б із членів, призначуваних урядами з належним урахуванням представництва

²² Пероганич Ю. Управління Інтернетом. URL: <https://informationsociety.wordpress.com/2006/11/17/igf-history/>

кожного регіону і при участі інших заінтересованих сторін. Ця рада виконувала б функції міжнародного управління Інтернетом, які у даний час виконує Міністерство торгівлі Сполучених Штатів Америки. Крім того, рада замінила б собою Урядовий консультативний комітет ІКАНН (УКК).

В цій моделі ГРІ має бути пов'язаною з ООН, а реформована й інтернаціоналізована ІКАНН має бути підзвітною раді.

Модель 2. Передбачає зміцнення ролі УКК ІКАНН для зняття стурбованості деяких урядів щодо конкретних питань. Ця модель виключає наявність будь-якої конкретної наглядової організації.

Модель 3. Оскільки уряд якої-небудь однієї країни не повинен грати пануючої ролі в міжнародному управлінні Інтернетом, вирішувати політичні питання, що зачіпають національні інтереси могла би Міжнародна рада з Інтернету (МРІ), особливо з урахуванням компетенції ІКАНН. Цей новий орган міг би замінити УКК ІКАНН.

Модель 4. Передбачає створення трьох структур:

– Глобальної ради з політики Інтернету (ГРП), в якій брали б участь представники урядів, і яка займалася б розробкою державної політики і приймала рішення з питань міжнародної державної політики у відношенні Інтернету. Участь приватного сектору і громадянського суспільства в раді передбачається в якості спостерігачів.

– Всесвітньої корпорації з присвоєння імен і номерів в Інтернеті (ВІКАНН), яка була б створена шляхом реформування й інтернаціоналізації ІКАНН.

– Глобальний форум з управління Інтернетом (ГФУІ).

Питання управління Інтернетом були виділені в окремий розділ прийнятої в Тунісі під час другого етапу ВСІС в листопаді 2005 року Туніської програми для інформаційного суспільства.

В цій програмі Інтернет названо центральним елементом інфраструктури інформаційного суспільства, а управління Інтернетом – основним питанням порядку денного інформаційного суспільства.

Проведення другого етапу ВСІС в Тунісі 16–18 листопада 2005 р., розпочалося з пропозиції Генеральному секретареві ООН скликати і провести в рамках відкритого для всіх процесу засідання нового органу для ведення політичного діалогу за участю багатьох заінтересованих сторін за назвою Форум з питань управління Інтернетом (ФУІ).

Такий форум було проведено в Афінах в 2006 році. Участь у форумі прийняла й українська делегація, яку очолив заступник Міністра транспорту та зв'язку України. До делегації також увійшли представники Секретаріату Кабінету Міністрів України, Державного департаменту з питань зв'язку та інформатизації (Держзв'язку), Департамент спеціальних телекомунікаційних систем та захисту інформації Служби безпеки України (ДСТЗІ СБУ), Національної комісії з питань регулювання зв'язку (НКРЗ) України, а також Інтернет асоціації України (ІНАУ).

Після створення Форуму ООН з управління Інтернетом (IGF), перші збори яких відбулися в Афінах у 2006 р., виникло безліч національних та регіональних ініціатив з управління Інтернетом (Ініціативи ІГ), спрямованих на сприяння обговоренню питань національного та регіонального значення через зв'язок з глобальними темами. Усі ініціативи ІГ діють незалежно, але віддані тим самим цінностям, що й глобальний IGF: бути відкритими, прозорими та інклюзивними для всіх зацікавлених сторін, працювати на некомерційній основі, гарантувати участь багатьох зацікавлених сторін у всіх заходах, здійснювати процес прийняття рішень за принципом «знизу вгору».

Всі вони утворюють всесвітню мережу національних і регіональних ініціатив (NRI), діяльність якої координується Секретаріатом IGF. Крім національних європейських ініціатив з управління інтернетом (ІГ), у цьому регіоні існують два регіональні форуми з управління інтернетом (IGF): EuroDIG та SEEDIG.

Управління Інтернетом прямо пов'язано з інформаційною безпекою країн. Тому з метою забезпечення міжнародної інформаційної безпеки 12 вересня 2011 року КНР і РФ спільно з Узбекистаном і Таджикистаном звернулися до Генерального секретаря ООН з листом, де пропонують на 66-й сесії Генеральної

асамблеї розглянути запропонований ними проєкт «Правил поведінки у сфері забезпечення міжнародної інформаційної безпеки» (А/66/359)²³.

Правила звертають увагу на такі моменти:

- пункт «с» звертає увагу на необхідність співпраці в «боротьбі зі злочинною чи терористичною діяльністю із використанням інформаційно-комунікаційних технологій <...> що підриває політичну, економічну й соціальну стабільність держав, їх культурний та духовний стан»;

- у пункті «g» йдеться про «сприяння створенню багатосторонніх, демократичних міжнародних механізмів управління Інтернетом, які б гарантували його стабільне й безпечне функціонування».

В ООН сторони розпочали супровід своєї пропозиції. Так, представник делегації КНР при ООН Лі Ксяої зазначила, що китайська сторона висловлює жаль з приводу того, що до останнього часу на міжнародному рівні не було прийнято регулюючих документів, які мали б сприяти встановленню міжнародної інформаційної безпеки.

Негативно з цього приводу висловились представники США й Австралії. Вальтер Рейд зазначив, що питання кіберсфери виходять за рамки обговорення в межах ООН і потребують масштабного врахування міжнародного гуманітарного законодавства як головної структури при обговоренні таких ініціатив. Фактично аналогічної позиції дотримувався й Пітер Вулкот, зазначивши, що обговорення кібертематики в ООН буде надзвичайно складним, а багатоаспектність проблеми робить неможливим її обговорення в межах комітету. У цьому контексті складно не згадати, що у вересні 2011 р. між США та Австралією було підписано додаткові угоди щодо спільної протидії кіберзагрозам і посилення двосторонньої співпраці з даного питання. Крім того, Австралія повністю підтримує існуючий багатосторонній підхід управління Інтернетом і принципово проти державного контролю за Інтернетом²⁴.

²³ China, Russia and Other Countries Submit the Document of International Code of Conduct for Information Security to the United Nations. 2011. URL: <http://www.fmprc.gov.cn/eng/zxxx/t858978.htm>

²⁴ Дубов Д. В. Майбутнє кіберпростору та національні інтереси України: нові міжнародні ініціативи провідних геополітичних гравців : аналіт. доп. Київ. НІСД, 2012. 32 с.

Більш розгорнутими й категоричними були оцінки даної ініціативи з боку представників держструктур США, на думку яких подібні проєкти спрямовані на спроби домогтися від ООН схвалення на посилення контролю над Інтернет-простором у своїх країнах.

Крім США, запропонована китайсько-російська ініціатива викликала негативну реакцію з боку ОБСЄ: представник ОБСЄ з питань свободи ЗМІ заявила, що подібні ініціативи є неприпустимими, оскільки потенційно можуть бути використані для зведення бар'єрів на шляху потоку інформації чи обміну думками. Вона звернула увагу тих країн, які подали відповідне звернення, що у червні 2011 р. представники ООН, ОБСЄ, Організації американських держав і Африканської комісії з прав людини і народів прийняли Спільну декларацію про свободу вираження поглядів в Інтернеті й зазначила, що саме цей документ має бути базовим у цьому питанні²⁵.

Заслуговує на увагу колективний лист від неурядових організацій до Голови 66-ї Генасамблеї ООН, в якому запропонований Кодекс (правила) критикується за чотирма напрямками:

- у пункті «g» про багатостороннє управління мережею Інтернет не прописано участь громадянського суспільства, що може перетворити таке управління на суто міждержавне;

- у пункті «h» у формуванні культури інформаційної безпеки провідна роль належить державі й державно-приватному партнерству, у той час як з цього процесу виключені елементи громадянського суспільства;

- у пункті, що присвячений «загальній повазі до прав людини» присутнє істотне уточнення – «повага до багатоманіття історії, культури і соціальної структури всіх країн», що може бути використано для звуження універсальності прав людини, закріплених у документах Генасамблеї ООН;

- основну претензію викликав пункт «c», де разом з боротьбою зі злочинною чи терористичною діяльністю з використанням інформаційно-комунікаційних технологій пропонується включити протидію діяльності, що

²⁵ Там само.

«підриває політичну, економічну й соціальну стабільність держав, їх культурні та духовні традиції». У такій постановці питання дане положення перевищує допустимі обмеження на свободу вираження думки, що закладені в ст. 19 (3) Міжнародного пакту про громадянські та політичні права й може бути використане для обмеження (цензурування) свободи слова.

Такий саме критичний характер мало і обговорення Правил під час міжнародної конференції з питань діяльності в кіберпросторі, що відбулася у листопаді 2011 р. у Лондоні під девізом «Бачення. Надії. Страхі» (The Vision, the Hopes, the Fears) з ініціативи британського МЗС яка зібрала 700 делегатів із 60-ти країн, що представляли як урядові, так і комерційні структури²⁶.

Як зазначено у проєкті Стратегії кібербезпеки України (2021 – 2025 роки), підготовленої РНБО, Україна буде сприяти подальшому дотриманню міжнародного права та стандартів у галузі прав людини, заохочуватиме застосування найкращих практик, а також активізує свої зусилля щодо запобігання зловживанню новими технологіями. Для цього держава активізує свою участь і партнерство в міжнародних процесах стандартизації та сертифікації у сфері кібербезпеки, розширить представництво в міжнародних, регіональних та інших органах стандартизації, організаціях, що займаються розробленням стандартів та сертифікацією у цій сфері²⁷.

У питаннях розроблення стандартів у сферах нових технологій (зокрема щодо штучного інтелекту, хмарних технологій, квантових обчислень та квантових комунікацій) та базової архітектури Інтернету Україна виходить з того, що Інтернет має залишатися глобальним та відкритим, технології повинні орієнтуватися на людину, забезпечувати її базові свободи, гарантувати невторчання у її особисте життя, забезпечувати її конфіденційність у кіберпросторі, а будь-які обмеження в цій частині повинні здійснюватися лише відповідно до закону. Використання технологій має бути законним, безпечним та етичним. Водночас у зв'язку з ускладненням міжнародної безпеки в

²⁶ Офіційний сайт конференції: Nations discuss cyber security. 2011. URL: <http://www.cyberwarnews.info/2011/11/01/nations-discuss-cyber-security/>.

²⁷ Проєкт стратегії кібербезпеки України (2021 – 2025 роки). URL: https://www.rnbo.gov.ua/files/2021/STRATEGIYA%20KYBERBEZPEKI/proekt%20strategii_kyberbezpeki_Ukr.pdf

кіберпросторі Україна займатиме більш активну позицію в дискусіях ООН та інших міжнародних форумах для просування, координації та консолідації її позиції у сфері кібербезпеки, зменшуючи небезпеки мілітаризації кіберпростору²⁸.

Проте, повернемо увагу до реалізації цифрового суверенітету, акцент у якому робиться на ідеї, що держава або регіон повинні мати можливість самостійно приймати рішення щодо своєї цифрової інфраструктури та розгортання технологій. Більшість із цих претензій стосуються географічного обмеження суверенітету певною територією та зусиль держав щодо забезпечення безпеки своїх цифрових інфраструктур та повноважень державних органів щодо питань цифрового зв'язку, що стосуються їхніх територій та громадян.

Можна виділити два напрямки цієї лінії мислення. З одного боку, відбувається зростання мережевої комунікації як загрози існуючим політичним системам. Китай був першою країною, яка відреагувала на це, пропагуючи та розвиваючи ідею свого цифрового суверенітету, як кібер-суверенітет або інтернет-суверенітет²⁹. Основні ідеї пізніше були адаптовані іншими авторитарними країнами, особливо Росією. З іншого боку, західні держави також звернулися до потреби контролю в цифрових питаннях, де обґрунтування створення архітектури контролю було переважно через безпеку.

Проте, з появою глобальних мереж держави дедалі більше відчували свою вразливість, що виражається у питаннях контролю та управління цифровими інфраструктурами. Комп'ютерна безпека була віднесена до національної безпеки і поширилася на все більше сфер³⁰. У цьому процесі значно зростає роль держави і контролю над інфраструктурою. А «після одкровень Сноудена 2013 року акцент на державній автономії та безпеці став основним елементом дискурсів про цифровий суверенітет»³¹.

²⁸ Проект стратегії кібербезпеки України (2021 – 2025 роки). URL: https://www.rnbo.gov.ua/files/2021/STRATEGIYA%20KYBERBEZPEKI/proekt%20strategii_kyberbezpeki_Ukr.pdf

²⁹ Pohle J. & Thiel T. (2020). Digital sovereignty. *Internet Policy Review*, 9 (4). <https://doi.org/10.14763/2020.4.1532>.

³⁰ Nissenbaum H. (2005). Where Computer Security Meets National Security. *Ethics and Information Technology*, 7(2), 61–73. <https://doi.org/10.1007/s10676-005-4582-3>.

³¹ Hintz, A., & Dencik, L. (2016). The politics of surveillance policy: UK regulatory dynamics after Snowden. *Internet Policy Review*, 5(3). <https://doi.org/10.14763/2016.3.424>.

Яскравими прикладами підтримуваних державою практик та ідей, що впливають із цього дискурсивного напрямку, є багато останніх пропозицій щодо локалізації даних. Вони прагнуть обмежити зберігання, переміщення та/або обробку даних певними областями та юрисдикціями і, як правило, виправдовуються необхідністю обмежити доступ іноземних розвідувальних і комерційних агенцій до певних типів даних, наприклад, промислових чи особистих. Багато таких пропозицій також викликані іншими мотивами, такими як розширення доступу до даних громадян з боку розвідників і правоохоронних органів і бажання отримувати прибутки для таких суб'єктів, як місцеві інтернет-сервіси. постачальників³². У багатьох країнах, включаючи Бразилію та Індію, пропозиції щодо локалізації даних наразі реалізовувалися лише у фрагментованій формі або залишалися обмеженими в конкретних контекстах³³. Показовим випадком запропонованої ініціативи з локалізації даних в Європі є Ідея шенгенської маршрутизації (визначення маршруту прямування інформації між мережами. Маршрутизатор (або роутер від англ. router) приймає рішення, що базується на IP-адресі отримувача пакету), тобто пропозиція уникнути маршрутизації потоків даних всередині Європи через пункти обміну та маршрути за межами Європи. Ідея, яку запропонував Deutsche Telekom, найбільший інтернет-провайдер у Німеччині та найбільша телекомунікаційна організація в Європейському Союзі, була гаряче обговорювана як у суспільній, так і в політичній сфері, але в кінцевому підсумку не знайшла достатньої політичної підтримки³⁴.

Яскравим прикладом ініціативи, спрямованої на посилення економічної автономії, є європейський хмарний сервіс Gaia-X, який було анонсовано спільно Францією та Німеччиною і ще не запущено. Проєкт планує підключити малих і середніх постачальників хмарних послуг у Європі за допомогою спільного стандарту, який дозволить їм запропонувати відкриту, безпечну та надійну

³² Hill, J. F. (2014). The Growth of Data Localization Post-Snowden: Analysis and Recommendations for U.S. Policymakers and Industry Leaders. *Lawfare Research Paper Series*, 2(3), 1–41.

³³ Panday J., & Malcolm J. (2018). The Political Economy of Data Localization. *Partecipazione e conflitto*, 11(2), 511–527. <https://doi.org/10.1285/i20356609v11i2p511>.

³⁴ Kleinhans J.-P. Schengen-Routing, DE-CIX und die Bedenken der Balkanisierung des Internets. *Netzpolitik*. (2013, November 13). URL: <https://netzpolitik.org/2013/schengen-routing-de-cix-und-die-bedenken-der-balkanisierung-des-internets/>.

європейську альтернативу найбільшим у світі постачальникам хмарних послуг (наприклад, Amazon, Google, Microsoft), водночас поважаючи європейські цінності та стандарти захисту даних. Ініціатива активно просувається політичними діячами як важливий крок до європейського суверенітету даних³⁵, що є ще одним тісно пов'язаним поняттям.

Мета досягти більшої незалежності від іноземних технологій та сприяти інноваційній потужності вітчизняної промисловості є центральним елементом дискурсів про цифровий суверенітет. В США та ЄС деякі заходи додатково виправдовуються метою захисту споживачів, пропонуючи технологічні послуги, які поважають права користувачів, а також національні закони та норми, такі як правила захисту даних³⁶. У багатьох країнах, що розвиваються, таких як Індія, запропоновані заходи також часто спрямовані зменшення домінуючого становища західних технологічних корпорацій на глобальному Півдні, що призводить до нових форм експлуатації^{37,38}. Не дивно, що подібні заяви та ініціативи були зустрінуті скептицизмом і запереченням у деяких західних країнах, де політика та бізнес-суб'єкти поспішили назвати такі ідеї «зведенням бар'єрів або перешкод для цифрової торгівлі»³⁹. Але в той час як у США, де поняття цифрового суверенітету має переважно негативне значення, потенційно перешкоджаючим вважається широкий спектр політик, включаючи цензуру, фільтрацію, локалізацію та додатковий (занадто сильний) захист інтелектуальної власності. Відповідні заходи та правила для запобігання дезінформації та захисту конфіденційності — в інших регіонах і країнах, таких як Європа та Канада, були запропоновані більш вузькі визначення, які враховують конкретні торговельні обмеження через проблеми конфіденційності та культурні винятки⁴⁰.

³⁵ Summa H. A. How GAIA-X is Paving the Way to European Data Sovereignty. Dotmagazine. 2020, March. URL: <https://www.dotmagazine.online/issues/cloud-and-orientation/build-your-own-internet-gaia-x>.

³⁶ Hill J. F. The Growth of Data Localization Post-Snowden: Analysis and Recommendations for U.S. Policymakers and Industry Leaders. Lawfare Research Paper Series. 2014. 2(3), 1–41.

³⁷ Pinto R. Á. (2018). Digital Sovereignty or Digital Colonialism? New tensions of privacy, security and national policies. *Sur*, 15(27), 15–27. <https://sur.conectas.org/en/digital-sovereignty-or-digital-colonialism/>

³⁸ Kwet M. (2019). Digital colonialism: US empire and the new imperialism in the Global South. *Race & Class*, 60(4), 3–26. <https://doi.org/10.1177/0306396818823172>

³⁹ Aaronson, S. A., & Leblond, P. Another digital divide: The rise of data realms and its implications for the WTO. *Journal of International Economic Law*. 2018. 21(2), 245–272. <https://doi.org/10.1093/jiel/jgy019>

⁴⁰ Там само.

1.3. Світовий досвід реалізації цифрового суверенітету

Термін цифровий чи технологічний суверенітет вперше був популяризований у маніфестах конфіденційності, спрямованих на отримання більшого індивідуального контролю над особистою інформацією, що поширюється через соціальні мережі та в контексті споживачів Інтернету. Це допомогло стимулювати нещодавній Загальний регламент Європейського Союзу про захист даних (GDPR) та Рамку захисту конфіденційності США та ЄС.

Західні автори переважно розглядають суверенітет через призму державної юрисдикції над інфраструктурою, програмним забезпеченням та даними, використовуючи термін «цифровий суверенітет». Науковці з просторів СНД визнають важливість контролю за інфраструктурою, але використовують ширший підхід, включаючи у проблематику також питання контролю за транскордонним контентом. Вони розглядають суверенітет через призму загроз у сфері інформаційної безпеки та пов'язують цифровий суверенітет із політичними та правовими режимами обробки даних в Інтернеті.

У сучасних умовах, коли загрози безпеці, пов'язані з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, виходять на передній план політичного порядку денного на світовому та національному рівнях, проблематика забезпечення суверенітету у цифровій сфері набуває не лише академічного, а й прикладного значення. У доповіді групи урядових експертів 68 сесії Генеральної Асамблеї ООН 2013 р. зазначено, що на поведінку держав в інформаційному просторі поширюється державний суверенітет та міжнародні норми, що впливають із принципу державного суверенітету. Згідно з документом, суверенітет також поширюється на юрисдикцію країн над ІКТ-інфраструктурою на їх території. Таким чином, різні визначення цифрового, інформаційного та технологічного суверенітетів виходять із підходу, який сформульований у межах категорії вестфальського суверенітету, орієнтованого недопущення інших акторів до втручання у владні структури всередині кордонів носія суверенітету.

Європейські занепокоєння щодо іноземних технологічних компаній, які виходять далеко за межі закону про конфіденційність. Однією з поширених скарг є низькі — хоча й законні — ставки податків, які сплачують глобальні інтернет-гіганти в Європі, що призвело до відчуття суверенного безсилля, незважаючи на спроби у Франції та інших країнах запровадити податок на цифрові послуги.

Іншим є очевидна неспроможність європейських компаній зрівнятися за масштабами та домінуванням на ринку іноземних постачальників хмарних послуг. У великих європейських столицях зміцнилися настрої, що іноземним компаніям не можна дозволяти захоплювати інші розвиваються ринки, як-от ринки аналізу даних за допомогою штучного інтелекту.

Політичні лідери як у Франції, так і в Німеччині нещодавно висловилися за спроби розробити «європейських чемпіонів» як альтернативу американським хмарним провайдерам. Але на грудень 2019 року докази протилежного були явними: 92% даних західного світу зберігаються в Сполучених Штатах Америки⁴¹.

Шість із десяти найбільших у світі технологічних фірм є американськими, жодна не є європейською. За оцінками аналітичного центру CEPS, що базується в Брюсселі, одна американська компанія — Amazon Web Services (AWS) — володіє третиною світового ринку зовнішніх серверів, на яких розміщені корпоративні дані. Незабаром йдуть Microsoft і Google з часткою ринку 16% і 7,8% відповідно.

Незважаючи на попередні невдалі зусилля Франції з підтримкою держави, щоб зламати цей ринок, Франція готова спробувати знову. Міністр фінансів Бруно Ле Мер нещодавно заявив, що провідні французькі компанії Dassault і OVN розроблять плани щодо виходу на ринок хмарних послуг⁴².

У жовтні Париж і Берлін оголосили про новий проєкт, відомий як Gaia-X, для підключення різних хмарних провайдерів по всій Європі за допомогою відкритих стандартів, що дозволить підприємствам і клієнтам вільно

⁴¹ Has Europe left it too late to achieve digital sovereignty? The World Economic Forum's Geostategy platform. 2019. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2019/12/has-europe-left-it-too-late-to-achieve-digital-sovereignty>.

⁴² Там само.

переміщувати свої дані в мережі, за умови забезпечення конфіденційності та безпеки спільних даних. стандарти. У заяві міністерства економіки Німеччини описано Gaia-X як «засіб для створення платформ «Зроблено в Європі» і стверджує, що це «дозволить компаніям і бізнес-моделям вийти з Європи на конкурентоспроможність у всьому світі». Організатори проекту також очікують, що такий широкий пул даних стане цінним ресурсом для розробки інструментів аналізу даних із залученням штучного інтелекту.

Оскільки все більше державних установ у Європі довіряють дані державного сектору хмарним компаніям США і все більше покладаються на їхнє програмне забезпечення, по всьому континенту зросла занепокоєння щодо здатності уряду США та компаній отримувати збережені дані європейців для власних цілей.

У вересні 2019 р. міністерство внутрішніх справ Німеччини оприлюднило дослідження, яке воно замовило у консалтинговій фірмі PWC про «цифровий суверенітет у державному управлінні». Міністр внутрішніх справ Хорст Зеєхофер наголосив на висновку звіту про зростання залежності від стандартизованих програмних продуктів кількох іноземних компаній. «Щоб захистити наш цифровий суверенітет, — сказав він, — ми зменшимо залежність від окремих ІТ-провайдерів, а також розглянемо альтернативні програми для заміни певного програмного забезпечення»⁴³.

Це оголошення у Німеччині було оприлюднено після низки рішень на рівні штату більше не використовувати іноземне програмне забезпечення для обробки публічних даних. Наприклад, Microsoft втратила контракти на використання своєї програми Office 365 у школах Гессена після того, як державний орган із захисту даних заперечив, що технологічний гігант може використовувати зібрані дані учнів для власних внутрішніх бізнес-цілей.

Хоча європейські уряди залишають занепокоєння щодо широкого охоплення розвідувальних органів США, останнім часом більшу занепокоєність

⁴³ Strategische Marktanalyse zur Reduzierung von Abhängigkeiten von einzelnen Software-Anbietern. Abschlussbericht. 2019. URL: https://www.cio.bund.de/SharedDocs/Publikationen/DE/Aktuelles/20190919_strategische_marktanalyse.pdf?__blob=publicationFile.

зосереджується на експансивній екстериторіальній здатності правоохоронних органів США отримувати персональні дані іноземців. Закон США «Про роз'яснення законного використання даних за кордоном» 2018 року або Закон «Про хмари» роз'яснює, що суд США може вимагати від інтернет-платформи з присутністю в США надавати особисту інформацію клієнта для використання в кримінальному розслідуванні або судовому переслідуванні в США, навіть якщо ці дані зберігаються на іноземному сервері.

Європейські уряди починають реагувати на Закон про хмари таким чином, що підкреслює суверенітет. У Швеції урядова організація з цифровізації eSam постановила, що передача даних державного сектору на аутсорсинг американським постачальникам хмарних послуг, які підпадають під дію Закону про хмари, порушить закон цієї країни про публічний доступ до інформації та секретності. У Франції урядова комісія опублікувала доповідь Говена, в якій рекомендує посилити та розширити сферу дії закону про блокування країни, щоб запобігти корпоративному дотриманню односторонніх вимог правоохоронних органів США щодо електронних даних.

Європейський Союз намагається реагувати на такі виклики і вже встановив жорсткі рамки для конфіденційності та захисту даних (GDPR). Уряди Німеччини та Франції ініціювали створення європейського хмарного проекту Gaia-X. Також Єврокомісія прийняла рекомендацію про спільний підхід до безпеки мереж 5G.

Більш детально звернемося до досвіду Німеччини. Тут федеральна адміністрація в багатьох місцях використовує стандартні продукти від комерційних постачальників програмного забезпечення. Деякі з цих постачальників, схоже, використовують свої джерела живлення на свою користь і задовольняють вимоги клієнтів, напр. Наприклад, підвищена потреба в інформаційній безпеці в державному секторі не може бути вирішена або вирішена лише недостатньо. Це може поставити під загрозу цифровий суверенітет адміністрації і стосується не лише федерального уряду та уряду штатів у цій країні (наприклад, Шлезвіг-Гольштейн), але також є проблемою в інших країнах (наприклад, Королівство Нідерланди, Республіка Корея). Для

федеральної адміністрації короткострокове розслідування залежності від постачальників програмного забезпечення є незамінним, щоб ініціювати відповідні кроки для збереження цифрового суверенітету. Крім того, портфель програмного забезпечення федеральної адміністрації стає все більш централізованим із збільшенням використання стандартних продуктів у результаті проекту «Федеральна консолідація ІТ»⁴⁴. Цей процес загрожує погіршенням ситуації, але в той же час дає сприятливу можливість цілеспрямовано контролювати розробку та використання програмного забезпечення та зменшувати наявні залежності.

Велика частина портфелю програмного забезпечення федеральної адміністрації Німеччині складається із запатентованого стандартного програмного забезпечення, яке буде використовуватися у великій концентрації в майбутньому навіть після консолідації ІТ у рамках федеральної консолідації ІТ (ІТ-К Bund) окремих постачальників програмного забезпечення, а також можливість того, що вони можуть використати це на свою користь. Інші державні клієнти в Німеччині та за кордоном також визначили це як ризик і працюють над можливими рішеннями. Наприклад, Шлезвіг-Гольштейн прийняв стратегію з відкритим кодом, щоб зменшити частку власних програмних продуктів і, таким чином, залежність від окремих постачальників. Уряд Нідерландів перевіряв інформаційну безпеку домінуючого стандартного програмного забезпечення, а потім розпочав переговори з постачальником. Франція та Південна Корея вирішили запровадити програмне забезпечення з відкритим кодом. Нинішні дебати про наслідки санкцій США проти Huawei також ілюструють проблеми, які можуть виникнути через залежність від іноземних постачальників програмного забезпечення⁴⁵. На цьому тлі цю тему необхідно розглянути, зокрема, щодо цифрового суверенітету та інформаційної

⁴⁴ Strategische Marktanalyse zur Reduzierung von Abhängigkeiten von einzelnen Software-Anbietern. Abschlussbericht. 2019. URL: https://www.cio.bund.de/SharedDocs/Publikationen/DE/Aktuelles/20190919_strategische_marktanalyse.pdf?__blob=publicationFile.

⁴⁵ Strategische Marktanalyse zur Reduzierung von Abhängigkeiten von einzelnen Software-Anbietern. Abschlussbericht. 2019. URL: https://www.cio.bund.de/SharedDocs/Publikationen/DE/Aktuelles/20190919_strategische_marktanalyse.pdf?__blob=publicationFile.

безпеки федеральної адміністрації. Проєкт також пропонує можливість перебудови програмного портфеля федеральної адміністрації та протидії цьому розвитку. Національні та міжнародні приклади показують можливі альтернативні рішення.

Федеральна адміністрація сильно залежить від кількох постачальників програмного забезпечення на всіх рівнях програмного стеку. Особливо це стосується Microsoft, чиї продукти широко використовуються та тісно пов'язані (наприклад, Outlook, Exchange та Windows Server). Тому в цьому дослідженні детально розглянуті продукти Microsoft Office, Windows і Windows Server, які найчастіше використовуються.

Зараз ринок зосереджений на кількох постачальниках програмного забезпечення, що, як правило, віддає перевагу залежностям. Стратегічна орієнтація цих провайдерів загрожує посиленням цих залежностей у майбутньому. Це включає в себе постійне розширення власної цифрової екосистеми, зростаючу конверсію від локальних рішень до хмарних рішень, а також більшу прихильність цих постачальників до розробки програмного забезпечення з відкритим кодом (OSS). На додаток до продуктів, що лідирують на ринку, є також інші запатентовані і відкриті альтернативи, деякі з яких є порівнянними з точки зору продуктивності⁴⁶.

Згідно з результатами цього аналізу, залежність від продуктів Microsoft, зокрема, призводить до проблемних точок для федеральної адміністрації, що суперечить стратегічним цілям федерального ІТ. Насамперед, критичними є обмежена інформаційна безпека та (захист даних) правова невизначеність; обидва моменти, які ставлять під загрозу цифровий суверенітет держави.

Аналіз показує сильну залежність від продуктів Microsoft Office, Windows і Windows Server у федеральній адміністрації. Це створює критичні больові точки. Залежність в основному спричинена сильною мережею ІТ-ландшафту, звичками використання співробітників та домінуючою позицією Microsoft на

⁴⁶ У контексті цього дослідження під «запатентованим» програмним забезпеченням розуміють програмне забезпечення, яке розроблено та ліцензоване комерційними виробниками та вихідний код якого не є загальнодоступним. До «ІТ з відкритим вихідним кодом» (OSS) відносимо до відкритих і вільних програм (також «FLOSS»). Окремий випадок приватного програмного забезпечення з відкритим кодом не розглядається.

ринку. Цей високий рівень залежності має особливо критичний вплив на інформаційну та юридичну (захист даних) безпеку, яка потенційно піддається ризику, насамперед, через впровадження хмарних рішень та передачу телеметричних даних. Microsoft також набуває більшого впливу на ціноутворення та інновації. Зрештою, ці болючі точки ставлять під загрозу цифровий суверенітет федеральної адміністрації. Без коригувальних заходів ця критична ситуація триватиме після 2025 року, в тому числі через діяльність IT-K Bund.

Таким чином, вбачається, що схожа ситуація відбувається і в Україні, що дозволяю використати проаналізований досвід у вирішенні проблем забезпечення контролю над цифровими інфраструктурами (як твердими, так і м'якими) у межах державної території.

2. ПРАВО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ТА ЦИФРОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ГРОМАДЯН

2.1 Аспекти права інтелектуальної власності в змісті цифрової компетентності: систематичний огляд освітніх досліджень

У березні 2021 року Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації, одним із яких є розроблення та затвердження опису цифрової компетентності (рамки цифрової компетентності) та відповідних рамок цифрових компетентностей для основних професійних груп за сферами економічної діяльності⁴⁷. Мінцифри відзвітувало про розроблення та впровадження відповідних рамок цифрових компетентностей, а також 30 березня оприлюднило документ⁴⁸, що містить 4 виміри, 6 сфер, 30 компетентностей та 6 рівнів володіння цифровими навичками.

Через те, що «за основу взято європейську концептуально-еталонну модель цифрових компетентностей для громадян DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens та рекомендації у сфері цифрових компетентностей від європейських та міжнародних інституцій»⁴⁹, більшу частину змісту документа, цілком логічно, складають напрацювання європейських учених. Тому дискусійні питання для подальших доопрацювань Рамки можливо адресувати як до розробників української версії Рамки, так і до розробників європейської версії.

У порівнянні з відомою Рамкою DQ⁵⁰, DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens не містить такого ґрунтовного відображення правових

⁴⁷ Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей та затвердження плану заходів з її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 167-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/167-2021-%D1%80#n13>.

⁴⁸ Мінцифри оприлюднює Рамку цифрової компетентності для громадян : Урядовий портал, 2021. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mincifri-oprilyudnyue-ramku-cifrovoyi-kompetentnosti-dlya-gromadyan>.

Опис цифрової компетентності для громадян України: Міністерство цифрової трансформації України, 2021. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/news_post/2021/3/mintsifra-oprilyudnyue-ramku-tsifrovoyi-kompetentnosti-dlya-gromadyan/%D0%9E%D0%A0%20%D0%A6%D0%9A.pdf.

⁴⁹ Опис цифрової компетентності для громадян України: Міністерство цифрової трансформації України, 2021. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/news_post/2021/3/mintsifra-oprilyudnyue-ramku-tsifrovoyi-kompetentnosti-dlya-gromadyan/%D0%9E%D0%A0%20%D0%A6%D0%9A.pdf.

⁵⁰ DQ Global Standards Report. Common Framework for Digital Literacy, Skills and Readiness. DQ Institute (2019). URL: <https://www.dqinstitute.org/wp-content/uploads/2019/03/DQGlobalStandardsReport2019.pdf>.

питань загалом та питань інтелектуальної власності зокрема. Наприклад, до рамки DQ включено компетентність «Управління правами інтелектуальної власності» – здатність розуміти та керувати правами інтелектуальної власності (наприклад, авторськими правами, товарними знаками та патентами) під час використання та створення вмісту та технологій. Тобто ця компетентність значно ширше представлена у Рамці DQ, DigComp 2.1 же більше фокусується на поверхневому включенні авторського права у зміст Рамки. Відповідно до документу DQ, компетентність передбачає розуміння прав щодо володіння та поєднання цифрових творів, розрізнення творчого використання та привласнення робіт, вміння легального завантаження, використання стратегій захисту власних та чужих творів, відстеження різноманітних змін, формування довіри, відповідальність, самоповагу та повагу до інших. Згідно із компетентністю люди отримують навички проектування, розвитку та адаптації знань, контенту і технологій.

Подібні аспекти є актуальними в умовах адаптації законодавств країн світу до викликів Цифрової Ери. Тому питання необхідності відображення правових аспектів у змісті рамок цифрових компетентностей є важливим і потребує більш детального аналізу.

Метою даного розділу є встановлення частоти та обсягу звернень до цифрової компетентності з позицій права у міжнародних освітніх дослідженнях.

Огляд забезпечить обговорення критичних аспектів, що стосуються теми. Він завершується пропозиціями щодо подальших досліджень та обмеженнями дослідження.

Схожі між собою науково обґрунтовані методи систематичного огляду міжнародних досліджень щодо представлення окремих питань звернень до цифрової грамотності та цифрової компетентності були проаналізовані у працях таких вчених, як М. Спанте, С. Софтькова Хашемі, М. Лундін, А. Алджерс, Ф. Піттерссон.

Огляди⁵¹ спираються на систематичний пошук літератури у вибраних базах даних і містять критерії включення та виключення публікацій, відібраних для процесу рецензування, а також забезпечують прозорість у процесі відбору⁵². Науковцями⁵³ обралися такі бази, як Web of Science, Scopus, ERIC, Academic Search Elite, за якими проведено пошук за відповідними ключовими словами.

Для зменшення кількості публікацій для читання та точності пошуку інформації, процес обмежувався пошуком за заголовком, рефератом та ключовими словами⁵⁴. Було визначено публікації, які чітко обговорювали поняття цифрової компетентності та цифрової грамотності⁵⁵; при цьому передбачалось те, що якщо автори включили ці поняття до переліку відібраних, то ці поняття є центральними для публікацій⁵⁶.

Для звуження кількості публікацій, вченими встановлювались певні критерії, а саме: публікації повинні бути повнотекстовими рецензованими статтями⁵⁷, рецензіями або доповідями на конференціях⁵⁸, написаними

⁵¹ Pettersson, F. (2018). On the issues of digital competence in educational contexts – a review of literature. *Education and Information Technologies* 23, 1005–1021. <https://doi.org/10.1007/s10639-017-9649-3>.

Spante, M., Hashemi, S. S., Lundin, M., & Algers, A. (2018). Digital competence and digital literacy in higher education research: Systematic review of concept use. *Cogent Education*, 5(1), 1519143. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2018.1519143>.

⁵² Bendermacher, G. W. G., Oude Egbrink, M. G. A., Wolfhagen, I. H. A. P., & Dolmans, D. H. J. M. (2017). Unravelling quality culture in higher education: A realist review. *Higher Education*, 73(1), 39–60.

Connolly, T. M., Boyle, E. A., MacArthur, E., Hainey, T., & Boyle, J. M. (2012). A systematic literature review of empirical evidence on computer games and serious games. *Computers & Education*, 59(2), 661–686. doi:10.1016/j.compedu.2012.03.004.

⁵³ Pettersson, F. (2018). On the issues of digital competence in educational contexts – a review of literature. *Education and Information Technologies* 23, 1005–1021. <https://doi.org/10.1007/s10639-017-9649-3>.

Spante, M., Hashemi, S. S., Lundin, M., & Algers, A. (2018). Digital competence and digital literacy in higher education research: Systematic review of concept use. *Cogent Education*, 5(1), 1519143. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2018.1519143>.

⁵⁴ Savolainen, R. (2016). Information seeking and searching strategies as plans and patterns of action: A conceptual analysis. *Journal of Documentation*, 72(6), 1154–1180.

Spante, M., Hashemi, S. S., Lundin, M., & Algers, A. (2018). Digital competence and digital literacy in higher education research: Systematic review of concept use. *Cogent Education*, 5(1), 1519143. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2018.1519143>.

⁵⁵ Spante, M., Hashemi, S. S., Lundin, M., & Algers, A. (2018). Digital competence and digital literacy in higher education research: Systematic review of concept use. *Cogent Education*, 5(1), 1519143. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2018.1519143>.

⁵⁶ Syed, R., & Collins-Thompson, K. (2017). Optimizing search results for human learning goal. *Information Retrieval Journal*, 20, 506–523. doi:10.1007/s10791-017-9303-0.

⁵⁷ Pettersson, F. (2018). On the issues of digital competence in educational contexts – a review of literature. *Education and Information Technologies* 23, 1005–1021. <https://doi.org/10.1007/s10639-017-9649-3>.

⁵⁸ Spante, M., Hashemi, S. S., Lundin, M., & Algers, A. (2018). Digital competence and digital literacy in higher education research: Systematic review of concept use. *Cogent Education*, 5(1), 1519143. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2018.1519143>.

Шматков Д. Редукція змісту навчання технічних дисциплін: огляд європейського досвіду. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2015. Вип. 48–49. С. 160–165.

англійською мовою. Обмеження щодо року видання як визначалися¹¹, так і ні⁵⁹. Таким чином, вченими проведено систематичний процес ідентифікації, скринінгу, оцінки прийнятності та остаточного включення наукових праць.

У процесі сортування у дослідженнях було застосовано наступні критерії: визначення у працях основних термінів, дисципліна, контекст (країна), мета (практичні дидактичні зміни, розвиток компетентності студентів, розвиток компетентності викладачів, розвиток освітньої системи), рівень аналізу (мікро, мезо, макро), метод збору даних (інтерв'ю, опитування, аналіз документів, тощо)⁶⁰. Після сортування авторами встановлювався рівень зв'язку цифрової грамотності та цифрової компетентності з досліджуваними питаннями як результат дослідження⁶¹ або як повторне сортування для подальшого встановлення зв'язку з конкретними темами¹¹.

З представленого короткого аналізу можливо зробити висновок, що підходи до систематичного аналізу літератури є близькими з невеликими відмінностями. При цьому вони є науково обґрунтованими, прозорими і максимально об'єктивними. Дослідження частоти та обсягу звернень до цифрової компетентності з позицій права у міжнародних дослідженнях розроблено на засадах проаналізованих підходів, його методологію описано у наступному розділі.

Представлене дослідження ґрунтується на систематичному пошуку і аналізі літератури за ключовим словом «digital competence» в базі Education Resources Information Center (ERIC). Ця база компілює освітні дослідження, що відповідає ключовому пошуковому терміну, та забезпечує досягнення мети представленого дослідження у контексті встановлення міждисциплінарних зв'язків освітніх питань з правовими аспектами.

⁵⁹ Spante, M., Hashemi, S. S., Lundin, M., & Algers, A. (2018). Digital competence and digital literacy in higher education research: Systematic review of concept use. *Cogent Education*, 5(1), 1519143. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2018.1519143>.

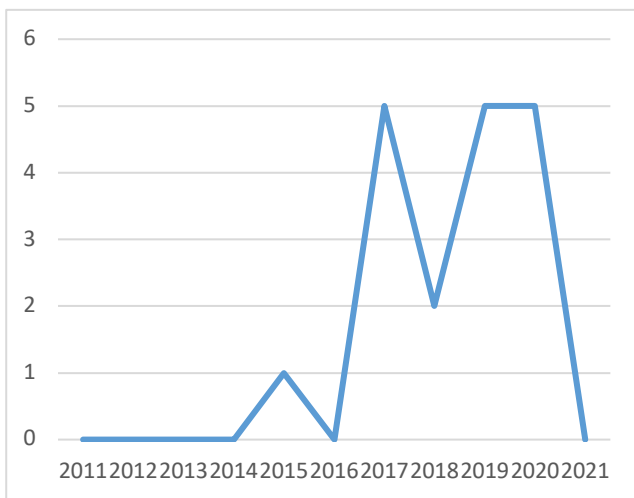
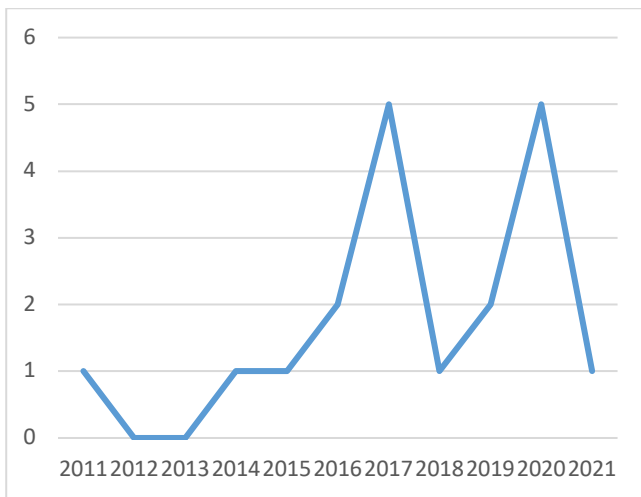
⁶⁰ Там само.

⁶¹ Там само.

Пошук проводився у червні 2021 року і включав аналіз заголовку, реферату, ключових слів та основного тексту для підвищення ефективності процесу і адекватності результатів.

У зоні дослідницького інтересу знаходились повнотекстові рецензовані англomовні статті, у яких містилося центральне поняття цифрової компетентності зі зверненнями до правових аспектів її змісту, що стало першим критерієм фільтрування публікацій. Після цього завдання полягало у відборі публікацій, що демонструють звернення до цифрової компетентності з позицій права за наступними напрямками (у відповідності із масштабом питань): загальні правові питання, загальні питання права інтелектуальної власності, конкретний об'єкт права інтелектуальної власності; та доповненні результатів країнами авторів, метою (загальні дидактичні удосконалення або дидактичні удосконалення, спрямовані на правові аспекти змісту), роком публікації та характером звернення до правових аспектів (аналіз, цитування або несистематичне звернення).

За пошуковим словом «digital competence» в базі ERIC виявлено 80 повнотекстових рецензованих праць. Після виключення праць за критерієм відсутності ключових слів «law», «leg» (legal, legislative, legislation), «intellectual» (property), «copyright», «patent», «trademark» статей, що не містили поняття цифрової компетентності зі зверненнями до правових аспектів, проаналізовано 31 роботу (39% від початкової кількості). У 49% випадків учені обмежувались цитуванням певних правових аспектів у контексті формування цифрової компетентності, у 51% – виконували їх аналіз. Розподіл за роками представлено на рис. 1 (а, б).

а) аналіз

б) цитування

Рисунок 1 – Розподіл звернень до позицій права у міжнародних дослідженнях цифрової компетентності

Необхідно звернути увагу на зростання за останні п'ять років в розглянутих дослідженнях інтересу до загальних правових питань, загальних питань інтелектуальної власності та конкретних об'єктів права інтелектуальної власності. При цьому загальним правовим питанням (здебільшого законодавству у сфері освіти) приділено увагу у 54% виявлених випадків, загальним питанням права інтелектуальної власності – у 8% випадків, конкретному об'єкту права інтелектуальної власності (у переважній більшості – авторському праву) – у 38% випадків. Необхідно зазначити, що в одному документі автори іноді зверталися до декількох питань, що розглядаються. Помножуючи встановлені показники на 0,39 (частина праць від початкової кількості), можливо визначити загальний

інтерес дослідників, праці яких представлені на ресурсі ERIC, до звернень до цифрової компетентності з позицій права. Очевидно, що цей інтерес знаходиться на рівні нижче середнього за всіма аспектами.

За країнами, що представляли вчені, які здійснювали теоретичні та емпіричні дослідження, дані розподілилися наступним чином (табл.).

Таблиця 1 – Розподіл результатів дослідження за країнами

Вибірки	Іспанія	Румунія	Туреччина	Україна	Бельгія, Бразилія, Литва, Малайзія, Мексика, ОАЕ, Саудівська Аравія, Уругвай, Чехія, Швеція
Загальна кількість досліджень, од	15	2	2	2	10
% випадків розгляду загальних правових питань	65	50	33	66	42
% випадків розгляду загальних питань права інтелектуальної власності	6	0	0	0	16
% випадків розгляду конкретного об'єкту права інтелектуальної власності	29	50	67	33	42

Найбільшу кількість результатів у контексті теми опублікували вчені з Іспанії (15), ідентифіковано по дві публікації вчених з Румунії, Туреччини та України, інші країни в дослідженні представлені не більш ніж однією науковою працею.

Мета-аналіз або якісний аналіз здійснено відносно праць, які містили думки або розробки авторів (окрім цитувань) та, відповідно, формували розуміння цифрової компетентності з позицій права. Варто зазначити, що подібні матеріали у переважній більшості містили одне/декілька узагальнюючих речень, тому їх представлення у цій роботі не є виправданим. Лише одна праця

мала на меті розробку дидактичних удосконалень, спрямованих на правові аспекти змісту і розглядала загальні правові питання⁶².

Лише один автор ґрунтовно аналізує авторське право у контексті формування цифрової компетентності⁶³. Жоден з авторів не говорить про інші об'єкти інтелектуальної власності (наприклад, патенти чи знаки для товарів і послуг). Один з авторів у спробі здійснити подібний аналіз сформулював некоректне твердження про те, що відсутність політики щодо авторських прав для захисту конкретних ноу-хау виробництва є слабким місцем сучасної освіти⁶⁴ – у правових режимах різних країн існують різні механізми захисту ноу-хау виробництв, але авторське право в цьому контексті навряд чи є найдієвішим. Останнє проаналізоване джерело є досить показовим в проекції встановлення якості звернень до цифрової компетентності з позицій права у міжнародних освітніх дослідженнях.

Таким чином, методику здійснення систематичного аналізу відповідно до мети представленої дослідження було удосконалено у порівнянні з відомими працями⁶⁵. Здійснений аналіз можливо представити схематично (рис.2)

⁶² Leshchenko, M., Tymchuk, L., Pavlenko, N., & Ruban, L. (2020). Democratic values and digital skills of students in higher educational establishments of poland and ukraine. *Advanced Education*, 7(15), 105–115.

⁶³ Dell'Acqua, S. (2015) eLearning Hubs and Edu-business: How Private Companies Can Serve Common Good: The Case of Samsung School. *Universal Journal of Educational Research*, 3(8), 530–535. DOI: 10.13189/ujer.2015.030808.

⁶⁴ Vázquez-Cano, E., Martín-Monje, E., & Castrillo de Larreta-Azelain, M. D. (2016). Analysis of PLEs' Implementation under OER Design as a Productive Teaching-Learning Strategy in Higher Education. A Case Study at Universidad Nacional de Educación a Distancia. *Digital Education Review*, 29, 62–85.

⁶⁵ Pettersson, F. (2018). On the issues of digital competence in educational contexts – a review of literature. *Education and Information Technologies* 23, 1005–1021. <https://doi.org/10.1007/s10639-017-9649-3>.

Spante, M., Hashemi, S. S., Lundin, M., & Algers, A. (2018). Digital competence and digital literacy in higher education research: Systematic review of concept use. *Cogent Education*, 5(1), 1519143. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2018.1519143>.

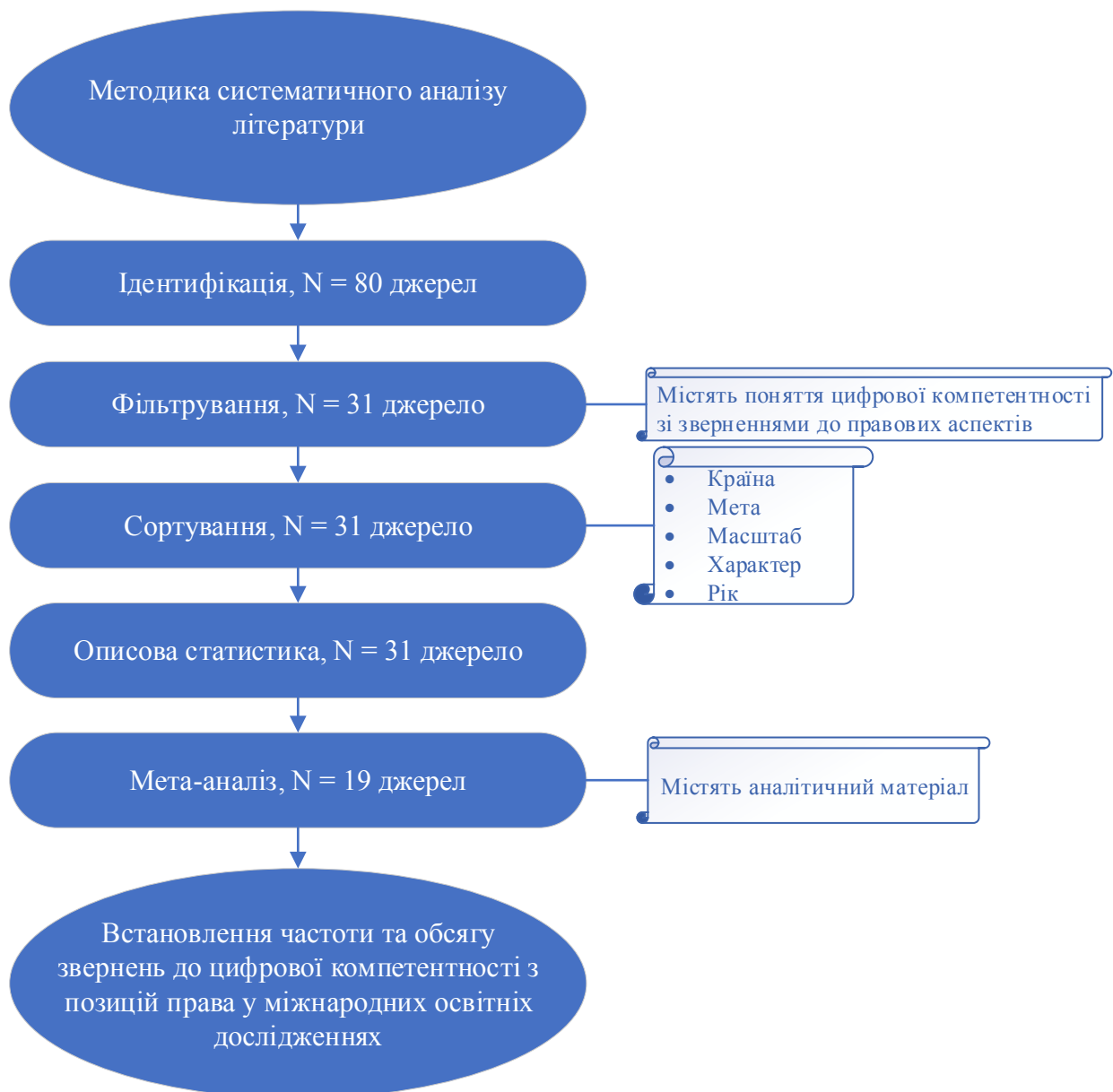

Рисунок 2 – Методика здійснення систематичного аналізу літератури у відповідності з метою даного дослідження

У результаті систематичного аналізу літератури встановлено, що частота та обсяг звернень до цифрової компетентності з позицій права у міжнародних освітніх дослідженнях знаходяться на низькому рівні. Учені здебільшого аналізують освітні закони, менше – авторське право, практично не вивчають загальні питання права інтелектуальної власності. Такий брак дослідницького інтересу знаходить відображення і у Рамці цифрової компетентності для громадян DigComp 2.1.

Так само, як освітяни практично нехтують спеціальними розділами права, спеціалісти з цифровізації припускаються помилок в документах, що стосуються освіти (наприклад, використовують терміни «компетентність» та «компетенція» у однаковому контексті), та інколи демонструють недостатнє розуміння засад права інтелектуальної власності⁶⁶. Хоча Рамка стала проривним документом в Україні, що обґрунтовує зміст цифрової компетентності, і є результатом досліджень, проведених в ЄС, та певних доопрацювань в українському експертному середовищі, документ потребує більшої консолідації учених, більшої міждисциплінарності та більшої обґрунтованості.

Так, авторське право є важливим напрямом цифрового розвитку, є притаманним не тільки креативним індустріям⁶⁷; Директива ЄС 2019/790 Про авторське право та суміжні права на єдиному цифровому ринку⁶⁸, що спрямована на збільшення зростання європейської цифрової економіки, встановлює необхідність досягнення справедливого балансу між правами та інтересами авторів та інших правовласників. Але опублікована Рамка потребує як представлення пропущених питань інтелектуальної власності в цілому, так і більш детальний розгляд авторського права⁶⁹, що може стати результатом наступних ітерацій розробки документу із вивченням досвіду інших країн, більш ґрунтовних напрацювань та долученням нових експертів.

Обмеженням представленого дослідження є використання лише однієї пошукової бази (ERIC), яка містить наукові праці з вузького напрямку (освіта), що було обумовлено контекстом і метою роботи. Для розширення аналізу міждисциплінарних зв'язків та достовірності результатів перспектива подальших досліджень полягає у вивченні рівня розвитку проблеми за іншими соціальними та гуманітарними напрямками, а також за загальними авторитетними базами наукових праць.

⁶⁶ Шматков Д. Аналіз представлення змісту права інтелектуальної власності у Рамці цифрових компетентностей для громадян України (DigCompUA for Citizens 2.1). Актуальні проблеми господарської діяльності в умовах розбудови економіки Індустрії 4.0: матеріали круглого столу (м. Харків, 19 травня 2021 р.).

⁶⁷ Shmatkov, D. (2020). Does Copyright Only Serve the Creative Industries?. International Conference on Business Management, Innovation, and Sustainability (ICBMIS) 2020. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3709072>.

⁶⁸ On copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC: Directive (EU) 2019/790. (2019). European Parliament, Council of the European Union. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2019/790/oj>.

⁶⁹ Шматков Д. Аналіз представлення змісту права інтелектуальної власності у Рамці цифрових компетентностей для громадян України (DigCompUA for Citizens 2.1). Актуальні проблеми господарської діяльності в умовах розбудови економіки Індустрії 4.0: матеріали круглого столу (м. Харків, 19 травня 2021 р.).

2.2. Дослідження трендів аналізу права інтелектуальної власності в контексті підвищення цифрової грамотності громадян в базах гуманітарного та загальнонаукового напрямів

Цифрова Ера сформувала нові виклики до розуміння норм права інтелектуальної власності у сучасному контексті. Деякі вчені вважають, що в цілому вже давно існують достатні засоби для захисту інтелектуальної власності у цифровому просторі⁷⁰, інші стверджують про неідеальність існуючої у світі системи інтелектуальної власності і пропонують її змінити на таку, що з довгострокової точки зору відкритих інновацій та руху у напрямі відкритого вихідного коду буде заснована на принципі спільної власності і складатися з інфраструктури обміну знаннями, механізми розподілу винагород між учасниками (винахідниками) та механізми посилення переваг новатора⁷¹. У більш актуальних наукових працях вчені здебільшого пропонують менш радикальні заходи і сходяться на думці щодо необхідності локальних удосконалень законодавства та/або обґрунтування його застосування у нових умовах⁷².

Керуючись існуючими принципами забезпечення права інтелектуальної власності та відомими практиками, варто зазначити, що у цифровому просторі в більшості випадків можуть виникати правовідносини щодо таких об'єктів, як авторське право, винаходи та корисні моделі, знаки для товарів і послуг, а також промислові зразки, комерційні таємниці, географічні зазначення. Авторське право, патенти та торгові марки традиційно розглядаються у подібному світлі як захист елементів творчості⁷³.

⁷⁰ Tehranian, J. (2003). All rights reserved-reassessing copyright and patent enforcement in the digital age. *University of Cincinnati Law Review*, 72, 45.

⁷¹ Hatakama, H. (2010). What Can Substitute for the Patent System?. In *The Pacific Rim Innovation Conference* (Vol. 2010).

⁷² Lutzker, A. (Ed.). (2013). *Content Rights for Creative Professionals: Copyrights & Trademarks in a Digital Age*. CRC Press.

Rooney, S. M. (2012). Just another brown-eyed girl: Toward a limited federal right of publicity under the Lanham Act in a digital age of celebrity dominance. *Southern California Law Review*, 86, 921.

⁷³ Rooney, S. M. (2012). Just another brown-eyed girl: Toward a limited federal right of publicity under the Lanham Act in a digital age of celebrity dominance. *Southern California Law Review*, 86, 921.

Так, авторське право на графічний, відео, текстовий та інші споріднені види контенту мають важливе значення для професіоналів та звичайних користувачів, що працюють у всіх областях медіа⁷⁴.

Учені вважають, що цифрова революція вийшла за рамки музичних і відеофайлів, тепер людина, наприклад, може переводити тривимірні об'єкти в цифрові файли і одним натисненням кнопки відтворювати ці об'єкти за допомогою 3D-принтера або аналогічного пристрою; патенти тепер можуть бути отримані не тільки шляхом опису фізичних варіантів здійснення, але також шляхом передачі файлів САПР, призначених для друку винаходів⁷⁵. Здебільшого безперечна патентна система часто протиставляється невизначеності і конфліктам навколо авторського права і товарних знаків в цифрову епоху⁷⁶. Різні види патентів, якими дуже часто нехтують через більш високі витрати і тривалі процедури, пропонують незаперечну стратегію захисту та контролю не тільки самих цифрових продуктів, а й нових каналів поширення інформації⁷⁷.

Управління доменними іменами залишається центральним елементом функціонування кіберпростору, що все частіше вимагає жорсткого захисту і забезпечення правозастосування, зв'язок між законами про товарні знаки і доменними іменами дуже міцний – URL-адреса або адреса Інтернет-сайту містить товарний знак в якості домену другого рівня і розпізнавального ідентифікатора компанії⁷⁸. Поява кіберпростору і цифрова революція зробили брендинг і товарні знаки більш важливим і цінним, ніж будь-коли; ринок, в поєднанні з постійним дотриманням законів про товарні знаки, може

⁷⁴ Lutzker, A. (Ed.). (2013). *Content Rights for Creative Professionals: Copyrights & Trademarks in a Digital Age*. CRC Press.

⁷⁵ Holbrook, T. R., & Osborn, L. S. (2014). Digital patent infringement in an era of 3D printing. *University of California, Davis Law Review*, 48, 1319.

⁷⁶ Ong, B. T. (2004). Patenting the Biological Bounty: Re-Examining the Status of Organic Inventions as Patentable Subject Matter. *Marquette Intellectual Property Law Review*, 8, 1.

⁷⁷ Fernandez, D. S., Chivvis, M., & Huang, M. (2005). A New Weapon against Piracy: Patent Protection as an Alternative Strategy for Enforcement of Digital Rights. *bepress Legal Series*, 829.

⁷⁸ Zekos, G. I. (2016). Copyrights and Trademarks in Cyberspace: A Legal and Economic Analysis. *Chicago-Kent Journal of Intellectual Property*, 15, 313.

продовжувати надавати творцям інтелектуальної власності можливість отримувати достатній прибуток від розробки своїх продуктів⁷⁹.

З наведеного короткого дискурсу можливо зробити висновок про важливість розуміння багатьох аспектів інтелектуальної власності та відповідних об'єктів для різноманітних правовідносин у цифровому просторі. Чи враховують це теоретики та розробники відомих рамок цифрової компетентності та науковці, що займаються відповідними проблемами? Попередні дослідження⁸⁰, свідчать, що здебільшого ні – у наукових працях за темою частково розглядаються освітні закони, менше – авторське право, практично не вивчаються інші питання права інтелектуальної власності. Проте ці дослідження були обмежені аналізом лише освітнього напрямку.

Метою представленої роботи є якісний та кількісний систематичний огляд міжнародних наукових баз гуманітарного та загальнонаукового напрямів в проєкції визначення обсягу та специфіки розкриття питань права інтелектуальної власності в дослідженнях у контексті здійснення суспільних правовідносин у цифровому просторі.

Для досягнення мети визначено наступні методи: аналіз різних рамок цифрової компетентності, якісний та кількісний систематичний огляд наукових праць, методи описової математичної статистики.

Користуючись відомими підходами до огляду праць з близької тематики дослідження⁸¹, необхідно зазначити, що методологія у представленій роботі повинна містити наступні етапи:

⁷⁹ Tehranian, J. (2003). All rights reserved-reassessing copyright and patent enforcement in the digital age. *University of Cincinnati Law Review*, 72, 45.

⁸⁰ Шматков Д. І. Правові аспекти змісту цифрової компетентності: систематичний огляд літератури. *Право та інноваційне суспільство*. 2021. № 1 (16). С. 169-176. DOI 10.37772/2309-9275-2021-1(16)-23.

Шматков Д. І. Аналіз представлення змісту права інтелектуальної власності у Рамці цифрових компетентностей для громадян України (DigCompUA for Citizens 2.1). Актуальні проблеми господарської діяльності в умовах розбудови економіки Індустрії 4.0 : матеріали круглого столу : зб. наук. пр. НДІ ПЗІР НАПрН України № 4 за матеріалами круглого столу (м. Харків, 21 травня 2021 року). Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України. С. 188-196.

⁸¹ Шматков Д. І. Правові аспекти змісту цифрової компетентності: систематичний огляд літератури. *Право та інноваційне суспільство*. 2021. № 1 (16). С. 169-176. DOI 10.37772/2309-9275-2021-1(16)-23.

Шматков Д. І. Аналіз представлення змісту права інтелектуальної власності у Рамці цифрових компетентностей для громадян України (DigCompUA for Citizens 2.1). Актуальні проблеми господарської діяльності в умовах розбудови економіки Індустрії 4.0 : матеріали круглого столу : зб. наук. пр. НДІ ПЗІР НАПрН України № 4 за матеріалами круглого столу (м. Харків, 21 травня 2021 року). Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України. С. 188-196.

- ідентифікація праць, що аналізуються;
- фільтрування праць відповідно до змісту;
- сортування праць у відповідності з метою даного дослідження;
- здійснення описової статистики за результатами огляду;
- мета-аналіз відібраних джерел.

У відповідності з відомими дослідженнями⁸² пошук здійснюється з використанням пошукових систем, адекватних тематиці. Для гарантування наукової якості до результатів включають тільки міжнародні рецензовані дослідження, опубліковані в наукових журналах. Дослідження можуть обмежуватись певною ретроспективою, доступністю повнотекстових публікацій та їх мовою (найчастіше – англійською). Після встановлення попередніх обмежень формулюються пошукові терміни, що одночасно враховують як тематику актуального дослідження, так і найбільш вживані слова у джерелах – таким чином, процедура пошуку включає як більш загальну, так і конкретну спрямованість.

Після завершення пошуку ідентифіковані статті впорядковуються⁸³. Для гарантування достовірного, надійного і повторюваного огляду з високою вірогідністю і надійністю, при включенні досліджень використовується систематичний підхід із залученням відповідних критеріїв подальшого аналізу⁸⁴. На цьому етапі аналізується зміст праць для ретельної перевірки його релевантності. Якщо під час цього аналізу робиться висновок про те, що праця не відповідає критеріям для рецензування, вона виключається. Додаткові праці можуть включатися шляхом сканування і вибору посилань в раніше включених

Spante, M., Hashemi, S. S., Lundin, M., & Algers, A. (2018). Digital competence and digital literacy in higher education research: Systematic review of concept use. *Cogent Education*, 5(1), 1519143. <https://doi.org/10.1080/2331186X.2018.1519143>.

Pettersson, F. (2018). On the issues of digital competence in educational contexts – a review of literature. *Education and Information Technologies*, 23, 1005-1021. <https://doi.org/10.1007/s10639-017-9649-3>.

⁸² Там само.

⁸³ Pettersson, F. (2018). On the issues of digital competence in educational contexts – a review of literature. *Education and Information Technologies*, 23, 1005-1021. <https://doi.org/10.1007/s10639-017-9649-3>.

⁸⁴ Suri, H., & Clarke, D. (2009). Advancements in research synthesis methods: From a methodologically inclusive perspective. *Review of Educational Research*, 79, 395-430.

статтях⁸⁵. Після цього для аналізу тексту в межах кожної теми здійснюється тематичний аналіз змісту.

Тригером представленого дослідження став аналіз поширених рамок цифрової компетентності/грамотності в контексті визначення звернень до цифрової компетентності з позицій права інтелектуальної власності. Так, були проаналізовані такі відомі рамки, як Digital Competence Framework for Citizens DigComp 2.1 (адаптовано в Україні), Microsoft Digital Literacy (ver. 4), Digital Intelligence (DQ) Framework та UNESCO Global Media and Information Literacy Assessment Framework.

Як видно з результатів аналізу (табл. 1) питання права інтелектуальної власності у більшості рамках розкрито поверхнево, при цьому інтелектуальна власність розуміється як синонім авторського права (у рамці UNESCO Global Media and Information Literacy Assessment Framework, поряд із дворазовим згадуванням інтелектуальної власності лише наведено визначення терміну "авторське право"; у рамці Digital Competence Framework for Citizens DigComp 2.1 розкрито лише авторське право і згадано ноу-хау; розробники рамки Microsoft Digital Literacy (ver. 4) звертають увагу на авторське право та згадують загальний термін «інтелектуальна власність»). Крім того, звертає на себе увагу обмеження в рамках аналізу права інтелектуальної власності окремими епізодами їх життєвого циклу (виникнення / захист / управління), а не циклу в цілому.

Лише рамка Digital Intelligence (DQ) Framework досить повно розкриває зміст права інтелектуальної власності: компетентність "Управління правами інтелектуальної власності" передбачає здатність розуміти та керувати правами інтелектуальної власності (наприклад, авторськими правами, товарними знаками та патентами) під час використання та створення вмісту та технологій, тобто розуміння прав щодо володіння та поєднання цифрових творів, розрізнення творчого використання та привласнення робіт, вміння легального завантаження,

⁸⁵ Pettersson, F. (2018). On the issues of digital competence in educational contexts – a review of literature. *Education and Information Technologies*, 23, 1005-1021. <https://doi.org/10.1007/s10639-017-9649-3>.

використання стратегій захисту власних та чужих творів, відстеження різноманітних змін, формування довіри, відповідальність, самоповагу та повагу до інших.

Таблиця 1 – Аналіз рамок цифрової компетентності/грамотності в проєкції звернень до права інтелектуальної власності

Рамка Об'єкт права	Digital Competence Framework for Citizens DigComp 2.1	Microsoft Digital Literacy (ver. 4)	Digital Intelligence (DQ) Framework	UNESCO Global Media and Information Literacy Assessment Framework
Авторське право	Розуміння того, як авторське право і ліцензії поширюються на дані, інформацію та цифровий контент	Визначення різних актів порушення авторських прав та відповідних запобіжних заходів	Здатність розуміти та керувати правами інтелектуальної власності	Загальні знання, наприклад, аспектів
Винаходи та корисні моделі	–	–	(наприклад, авторськими правами,	інтелектуальної власності;
Знаки для товарів і послуг	–	Розуміння терміну "інтелектуальна власність" в проєкції	товарними знаками та патентами) під час використання	знання методів захисту власної роботи, інтелектуальних прав
Інші об'єкти інтелектуальної власності	Знання правил поведінки та ноу-хау щодо користування цифровими технологіями та взаємодії у цифрових середовищах	застосування до обчислювальної техніки	та створення вмісту та технологій	

Детальне розкриття важливих питань у рамці Digital Intelligence (DQ) Framework, ймовірно, обумовлено також і тим, що розробники брали до уваги зміст багатьох інших (у т.ч. трьох, перерахованих у цьому дослідженні) рамок, що вилилося у стандарт IEEE 3527.1 Standard for Digital Intelligence (DQ).

Саме для визначення передумов та методологічних підходів до створення змісту подібних рамок здійснено дослідження трендів аналізу права інтелектуальної власності в контексті підвищення цифрової грамотності громадян.

Для огляду обрано електронні бази наукових праць гуманітарного (ERIH PLUS) та загального (ScienceDirect) спрямування для потенційного охоплення як правових, так і міждисциплінарних досліджень, а також ж метою відповідності стандартам проведення подібних оглядів⁸⁶, що регламентують обов'язкове включення декількох баз.

Здійснений систематичний огляд літератури на засадах відомих методологій, можливо представити схематично (рис. 1).

За пошуковою фразою "“digital competence” and “intellectual property” у червні 2021 року ідентифіковано 93 повнотекстові англomовні прорецензовані наукові роботи у двох базах без обмежень за ретроспективою. Після фільтрування праць з урахуванням змісту, що описує право інтелектуальної власності у контексті підвищення цифрової грамотності громадян, встановлено відповідність 43 праць меті дослідження.

На етапі сортування у відповідності з метою даного дослідження визначено наступні маркери:

- країна першого автора та рік публікації;
- науковий контекст (наприклад, правовий, економічний, педагогічний тощо);
- об'єкт права інтелектуальної власності, що аналізується;
- обсяг аналізу права інтелектуальної власності (згадування або розкриття).

⁸⁶ Connolly, T. M., Boyle, E. A., MacArthur, E., Hainey, T., & Boyle, J. M. (2012). A systematic literature review of empirical evidence on computer games and serious games. *Computers & Education*, 59(2), 661-686. doi:10.1016/j.compedu.2012.03.004.

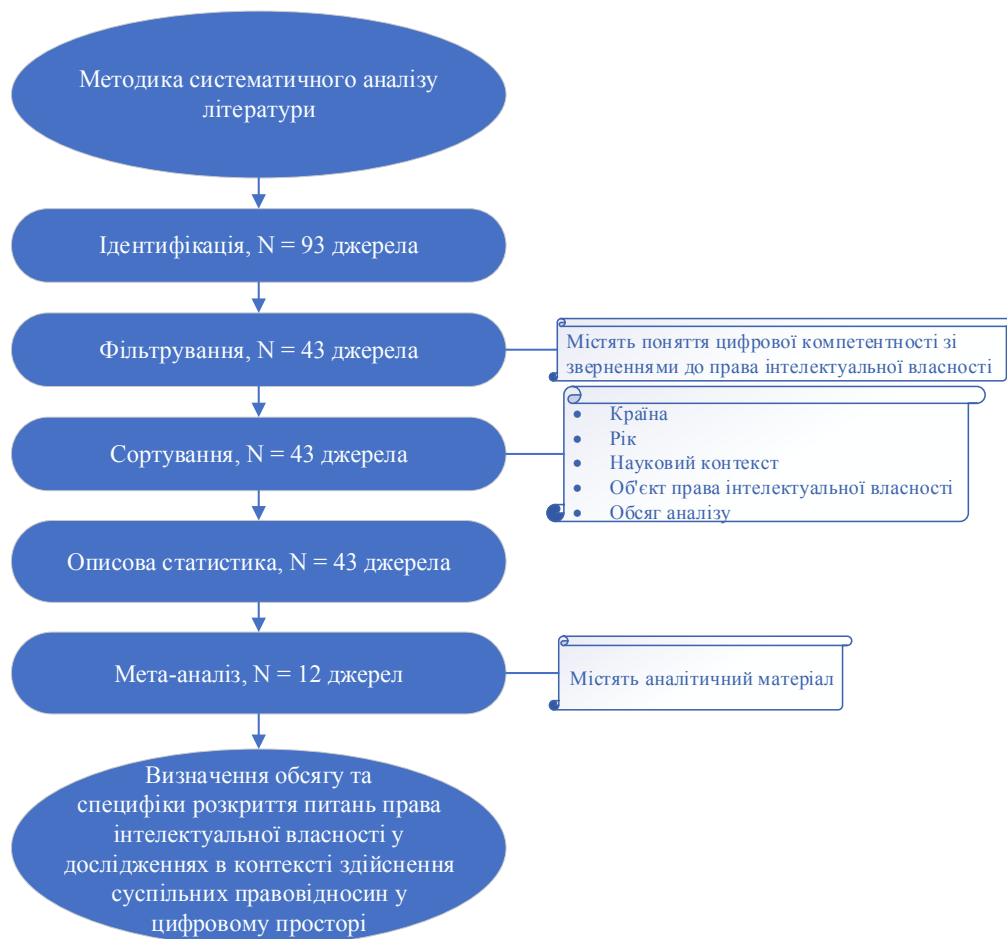

Рисунок 1 – Методика здійснення систематичного огляду літератури

Серед 43 досліджень найбільшу кількість здійснено вченими з Іспанії (10), Польщу представляють четверо вчених, по три праці написано вченими з Румунії та України, по дві – науковцями з Великобританії, Канади, ПАР, Туреччини, такі країни, як Андорра, Бельгія, Болгарія, Кенія, Литва, Мексика, Німеччина, Португалія, РФ, Сербія, США, Тайвань, Тайланд, Франція, Фінляндія згадані по одному разу. Такий розподіл можливо інтерпретувати як наявність стійкого інтересу до означених питань незалежно від географії, при чому цей інтерес має досить чітку тенденцію до зростання в останні п'ять років (рис. 2).

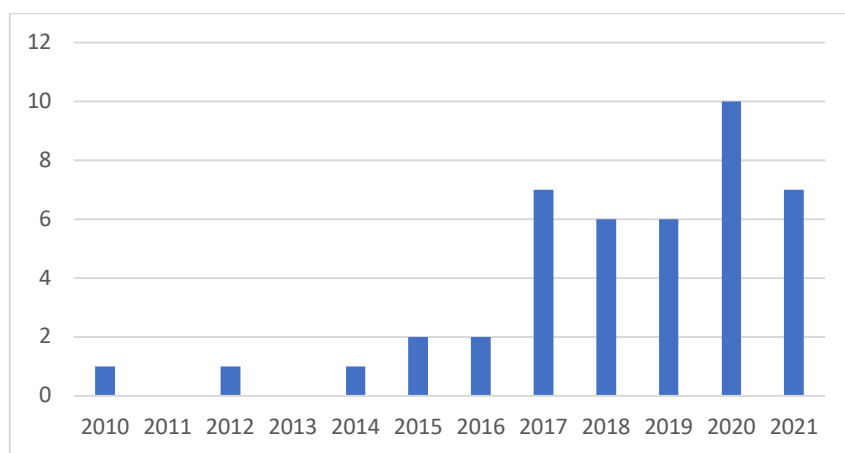

Рисунок 2 – Розподіл за роками кількості праць, що розглядають питання права інтелектуальної власності поряд із цифровою компетентністю

За об'єктами права інтелектуальної власності, що аналізуються у цих дослідженнях, спостерігається значний перекис в сторону авторського права та «сірого» терміну «інтелектуальна власність» (табл. 2). При цьому обсяг аналізу права інтелектуальної власності характеризується наступним розподілом: згадування – 72% випадків, розкриття – 28% випадків.

Таблиця 2 – Відсоткові частки звернень до тем права інтелектуальної власності

Авторське право	Винаходи та корисні моделі	Знаки для товарів і послуг	Інші об'єкти інтелектуальної власності	Узагальнений термін "інтелектуальна власність"
34%	5%	1,5%	1,5%	58%

За науковим контекстом досліджень представлені праці у переважній більшості мають на меті розкриття суто педагогічних питань (34 дослідження), чотири дослідження містять переважаючі аспекти соціально-економічних питань, два дослідження – правових, по одному – інженерних, філософських та психологічних. Хоча зміст цифрової компетентності обумовлюється освітніми законами, включає міждисциплінарні зв'язки з правом інтелектуальної власності, захистом персональних даних, кібербезпекою, правовими засадами

фінансових та регуляторних технологій тощо, таке превалювання методів над змістом в умовах недосконалості змісту викликає подив.

З розглянутих праць, що розкривають питання права інтелектуальної власності, найбільшу увагу присвячено авторському праву, при цьому ґрунтовний аналіз законодавства та відповідних кейсів здійснено вченими, що займаються дослідженням дистанційної освіти. Так, авторами пропонуються такі терміни, як “copyright digital intelligence”⁸⁷, що визначає відповідальне відношення до авторського права, та “культура законності” в цифровому просторі, де авторське право є “неодмінним”⁸⁸. Авторське право виокремлюють в самостійний розділ цифрової грамотності поряд зі здоров'ям та безпекою, довірою до інформації, безпечною взаємодією з іншими користувачами, анонімністю та кібербезпекою⁸⁹ тощо.

Таким чином, як і зміст більшості рамок цифрових компетентностей, наукові дослідження або розглядають право інтелектуальної власності поверхнево і узагальнено, або обмежуються аналізом авторського права. Важливість винаходів, корисних моделей, знаків для товарів і послуг та інших об'єктів права інтелектуальної власності у цифровому просторі практично не згадується та не аналізується.

Сьогодні визнається можливість застосування існуючих законодавчих норм з інтелектуальної власності викликам цифрової економіки⁹⁰, хоча окремі аспекти постійно критикуються та удосконалюються (як, наприклад, нещодавнє прийняття Директиви про авторське право на єдиному цифровому ринку, що доповнює існуючі директиви ЄС в галузі). Іноді для забезпечення права інтелектуальної власності в умовах цифрової економіки пропонується не зміна чи удосконалення, а раціональне поєднання різноманітних галузей знань, як,

⁸⁷ Phunaploy, S., Nilsook, P., & Nookhong, J. (2021). Effects of AL-MIAP-based Learning Management to Promote Digital Intelligence for Undergraduate Students. *Multidisciplinary Journal for Education, Social and Technological Sciences*, 8(1), 13-29.

⁸⁸ Peicheva, D., & Milenkova, V. (2016). Media education policy in Bulgaria. *Journal on Efficiency and Responsibility in Education and Science*, 9(1), 7-16.

⁸⁹ Tomczyk, Ł. (2020). Skills in the area of digital safety as a key component of digital literacy among teachers. *Education and Information Technologies*, 25(1), 471-486.

⁹⁰ Tehranian, J. (2003). All rights reserved-reassessing copyright and patent enforcement in the digital age. *University of Cincinnati Law Review*, 72, 45.

Вострякова, В. Ю., Вострякова, В. Ю., Махова, Г. В., & Махова, Г. В. Інтелектуальна власність в підприємстві в умовах діджиталізації економіки. Інноваційні рішення в економіці, бізнесі, суспільних комунікаціях та міжнародних відносинах : матеріали Міжнародного науково-практичного інтернет-конф. (16 квітня 2021 р.). Дніпро. С. 201-204.

наприклад, правових засобів інформаційного права, права інтелектуальної власності, інструментів цифрової економіки⁹¹ тощо.

Цифрові технології є детермінантом інноваційного розвитку⁹², а рівень розвитку інституту інтелектуальної власності здійснює вплив на трансформації поряд з такими інститутами, як діяльність органів державної влади, функціонування інституту підприємництва в умовах цифровізації економіки, якісні та кількісні характеристики інституту конкуренції, рівень розвитку економічної культури, основні детермінанти та зміни національного менталітету⁹³.

Хоча у представленому дослідженні, об'єкти інтелектуальної власності не протиставляються один одному, концентрація уваги лише на авторському праві не відповідає викликам Цифрової Ери. Так, наприклад, відомо⁹⁴, що у випадку, коли формати індустрії розваг, методи цифрового кодування і декодування і методи каналів поширення будуть запатентовані, створюється додатковий рівень захисту від порушень, який не могли би забезпечити одні тільки авторські права; крім того, патентна стратегія має інші ключові переваги в порівнянні із захистом тільки за допомогою авторського права, наприклад, патенти дозволяють здійснювати стратегічне ліцензування.

Кожна відома компанія, що здійснює комерційну діяльність у цифровому просторі звертається не лише до авторського права⁹⁵, а і до знаків для товарів і послуг, постійно формує широке патентне портфоліо, що позитивно впливає на вартість акцій компанії, інвестиційну привабливість та на інші важливі економічні показники. Патентами захищені технології популярної навчальної платформи Coursera та різноманітні методи управління навчанням на блокчейні, технології Apple inc., що вже стали галузевими стандартами, методи прогнозування погоди від NASA, інтерактивні е-книги від Disney Enterprises,

⁹¹ Арістова, І. В. Особливості правової охорони права інтелектуальної власності в умовах цифрової економіки в Україні. Publishing House "Baltija Publishing", 2020. С. 210-214. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-588-92-1-51>.

⁹² Пустоваров, А. І. Інституційне забезпечення процесу цифрової трансформації управління розвитком національної економіки. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство». 2019. Випуск 24, частина 1. С. 164-169.

⁹³ Там само.

⁹⁴ Fernandez, D. S., Chivvis, M., & Huang, M. (2005). A New Weapon against Piracy: Patent Protection as an Alternative Strategy for Enforcement of Digital Rights. *bepress Legal Series*, 829.

⁹⁵ Shmatkov, D. (2020). Does Copyright Only Serve the Creative Industries?. *International Conference on Business Management, Innovation, and Sustainability (ICBMIS) 2020*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3709072>.

методи управління автономними автомобілями у мережах 5G, системи доповненої реальності тощо.

Знаки для товарів і послуг найчастіше реєструються у світі і постійно виступають центральним об'єктом правовідносин у цифровому просторі – від доменного ім'я до перепродажу відомого товару через маркетплейси. В актуальних правових дослідженнях⁹⁶ встановлено, що традиційні закони про знаки для товарів і послуг можуть застосовуватись і до правових відносин у цифровому просторі.

Недостатня увага до різних об'єктів права інтелектуальної власності, призводить до відповідного рівня грамотності суспільства, коли, наприклад, люди плутають авторське право з поняттями плагіату або патентного захисту, визначають авторське право як закон про знаки для товарів і послуг⁹⁷, що може стати причиною складнощів у взаємодії з цифровим простором або правопорушень, обумовлених прогалинами у знаннях. З іншої сторони, відомо, що глибокий розгляд питань права інтелектуальної власності під час формування цифрової компетентності забезпечує більшу зацікавленість і успішність тих, хто навчається⁹⁸.

Підвищення мультидисциплінарності досліджень, врахування існуючих норм законодавства та актуальних пропозицій щодо його удосконалення, а також більш інтенсивне долучення спеціалістів з права інтелектуальної власності до розробки відповідних рамок цифрової компетентності може пришвидшити вирішення означених проблем⁹⁹.

Перспективою подальших досліджень є порівняльний аналіз актуальних проектів та пропозицій до європейського та вітчизняного законодавств, обумовлених викликами Цифрової Ери.

⁹⁶ Zekos, G. I. (2016). Copyrights and Trademarks in Cyberspace: A Legal and Economic Analysis. *Chicago-Kent Journal of Intellectual Property*, 15, 313.

⁹⁷ Palfrey, J. G., Gasser, U., Simun, M., & Barnes, R. (2009). *Youth, creativity, and copyright in the digital age*. Berkman Center Research Publication, (2009-05).

⁹⁸ Qi, A. (2018). A study of the effect of implementing intellectual property education with digital teaching on learning motivation and achievements. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 14(6), 2445-2452. <https://doi.org/10.29333/ejmste/89498>.

⁹⁹ Шматков Д. І., Єфремова К. В. Дослідження трендів аналізу права інтелектуальної власності в контексті підвищення цифрової грамотності громадян. *Наукові записки львівського університету бізнесу та права. серія економічна. серія юридична*. 2021. Вип. 29. С. 11–19. <http://doi.org/10.5281/zenodo.5106111>.

2.3. Аналіз представлення змісту права інтелектуальної власності у Рамці цифрової компетентності DigCompUA for Citizens 2.1

Рамка цифрових компетентностей DigComp 2.1. є результатом декількох ітерацій багатьох європейських вчених¹. Вона включає в себе широку кількість напрямів навчання та міждисциплінарних зв'язків, адекватних предметній галузі цифрових технологій. Запропоновано п'ять сфер компетентностей, що стосуються інформаційної та комп'ютерної грамотності, створення контенту, безпеки, комунікації та розв'язанню проблем, а також зміст відповідних компетентностей за сферами. Тобто документ представляє собою ґрунтовно розроблений матеріал за багатьма напрямками, кожен з яких потребує аналізу з метою визначення оптимального обсягу змісту, опосередкованого цілями навчання. Саме тому DigComp 2.1. вже пройшов декілька ітерацій.

Досліджуючи цифрові компетентності, учені звертають увагу на те, що теперішнім визначенням бракує наукової глибини, а мультидисциплінарним завданням науковців є деталізація кожної². Крім того, бачення змісту компетентностей державними установами може значно відрізнятись від реальних потреб бізнесу та повсякденного життя³.

Нові масштаби доступу до ідей і до їхнього фізичного втілення в корені формують ширші можливості протягом життя⁴. Діджиталізація, з однієї сторони, віщує збільшення інновацій та творчості⁵, а з іншої сторони, розширюються можливості для обміну та копіювання творів: одні творці вважають спільний доступ позитивним моментом діджиталізації, інші протистоять копіюванню їхніх творів, треті готові поділитися ними, але бажають певної міри контролю

¹ Carretero, S., Vuorikari, R., & Punie, Y. (2017). DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens with eight proficiency levels and examples of use (No. JRC106281). Joint Research Centre (Seville site).

² Murawski, M., & Bick, M. (2017). Digital competences of the workforce—a research topic?. *Business Process Management Journal*. <https://doi.org/10.1108/BPMJ-06-2016-0126>.

³ Hofmann, S., & Ogonek, N. (2018). Different but still the same? How public and private sector organisations deal with new digital competences. *Electronic Journal of e-Government*, 16(2), 127-135.

⁴ Moore, A. (2017). *Intellectual property and information control: philosophic foundations and contemporary issues*. Routledge.

⁵ Проект Розпорядження Кабінету Міністрів України (2020). Про схвалення Концепції розвитку цифрових компетентностей в суспільстві України та затвердження плану заходів щодо її реалізації. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/normative_document/2020/11/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D1%94%D0%BA%D1%82_%D0%A0%D0%BE%D0%B7%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%8F%D0%B4%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D1%8F_%D0%9A%D0%9C%D0%A3_%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%A6%D0%95%D0%9F%D0%A6%D0%86%D0%AF.pdf.

над подальшим використанням⁶ тощо. Цифрові технології формують нове відношення до інтелектуальної власності⁷ – у той час як для розвитку інновації цифрові технології відіграють обмежену роль⁸, інтелектуальна власність є ядром правових відносин розвитку цифрових технологій. Питання контролю та володіння цифровою інформацією є важливим у цьому контексті, тому у Рамку цифрових компетентностей логічно включено змістові розділи, що стосуються прав інтелектуальної власності. Глибина і адекватність розкриття цих розділів є одним із предметів дослідження, обговорення, та удосконалення Концепції.

Метою дослідження є вивчення охоплення питань права інтелектуальної власності у Рамці цифрових компетентностей DigCompfor Citizens 2.1.

У Рамці⁹ цифрових компетентностей питання права інтелектуальної власності згадуються кілька разів. Так, у сфері 2 «Створення цифрового контенту» компетентність 3 має назву «Авторське право і ліцензії» і передбачає розуміння того, «...як авторське право і ліцензії поширюються на дані, інформацію та цифровий контент». Сфера 3 «Комунікація та взаємодія у цифровому суспільстві» містить компетентність 2 «Поширення та обмін даними за допомогою цифрових технологій», що передбачає розуміння того, як «...авторське право і ліцензії поширюються на дані, інформацію та цифровий контент. Ставлення до неліцензійного програмного забезпечення та контенту». Сфера 3 також містить більш абстрактну по відношенню до права інтелектуальної власності компетентність 5 «Відповідальність, правові та етичні норми. Мережевий етикет» зі змістом, спрямованим на дотримання принципу доброчесності, правових і етичних норм; знання правил поведінки та ноу-хау щодо користування цифровими технологіями та взаємодії у цифрових середовищах тощо.

⁶ Osborn, L. S. (2017). Intellectual Property Channeling for Digital Works. *Cardozo Law Review*, 39, 1303-1364.

⁷ Nascimbeni, F., Villar-Onrubia, D., Wimpenny, K., & Burgos, D. (2018, February). A new approach to digital competence building for university educators in Europe. In EDEN Annual Conference.

⁸ Orlando, B., Mazzucchelli, A., Usai, A., Nicotra, M., & Paoletti, F. (2020). Are digital technologies killing future innovation? The curvilinear relationship between digital technologies and firm's intellectual property. *Journal of Intellectual Capital*. <https://doi.org/10.1108/JIC-03-2020-0078>.

⁹ Шматков Д. І. Аналіз представлення змісту права інтелектуальної власності у Рамці цифрових компетентностей для громадян України (DigCompUA for Citizens 2.1). Актуальні проблеми господарської діяльності в умовах розбудови економіки Індустрії 4.0 : матеріали круглого столу : зб. наук. пр. НДІ ПЗІР НАПрН України № 4 за матеріалами круглого столу (м. Харків, 21 травня 2021 року). Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України. С. 188–196.

Знання змісту авторського права та ліцензій обмежено формує знання методів отримання та уміння дослідження авторських прав третіх осіб щодо цифрового контенту. Авторське право є значною частиною прав інтелектуальної власності, що виникають під час роботи з цифровими технологіями. Хоча у компетентності СЗ.К5 «Відповідальність, правові та етичні норми. Мережевий етикет» наведена наступна фраза «Дотримуватись принципу добросовісності, правових і етичних норм», в контексті усього документу не зрозуміло, чому авторське право виокремлено від інших прав інтелектуальної власності. У Рамці не йде мова про розподіл прав інтелектуальної власності на створені об'єкти, хоча це питання є важливим під час, наприклад, розробки програмного забезпечення¹⁰. Крім того, нехтування правами промислової власності у Рамці цифрових компетентностей є необґрунтованим.

Відомо, що до об'єктів охорони промислової власності відносяться патенти, знаки для товарів і послуг, захист від недобросовісної конкуренції тощо. Як авторське право відноситься не тільки до креативних індустрій¹¹, так і промислова власність відноситься не тільки до інженерних технологій. Наприклад, доменні імена верхнього рівня, що реєструються, мають бути ідентичним відповідним знакам для товарів і послуг з метою індивідуалізації товарів або послуг; торговельні марки зустрічаються в контенті практично кожного сайту і їх незаконне використання з високою вірогідністю може бути предметом судового позову. Окремим питанням є небезпеки, що створюють видові найменування товару – зрощення технології та зареєстрованого знаку для товарів або послуг – формування компетентностей, зміст яких містить подібні питання, є цілком обґрунтованим. Так, Face ID – зареєстрований знак компанії Apple, розробникам стартапів з ідентифікації користувачів за обличчям не можна реєструвати і/або застосовувати власні знаки, що містять зареєстровані знаки інших осіб, наприклад, «Фейс айді для банківської справи», щоб уникнути судових позовів від світового лідера. Цей приклад декларує необхідність представлення відповідного змісту у Рамці цифрових компетентностей.

¹⁰ Chen, Y., Bharadwaj, A., & Goh, K. Y. (2017). An empirical analysis of intellectual property rights sharing in software development outsourcing. *Mis Quarterly*, 41(1), 131-161. <https://doi.org/10.25300/MISQ/2017/41.1.07>.

¹¹ Shmatkov, D. (2021). Does Copyright Only Serve the Creative Industries? (September 12, 2020). International Conference on Business Management, Innovation & Sustainability (ICBMIS) 2020. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3709072>.

Патенти є одним з найбільш актуальних ресурсів представлення рівня техніки та технологій. Наприклад, проведення патентного пошуку (як і пошуку знаків для товарів або послуг) є важливим умінням, що забезпечує адекватність окремих цифрових компетентностей. На вже згадану технологію Face ID компанія отримала декілька патентів¹². Відомими є дослідження, які свідчать, що патенти на програмне забезпечення молодих компаній, пов'язані з діяльністю в Інтернеті, забезпечують більшу ймовірність виживання, АйТі компанії мають позитивну кореляцію між кількістю патентів та обсягом інвестицій¹³. Хоча варто зазначити, що у США є найбільші можливості отримати патент на програмне забезпечення, у більшості європейських країн процедура отримання патенту на це авторське право є набагато складнішим, ніж у США, такі патенти є особливо суперечливими¹⁴. Незважаючи на те, що програмний код є предметом авторського права, реалізація коду через матеріальні об'єкти дозволяє отримувати патенти, хоча і прив'язка коду до матеріального об'єкта описує спосіб реалізації завдання та опосередковує часткову втрату вираження літературного коду¹⁵. В еру цифрових технологій патентування програмного коду перебуває на стадії розвитку, тому нехтування цією предметною галуззю Рамці цифрових компетентностей створює певні прогалини у знаннях та уміннях громадян, у тому числі враховуючи значні фінансові та правові втрати, які може нести винахідник, не володіючи розумінням процесу патентування¹⁶.

На відміну від DigComp 2.1., наприклад, у рамку цифрових компетентностей DQ¹⁷ включено компетентність «Управління правами інтелектуальної власності» – здатність розуміти та керувати правами інтелектуальної власності (наприклад, авторськими правами, товарними знаками та патентами) під час використання та створення вмісту та технологій.

¹² Gilley, G., Fagans, J. D., Bhatt, N., Albouze, J., Leifer, S., Martin, T. B., & Lindley, G. C. (2016). U.S. Patent No. 9,514,355. Washington, DC: U.S. Patent and Trademark Office.

¹³ Mann, R. J., & Sager, T. W. (2007). Patents, venture capital, and software start-ups. *Research Policy*, 36, 193–208. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2006.10.002>.

¹⁴ Useche, D. (2014). Are patents signals for the IPO market? An EU–US comparison for the software industry. *Research Policy*, 43(8), 1299–1311. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2014.04.004>.

¹⁵ Shmatkov, D. (2021). Does Copyright Only Serve the Creative Industries? (September 12, 2020). International Conference on Business Management, Innovation & Sustainability (ICBMIS) 2020. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3709072>.

¹⁶ Gaudry, K. S. (2012). The lone inventor: Low success rates and common errors associated with pro-se patent applications. *PloS one*, 7(3), e33141. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0033141>.

¹⁷ DQ Institute (2019). DQ Global Standards Report. Common Framework for Digital Literacy, Skills and Readiness. Retrieved from <https://www.dqinstitute.org/wp-content/uploads/2019/03/DQGlobalStandardsReport2019.pdf>.

Відповідно до документу, ця компетентність передбачає розуміння прав щодо володіння та поєднання цифрових творів, розрізнення творчого використання та привласнення робіт, вміння легального завантаження, використання стратегій захисту власних та чужих творів, відстеження різноманітних змін, формування довіри, відповідальність, самоповагу та повагу до інших. Згідно із компетентністю люди отримують навички проектування, розвитку та адаптації знань, контенту і технологій.

Отже, враховуючи, наведені аналіз та обґрунтування, а також зміст актуальної Рамки, доцільним є як представлення пропущених питань інтелектуальної власності в цілому, так і більш детальний розгляд авторського права у межах Рамки, а саме запропоновано внесення наступних удосконалень¹⁸:

- Доповнити зміст С2.К1. фразою «Розуміти обмеження, які накладають права інтелектуальної власності інших осіб на створення нового цифрового контенту».
- Доповнити зміст С2.К2. фразою «Розуміти обмеження, які накладають права інтелектуальної власності інших осіб на редагування та інтеграцію цифрового контенту».
- Доповнити зміст С2.К3. фразами «Розрізняти види об'єктів інтелектуальної власності, знати які можливості і переваги надає володіння та розпоряджання правами інтелектуальної власності» та «Знати методи законного отримання цифрового контенту. Уміти ідентифікувати першоджерела цифрового контенту та авторські права третіх осіб».
- Доповнити зміст С2.К5. фразою «Знати базовий перелік пошукових ресурсів, що містять бази даних інноваційних рішень для створення знань, ресурсів, продуктів і внесення інноваційних змін у існуючі процеси та продукцію».

¹⁸ Shmatkov, D. (2021). Analysis of the Content of Intellectual Property Rights Presented in The Digital Competence Framework for Citizens DigComp 2.1. Academia Letters, Article 1496. DOI: 10.20935/AL1496.

Шматков Д. І. Аналіз представлення змісту права інтелектуальної власності у Рамці цифрових компетентностей для громадян України (DigCompUA for Citizens 2.1). Актуальні проблеми господарської діяльності в умовах розбудови економіки Індустрії 4.0 : матеріали круглого столу : зб. наук. пр. НДІ ПЗІР НАПрН України № 4 за матеріалами круглого столу (м. Харків, 21 травня 2021 року). Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України. С. 188–196.

- Доповнити зміст С3.К3. фразою «Знати засади розподілу прав інтелектуальної власності на спільно створені цифрові ресурси, знання, послуги».
- Доповнити назву С4.К2. фразою «Захист прав інтелектуальної власності».
- Доповнити зміст С4.К2. фразою «Знати базові методи захисту власних прав інтелектуальної власності, а також прав інтелектуальної власності інших осіб».

Детальний розгляд питань інтелектуальної власності у контексті формування цифрових компетентностей може забезпечити більшу різноманітність навчального матеріалу, більшу успішність тих, хто навчається, а також більшу мотивацію до навчання¹⁹.

Подальших досліджень потребує формулювання змісту удосконалених компетентностей та розробка градації володіння цими компетентностями за відповідними рівнями.

¹⁹ Qi, A. (2018). A study of the effect of implementing intellectual property education with digital teaching on learning motivation and achievements. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 14(6), 2445-2452. <https://doi.org/10.29333/ejmste/89498>.

2.4. Чи може бути авторське право синонімом інтелектуальної власності в рамках цифрової компетентності?

За часів коли ІКТ вже проникли в різні види людської діяльності розвиток цифрової компетентності є невід'ємною функцією освіти. Європейська комісія підкреслює необхідність у якісному навчальному контенті та розробці Європейської рамки змісту цифрової освіти¹, що є одним з заходів щодо підтримки високоефективної цифрової освітньої екосистеми.

Цифрова компетентність інтегрує велику кількість галузей знань для оволодіння безпечними, законними, критичними та творчими технологіями², тому разом із спеціалістами з галузі цифрових технологій розробка змісту цифрової компетентності передбачає залучення експертів з питань політики, права та конкретних галузей знань³.

У той час як дидактичним питанням приділяється велика частина уваги, правові аспекти змісту цифрової компетентності розглядаються у дуже невеликому обсязі:

- В результаті раніше проведеного систематичного аналізу літератури встановлено, що частота та масштаби посилань на цифрову компетентність з юридичної точки зору в міжнародних освітніх дослідженнях є низькими – учені здебільшого аналізують освітні закони, менше – авторське право, практично не вивчають загальні питання права інтелектуальної власності⁴.
- За результатами систематичного огляду наукових праць з гуманітарних та загальних баз даних виявлено, що серед звернень до права інтелектуальної власності переважають авторські права та загальний термін «інтелектуальна власність», тоді як масштаб посилань здебільшого обмежується згадками; у

¹ European Commission (2020). Digital Education Action Plan 2021-2027. Resetting education and training for the digital age. Retrieved from https://ec.europa.eu/education/sites/default/files/document-library-docs/deap-communication-sept2020_en.pdf.

² Botturi, L. (2021). "Draw the Internet": A visual exploration of how children think an everyday technology. Journal of Media Literacy Education Pre-Prints. Retrieved from <https://digitalcommons.uri.edu/jmle-preprints/7>.

³ OECD (2021). The OECD Framework for digital talent and skills in the public sector. OECD Working Papers on Public Governance, 45. <https://doi.org/10.1787/4e7c3f58-en>.

⁴ Шматков, Д. Правові аспекти змісту цифрової компетентності: систематичний огляд літератури. 2021. 1(16). С. 169-176. DOI 10.37772/2309-9275-2021-1(16)-23.

науковому контексті проаналізовані статті спрямовані на розкриття суто педагогічних питань у переважній більшості, менше – дослідження містять превалюючі аспекти соціально-економічних, юридичних, інженерних, філософських та психологічних питань відповідно⁵.

Рамка The Digital Competence Framework for Citizens DigComp 2.1.⁶ широко імплементується в Європейських країнах. Ця рамка компетентності згадує необхідність вивчення права інтелектуальної власності – компетентність 3 “Copyright and licenses” у сфері 3 “Digital content creation” дає розуміння того, «як авторські права та ліцензії застосовуються до даних, цифрової інформації та вмісту». У рамці UNESCO Global Media and Information Literacy Assessment Framework⁷, поряд із дворазовим згадуванням інтелектуальної власності лише наведено визначення терміну «авторське право». Розробники рамки Microsoft Digital Literacy (ver. 4) приділяють увагу авторському праву та згадують загальний термін «інтелектуальна власність»⁸. Обґрунтовано виникає два пов'язаних дослідницьких питання (ДП):

- ДП1: Чи є авторське право синонімом інтелектуальної власності, коли ми про це говоримо в рамці цифрової компетентності?
- ДП2: Чи достатнім є вивчення авторського права для створення «якісного змісту освіти»⁹ в галузі права інтелектуальної власності?

Перед тим як дати відповідь на згадані питання необхідно критично оцінити уявлення в науковій літературі про інтелектуальну власність в змісті цифрової компетентності.

⁵ Шматков Д. І., Єфремова К. В. Дослідження трендів аналізу права інтелектуальної власності в контексті підвищення цифрової грамотності громадян. Наукові записки львівського університету бізнесу та права. серія економічна. серія юридична. 2021. Вип. 29. С. 11–19. <http://doi.org/10.5281/zenodo.5106111>.

⁶ Carretero, S., Vuorikari, R., & Punie, Y. (2017). DigComp 2.1: The Digital Competence Framework for Citizens with eight proficiency levels and examples of use (No. JRC106281). Joint Research Centre (Seville site).

⁷ UNESCO (2013). Global Media and Information Literacy Assessment Framework: country readiness and competencies. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000224655>.

⁸ Microsoft Corporation (2014). Microsoft Digital Literacy (ver. 4) Instructor's Manual.

⁹ European Commission (2020). Digital Education Action Plan 2021-2027. Resetting education and training for the digital age. Retrieved from https://ec.europa.eu/education/sites/default/files/document-library-docs/deap-communication-sept2020_en.pdf.

Всесвітня організація інтелектуальної власності¹⁰ описує такі об'єкти інтелектуальної власності, як патенти на винаходи, промислові зразки, торговельні марки та географічні зазначення, авторські та суміжні права, крім того інтелектуальною власністю в різних юрисдикціях країн світу є корисні моделі, раціоналізаторські пропозиції, комерційні таємниці, сорти рослин, породи тварин, наукові відкриття та компонування напівпровідникових виробів. З іншого боку, в більшості наукових досліджень питання інтелектуальної власності в контексті цифрової компетентності розглядаються з боку авторського права або використовується специфічний термін «авторське право та/або інтелектуальна власність», що підкреслює значення авторського права і послаблює вагу інших об'єктів.

У деяких випадках ми бачимо незрозуміле зміщення від промислової власності до копірайту. Наприклад, структура трансверсальної компетентності для цифрової готовності та розвитку людського капіталу в інженерній освіті¹¹, що складається з інноваційної, підприємницької та цифрової компетентностей, містить тільки загальноприйняте кліше «копірайт і ліцензії» без згадки промислової власності (патенти на винаходи, промислові зразки, знаки для товарів і послуг тощо). Хіба промислова власність не є актуальною для інженерної освіти, де мають значення інновації? Хоча вчені вважають, що промислова власність проникає в контент інженерної освіти від ідей через винаходи до інновацій¹², а грамотність населення позитивно пов'язана з кількістю патентних заявок¹³, в більшості випадків ми бачимо нехтування даними аспектами в контенті рамки цифрової компетентності. Важливим

¹⁰ World Intellectual Property Organization (2020). What is intellectual property? Retrieved from https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_450_2020.pdf.

¹¹ Abuže, A., & Lubkina, V. (2021). Transversal Competencies for Digital Readiness and Development of Human Capital in Engineering Education. In Environment. Technologies. Resources. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, 2, 220-224.

¹² Magid, A. (2016). The road to interactive patent searching at an American University in the UAE. In 2016 IEEE Global Engineering Education Conference (EDUCON), 438-442. doi: 10.1109/EDUCON.2016.7474590.

Murphey, R., Edford, R., Avila, S., & Basco, B. (2021). Using Peer Observation to Branch into STEM Curricula Through Patent Education. Faculty Scholarship and Creative Works. 993.

Zwicky, D. & Phillips, M. (2018). Inspiring Innovation with Patent Information Literacy in the Engineering Technology Curriculum. In 39th IATUL Conference. Retrieved from <https://docs.lib.purdue.edu/iatul/2018/openinnovation/1/>.

¹³ Diebolt, C. & Hippe, R. (2019). The long-run impact of human capital on innovation and economic development in the regions of Europe. Applied Economics, 51(5), 542-563. <https://doi.org/10.1080/00036846.2018.1495820>.

прикладом є дослідження, яке виявило, що серед знань співробітників інтелектуальної власності роботодавці віддають перевагу патентному праву, далі в рівній мірі – авторському праву та знакам для товарів та послуг¹⁴, але і тут науковий інтерес більше зміщено в сторону на авторського права.

У деяких випадках, інтелектуальна власність називається авторами копірайтом та навпаки¹⁵, іноді «копірайт і інтелектуальна власність» є неподільною фразою¹⁶, іноді питаннями інтелектуальної власності в контенті цифрової компетентності називаються виключно питання правозастосування авторського права¹⁷, наприклад, крадіжка фотографій для використання в проєктах, завантаження фільмів або музики без оплати¹⁸, академічний плагіат¹⁹ тощо.

Для подальших теоретичних дискусій за згаданими підходами до подання інтелектуальної власності в змісті рамок цифрової компетентності представлено дослідження спрямовано на вивчення експертних думок у встановленні типів інтелектуальної власності та відповідних правових відносин, що виникають у цифровому просторі і вимагають уваги в освітньому контексті.

Для вивчення експертних думок у встановленні типів інтелектуальної власності та відповідних правових відносин, що виникають у цифровому просторі і вимагають уваги в освітньому контексті нами було проведено опитування, що включало три основних питання:

¹⁴ Burkell, J. A., Fortier, A., Di Valentino, L., & Roberts, S. T. (2015). Enhancing key digital literacy skills: Information privacy, information security, and copyright/intellectual property. Canada: Social Sciences and Humanities Research Council. Retrieved from <https://ir.lib.uwo.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=1038&context=fimspub>.

¹⁵ Microsoft Corporation (2014). Microsoft Digital Literacy (ver. 4) Instructor's Manual.

Tomczyk, Ł. (2020). Skills in the area of digital safety as a key component of digital literacy among teachers. *Education and Information Technologies*, 25, 471-486. <https://doi.org/10.1007/s10639-019-09980-6>.

¹⁶ Burkell, J. A., Fortier, A., Di Valentino, L., & Roberts, S. T. (2015). Enhancing key digital literacy skills: Information privacy, information security, and copyright/intellectual property. Canada: Social Sciences and Humanities Research Council. Retrieved from <https://ir.lib.uwo.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=1038&context=fimspub>.

E-Safety Support Report (2013). What every teacher needs to know about digital literacy. Retrieved from https://www.mdtc.co/wpcontent/uploads/2015/03/ESS_report_WETNTK_about_Digital_Literacy_2013.pdf.

Tomczyk, Ł. (2020). Skills in the area of digital safety as a key component of digital literacy among teachers. *Education and Information Technologies*, 25, 471-486. <https://doi.org/10.1007/s10639-019-09980-6>.

¹⁷ Chinien, C., & Boutin, F. (2011). Defining essential digital skills in the Canadian workplace. Human Resources and Skills Development Canada.

¹⁸ E-Safety Support Report (2013). What every teacher needs to know about digital literacy. Retrieved from https://www.mdtc.co/wpcontent/uploads/2015/03/ESS_report_WETNTK_about_Digital_Literacy_2013.pdf.

¹⁹ Ouahidi, L. M. (2020). Constraints on developing digital literacy skills in higher education. *International Journal of Linguistics, Literature and Translation*, 3(2), 197-205. DOI: 10.32996/ijllt.2020.3.2.22.

- Позначте об'єкти інтелектуальної власності, що використовуються у цифровому просторі (питання з можливістю обрати одну або декілька відповідей): Літературний письмовий твір; Виступ, лекція; База даних; Музичний твір; Драматичний, музично-драматичний твір; Пантоміма, хореографічний твір; Аудіовізуальний твір; Твір образотворчого мистецтва; Твір архітектури; Пристрій; Система взаємодіючих пристроїв; Споруда; Виріб; Речовина; Штам мікроорганізму; Культура клітин рослини або тварини та інший біологічний матеріал; Спосіб виготовлення, обробки, переробки продукту; Спосіб контролювання якості продукту; Спосіб перетворення речовини, енергії, даних; Спосіб вимірювання параметрів пристроїв, діагностування; Спосіб лікування; Спосіб керування процесом; Нове застосування відомого продукту чи процесу; Зовнішній вигляд виробу або його частини; Позначення або комбінація позначень товарів і послуг словами; Позначення або комбінація позначень товарів і послуг літерами; Позначення або комбінація позначень товарів і послуг звуками; Позначення або комбінація позначень товарів і послуг зображувальними елементами; Позначення або комбінація позначень товарів і послуг кольорами; Позначення або комбінація позначень товарів формою товарів; Пакування товарів; Компонування напівпровідникових виробів; Назва місця походження товару; Сорт рослини; Порода тварини; Комерційна таємниця; Наукове відкриття; Раціоналізаторська пропозиція.

- Які, на Вашу думку, аспекти використання інтелектуальної власності мають найбільше значення у цифровому просторі? Будь ласка, перерахуйте аспекти за пріоритетами, починаючи з найважливішого (відкрите питання).

- Позначте об'єкти права інтелектуальної власності, зміст яких потребує відображення у рамках цифрової компетентності громадян (питання з можливістю обрати одну або декілька відповідей): Об'єкти авторського права; Наукові відкриття; Винаходи, корисні моделі; Промислові зразки; Компонування (топографії) інтегральних мікросхем; Сорти рослин, породи тварин; Комерційні (фірмові) найменування, знаки для товарів і послуг; Географічні зазначення; Комерційні таємниці; Раціоналізаторські пропозиції.

Для визначення достатнього обсягу необхідної інформації з метою дидактичної редукції перше питання містило детальний опис кожного об'єкта інтелектуальної власності, третє питання представляло їх узагальнені назви.

Ми також збирали дані про стать та вік респондентів.

Для опитування були запрошені викладачі правових дисциплін з досвідом роботи більше 3-х років наступних університетів м. Харкова, Україна: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого; Харківський національний університет внутрішніх справ; Комп'ютерна академія «ШАГ». Такий вибір обумовлено вимогою розуміння як правових питань цифрового середовища, так і освітніх потреб суспільства.

Анкета була поширена серед 42 викладачів за допомогою електронної пошти в липні 2021 року. На заповнення анкети було відведено 7 календарних днів. Заповнення анкети (представленої на українській мові) відбувалося в додатку Гугл Форми, результати зберігалися на Гугл Диску. Коли дані було зібрано, результати з використанням методів математичної статистики були оброблені в IBM SPSS.

Після настання дедлайну отримано 25 заповнених анкет, з яких 4 визнано недійсними через те, що вони або повністю дублювали інші анкети або використовувалися в якості тестових спроб (наприклад, відповідь на відкрите запитання і питання про вік містив слово «тест»). Результати даного дослідження спираються на аналіз 21 анкет, що склало 50% від кількості розісланих запрошень.

Результати відповідей на перше і третє питання представлені в табл. 1.

Таблиця 1 – Аналіз частотності відповідей

Відповідь на питання	Позитивна, %	Негативна, %
Питання 1		
Літературний письмовий твір	90,5	9,5
Виступ, лекція	90,5	9,5
База даних	81,0	19,0
Музичний твір	85,7	14,3
Драматичний, музично-драматичний твір	47,6	52,4
Пантоміма, хореографічний твір	38,1	61,9
Аудіовізуальний твір	81,0	19,0

Твір образотворчого мистецтва	71,4	28,6
Твір архітектури	23,8	76,2
Пристрій	33,3	66,7
Система взаємодіючих пристроїв	28,6	71,4
Споруда	9,5	90,5
Виріб	19,0	81,0
Речовина	9,5	90,5
Штам мікроорганізму	19,0	81,0
Культура клітин рослини або тварини та інший біологічний матеріал	19,0	81,0
Спосіб виготовлення, обробки, переробки продукту	33,3	66,7
Спосіб контролювання якості продукту	42,9	57,1
Спосіб перетворення речовини, енергії, даних	47,6	52,4
Спосіб вимірювання параметрів пристроїв, діагностування	38,1	61,9
Спосіб лікування	28,6	71,4
Спосіб керування процесом	47,6	52,4
Нове застосування відомого продукту чи процесу	38,1	61,9
Зовнішній вигляд виробу або його частини	47,6	52,4
Позначення або комбінація позначень товарів і послуг словами	57,1	42,9
Позначення або комбінація позначень товарів і послуг літерами	52,4	47,6
Позначення або комбінація позначень товарів і послуг звуками	42,9	57,1
Позначення або комбінація позначень товарів і послуг зображувальними елементами	52,4	47,6
Позначення або комбінація позначень товарів і послуг кольорами	42,9	57,1
Позначення або комбінація позначень товарів формою товарів	23,8	76,2
Пакування товарів	9,5	90,5
Компонування напівпровідникових виробів	14,3	85,7
Назва місця походження товару	38,1	61,9
Сорт рослини	9,5	90,5
Порода тварини	9,5	90,5
Комерційна таємниця	42,9	57,1
Наукове відкриття	57,1	42,9
Раціоналізаторська пропозиція	33,3	66,7

Питання 3

Об'єкти авторського права	100	0
Наукові відкриття	61,9	38,1
Винаходи, корисні моделі	95,2	4,8
Промислові зразки	66,7	33,3
Компонування (топографії) інтегральних мікросхем	33,3	66,7
Сорти рослин, породи тварин	14,3	85,7

Комерційні (фірмові) найменування, знаки для товарів і послуг	81,0	19,0
Географічні зазначення	47,6	52,4
Комерційні таємниці	61,9	38,1
Раціоналізаторські пропозиції	23,8	76,2

Непараметричний Q-тест Кохрена (який використовується лише для двох можливих результатів), застосований у зв'язку з відповідностями результатів за першим і третім питанням, показав відсутність однакового ефекту групи (Літературний письмовий твір; Виступ, лекція; База даних; Музичний твір; Драматичний, музично-драматичний твір; Пантоміма, хореографічний твір; Аудіовізуальний твір; Твір образотворчого мистецтва; Твір архітектури) на (Авторське право); відсутність однакового ефекту групи (Пристрій; Система взаємодіючих пристроїв; Споруда; Виріб; Речовина; Штам мікроорганізму; Культура клітин рослини або тварини та інший біологічний матеріал; Спосіб виготовлення, обробки, переробки продукту; Спосіб контролювання якості продукту; Спосіб перетворення речовини, енергії, даних; Спосіб вимірювання параметрів пристроїв, діагностування; Спосіб лікування; Спосіб керування процесом; Нове застосування відомого продукту чи процесу) на (Винаходи, корисні моделі); відсутність однакового ефекту групи (Позначення або комбінація позначень товарів і послуг словами; Позначення або комбінація позначень товарів і послуг літерами; Позначення або комбінація позначень товарів і послуг звуками; Позначення або комбінація позначень товарів і послуг зображувальними елементами; Позначення або комбінація позначень товарів і послуг кольорами; Позначення або комбінація позначень товарів формою товарів; Пакування товарів) на (Комерційні (фірмові) найменування, знаки для товарів і послуг); наявність однакового ефекту групи (Сорти рослин; Породи тварин) на (Сорти рослин, породи тварин). Аналіз надійності опитування за критерієм Альфа Кронбаха здійснено за результатами першого та третього запитань та отримано високу надійність результатів, $\alpha = 0,88$. За другим питанням було отримано такі відповіді (узагальнено):

- Необхідність вдосконалення чинних правових режимів охорони інтелектуальної власності (5 перших місця, 3 других місця).
- Захист авторського права (4 перших місця, 2 других місця).

- Складність виявлення правовласника і обсягу прав (3 перших місця, 1 друге місце, 1 четверте місце).
- Захист прав на торговельні марки (2 перших місця, 1 друге місце, 1 третє місце).
- Можливості зручного поширення творів і прав (2 перших місця, 1 друге місце).
- Недостатнє розуміння цінності інтелектуальної власності в суспільстві (2 перших місця).
- Захист прав на винаходи, корисні моделі (1 перше місце, 2 третіх місця).
- Форма захисту програмного забезпечення (1 перше місце).
- Висока поширеність інтелектуальної власності в цифровому просторі (1 перше місце).
- Складність виявлення порушень (1 друге місце, 2 третіх місця, 1 четверте місце)
- Захист об'єктів, створених штучним інтелектом (1 друге місце).
- Складність відшкодування збитків за порушення прав інтелектуальної власності (1 третє місце, 1 п'яте місце).
- Високий ризик порушень (1 третє місце).
- Захист прав на промислові зразки (1 четверте, 1 п'яте місце).

Серед респондентів було 11 чоловіків і 10 жінок. Закономірностей за статтю або віком не встановлено. Вік респондентів – від 25 до 68 років, середній вік – 41,2 роки.

Отримані результати підтверджують раніше сформульовані висновки²⁰ про те, що представлення інтелектуальної власності в рамці цифрової компетентності не може обмежуватися авторським правом і ліцензіями, хоча ці аспекти є важливими. Так, якщо аналізувати результати виходячи з поділу інтелектуальної власності на промислову власність і копірайт²¹, експерти в 21 випадку вважали, що авторське право має знаходити відображення в рамці, і в 62 (в середньому 15,5 на кожен об'єкт) випадках вказали на винаходи, промислові

²⁰ Shmatkov, D. (2021). Analysis of the Content of Intellectual Property Rights Presented in The Digital Competence Framework for Citizens DigComp 2.1. Academia Letters, Article 1496. DOI: 10.20935/AL1496.

²¹ World Intellectual Property Organization (2020). What is intellectual property? Retrieved from https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_450_2020.pdf.

зразки, торговельні марки та географічні зазначення. У той час, як авторське право, на думку експертів, є важливішою за інші об'єкти в цифровому просторі, різниця не є значущою – 4 перших місця, 2 других місця авторського права проти 3 перших місць, 1 другого місця, 3 третіх місць, 1 четвертого місця, 1 п'ятого місця об'єктів промислової власності.

Вчені вказують на недостатній рівень грамотності в галузі авторського права²², але не меншу кількість досліджень можна знайти і щодо грамотності відносно інших об'єктів інтелектуальної власності²³. Швидше за все, найбільш адекватним є підхід розгляду інтелектуальної власності в розмаїтті її об'єктів²⁴, адже глибоке розгляд питань інтелектуальної власності під час формування цифрової компетентності забезпечує велику зацікавленість і успішність учнів²⁵. У порівнянні, наприклад, з Digital Competence Framework for Citizens DigComp 2.1. або UNESCO Global Media and Information Literacy Assessment Framework, розробники Digital Intelligence (DQ) Framework продемонстрували більш глибокий мультидисциплінарний підхід і включили в контент рамки здатність розуміти і керувати правами інтелектуальної власності (наприклад, авторськими правами, товарними знаками та патентами) для використання і створення змісту і технологій²⁶.

У той час як ми розмірковуємо про прискорення інноваційного розвитку в Цифрову Еру, новизна, промислова придатність (характеристики промислової

²² Cappuccio, G., & Compagno, G. (2021). Developing support teachers' digital competencies for an inclusive citizenship. *Media Education*, 12(1), 43-51. doi: 10.36253/me-10243.

Tomczyk, Ł. (2020). Skills in the area of digital safety as a key component of digital literacy among teachers. *Education and Information Technologies*, 25, 471-486. <https://doi.org/10.1007/s10639-019-09980-6>.

Yankova, I., Vasileva, R., Stancheva, S., & Miltenoff, P. (2013). A bibliographical overview of “copyright literacy” as a key issue in memory institution management. In *European Conference on Information Literacy*, 655-661. Springer, Cham.

²³ Lazariuc, C. (2021). Digital Education as a Strategy for the Protection of Intellectual Property Rights. *Eastern European Journal for Regional Studies*, 7(1), 132-155.

Villasenor, J. (2012). Intellectual property awareness at universities: Why ignorance is not bliss. *Forbes*. Retrieved from <http://www.forbes.com/sites/johnvillasenor/2012/11/27/intellectual-property-awareness-atuniversities-why-ignorance-is-not-bliss/>.

Zwicky, D. (2019). Thoughts on patents and information literacy. *Journal of the Patent & Trademark Resource Center Association*, 29. Retrieved from <https://tigerprints.clemson.edu/jptrca/vol29/iss1/1>.

Zwicky, D. & Phillips, M. (2018). Inspiring Innovation with Patent Information Literacy in the Engineering Technology Curriculum. In 39th IATUL Conference. Retrieved from <https://docs.lib.purdue.edu/iatul/2018/openinnovation/1/>.

²⁴ Palfrey, J., Gasser, U., Simun, M., & Barnes, R. F. (2009). Youth, creativity, and copyright in the digital age. *International Journal of Learning and Media*, 1(2), 79-97. Retrieved from <https://dash.harvard.edu/handle/1/3128762>.

²⁵ Qi, A. (2018). A study of the effect of implementing intellectual property education with digital teaching on learning motivation and achievements. *Eurasia Journal of Mathematics, Science and Technology Education*, 14(6), 2445-2452. <https://doi.org/10.29333/ejmste/89498>.

²⁶ DQ Institute (2019). DQ Global Standards Report. Common Framework for Digital Literacy, Skills and Readiness. Retrieved from <https://www.dqinstitute.org/wpcontent/uploads/2019/03/DQGlobalStandardsReport2019.pdf>.

власності) інновацій є цими першими ланками в ланцюзі виведення нових продуктів і процесів на ринок. Тому важко погодитися з думкою про те, що замість того, щоб зосереджуватися тільки на таких показниках, як створення інтелектуальної власності, такої як патенти, необхідно розглянути інші способи відстеження та вимірювання інновацій – такі, як впровадження інновацій²⁷. Також складно погодитися з тим, що інноваційність вчителя варто оцінювати з використанням рамки цифрової компетентності, де згадується тільки копірайт²⁸. Патенти все ще мають значення – патентами захищені технології навчальних платформ Coursera та EDX, різні методи управління навчанням на блокчейні, інтерактивні е-книги, системи доповненої реальності тощо. Знаки для товарів і послуг найчастіше (порівняно з іншими об'єктами інтелектуальної власності) реєструються у світі і мають ключове відношення до доменних імен та інших засобів індивідуалізації компаній. Патенти і знаки для товарів і послуг можуть застосовуватися як для проривних інновацій, як, наприклад, використання роботів в навчанні²⁹, так і регулярних освітніх інновацій, як, наприклад, технологія перевірки і контролю особистості на онлайн-іспитах³⁰.

На думку експертів розуміння суті комерційних таємниць має важливу освітню цінність, що підтверджує раніше висловлені думки. Що стосується наукових відкриттів то ми припускаємо, що високе значення цього об'єкта зумовлено великим інноваційним стрибком, пов'язаним з розвитком технологій і створенням нового цифрового інноваційного простору, де наукові відкриття можуть прискорюватися і трансформуватися.

Звертає також на себе увагу той факт, що важливість об'єкта в цифровому просторі не повторює його важливість в рамці цифрової компетентності. Як за абсолютним відсотковим показником, так і за результатами Q-тест Кохрена, дослідження демонструє, що не всі об'єкти авторського права і промислової

²⁷ Cukier, W., Mccallum, K. E., Egbunonu, P., & Bates, K. (2021). The mother of invention: Skills for innovation in the post-pandemic world. In Public Policy Forum, Diversity Institute, Future Skills Centre. Retrieved from https://www.ryerson.ca/diversity/reports/MotherOfInvention_EN.pdf.

²⁸ Garzon Artacho, E., Martínez, T. S., Ortega Martin, J. L., Marin Marin, J. A., & Gomez Garcia, G. (2020). Teacher training in lifelong learning—The importance of digital competence in the encouragement of teaching innovation. *Sustainability*, 12(7), 2852. <https://doi.org/10.3390/su12072852>.

²⁹ López Belmonte, J., Pozo Sánchez, S., Fuentes Cabrera, A., & Vicente Bújez, M. R. (2020). Innovative scenarios in physical education: body and musical expression work mediated by robotics. *RETOS-Neuvas Tendencias en Educacion Fisica, Deporte y Recreacion*, (38), 567-575.

³⁰ Martínez, R. M. (2020). Tecnología de verificación de identidad y control en exámenes online. *Revista de educación y derecho. Education and law review*, 22. <https://doi.org/10.1344/REYD2020.22.32357>.

власності підлягають розгляду в процесі навчання. Хоча правові режими в країнах світу не сильно відрізняються щодо кожного об'єкта, існують різні способи порушень, захисту, поширення та комерціалізації прав інтелектуальної власності в залежності від об'єкта. Тому ця складова може бути піддана дидактичній редуції³¹ в залежності від напряму навчання, наявності навчального часу та інших чинників навчального процесу.

Цифрові навички передбачають формування критичного мислення щодо використання цифрових технологій шляхом аналізу можливостей, обмежень і ризиків, а також дотримання етичних і юридичних принципів, що стосуються, в тому числі, права інтелектуальної власності³².

Важливим результатом даного дослідження є виявлення з використанням відкритих питань значущих аспектів, які не описують конкретний об'єкт інтелектуальної власності, але можуть знайти своє відображення в рамках цифрової компетентності.

Національні та міжнародні нормативно-правові бази, що регулюють конфіденційність інформації, інформаційну безпеку та інтелектуальну власність, є складними і постійно змінюються, що створює додаткове навантаження на організації, які повинні бути в курсі відповідних нормативних та юридичних обов'язків³³. Але удосконалення законодавств можуть бути представлені в рамках, оскільки, важливим є розуміння актуальних змін, які наприклад, описує The Digital Copyright Act of 2021, що удосконалює законодавство США в галузі авторського права; або вдосконалення, описані в Directive (EU) 2019/790 on Copyright in the Digital Single Market або в іншому важливому і новому національному або міжнародному документі, який стосується інтелектуальної власності, мають знайти своє розповсюдження. Зміст рамок цифрових компетентностей повинен бути адаптивним до таких можливих змін, як отримання прав на продукти, вироблені штучним інтелектом, або лібералізація

³¹ Shmatkov, D., Bielikova, N., Antonenko, N. & Shelkovyj, A. (2019). Developing an environmental monitoring program based on the principles of didactic reduction. *European Journal of Geography*, 10(1), 99-116.

³² Madalina, C. (2021). Improving Knowledge Management Through 21st Century Digital Skills. *Annals-Economy Series*, 2, 143-157.

³³ Burkell, J. A., Fortier, A., Di Valentino, L., & Roberts, S. T. (2015). Enhancing key digital literacy skills: Information privacy, information security, and copyright/intellectual property. Canada: Social Sciences and Humanities Research Council. Retrieved from <https://ir.lib.uwo.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=1038&context=fimspub>.

охорони функціонального програмного забезпечення засобами промислової власності.

Питання складності визначення обсягу прав інтелектуальної власності частково вирішено шляхом вивчення ліцензій, про що вчені часто згадують у відповідній літературі і що вже представлено в різних рамках. Але виявлення ліцензіара і ліцензіата вимагає навичок вищого рівня. Розуміння обсягу прав в об'єкті інтелектуальної власності, умов правомірного використання, засобів виявлення порушень прав інтелектуальної власності і зниження (або збільшення) ризику також вимагає додаткових знань і умінь. Знання та навички з інтелектуальної власності мають ключове значення для організаційного та індивідуального успіху в суспільстві, що розвивається, і на ринку праці, на якому інформація є основним ресурсом, незнання ж веде до репутаційних і фінансових втрат³⁴. Засоби поширення прав інтелектуальної власності самі по собі не входять до рамки цифрових компетентностей, але в цілому є важливою складовою цифрового простору.

Монетизація прав інтелектуальної власності через різні соціальні мережі вже впроваджена в цифровому просторі, але також вимагає грамотності для орієнтації в ній, як і системи відшкодування збитків за порушення прав інтелектуальної власності. У цьому контексті відбувається зворотний рух від цифрової освіти як стратегії, конкретні кроки якої забезпечать кращий захист права інтелектуальної власності, через що формуються цифрові компетентності³⁵, тобто як предметна галузь інтелектуальної власності наповнює цифрову компетентність, так і технології Цифровий Ери вдосконалюють правовідносини в галузі інтелектуальної власності.

Таким чином, представлене дослідження описує значущі передумови до перегляду та внесення змін у зміст існуючих рамок цифрової компетентності, а також надає теоретичні умовиводи і емпіричні факти для нових рамок.

Обмеженням даного дослідження є невелика вибірка експертів, а також вузька географія дослідження, що вносить певну похибку в можливу

³⁴ Burkell, J. A., Fortier, A., Di Valentino, L., & Roberts, S. T. (2015). Enhancing key digital literacy skills: Information privacy, information security, and copyright/intellectual property. Canada: Social Sciences and Humanities Research Council. Retrieved from <https://ir.lib.uwo.ca/cgi/viewcontent.cgi?article=1038&context=fimspub>.

³⁵ Lazariuc, C. (2021). Digital Education as a Strategy for the Protection of Intellectual Property Rights. *Eastern European Journal for Regional Studies*, 7(1), 132-155.

інтерполяцію результатів через конкретний регіональний стан законодавства з інтелектуальної власності.

Відповіддю на ДП1 – Чи є авторське право синонімом інтелектуальної власності, коли ми про це говоримо в рамці цифрової компетентності? – є відповідь «ні», рамки цифрових компетентностей пропонують вивчення важливих питань створення та забезпечення використання цифрових продуктів і процесів, і в цьому випадку вивчення авторського права не визначить стан інтелектуальної власності в цілому, тому що зокрема об'єкти промислової власності не враховано в цьому випадку.

Відповіддю на ДП2 – Чи достатнім є вивчення авторського права для створення «якісного змісту освіти»³⁶ в галузі права інтелектуальної власності? – також є відповідь «ні», тому що функціональність цифрових технологій пішла далеко за виразність об'єктів авторського права. Навчання через копіювання не може привести до лідерства в розробці і створенні нових, конкурентоспроможних на світовому ринку продуктів³⁷.

Крім того, дане дослідження встановило значимість можливого включення таких аспектів змісту рамок цифрової компетентності, як сучасні законодавчі вдосконалення, способи виявлення правовласників, способи зручного поширення творів і прав, цінність різних об'єктів інтелектуальної власності, форми захисту програмного забезпечення та питання захисту об'єктів, створених штучним інтелектом, в діючих правових режимах, способи виявлення порушень прав інтелектуальної власності, а також механізми відшкодування збитків за порушення прав інтелектуальної власності, що відповідають рівню розвитку відносин в цифровому просторі.

Перспективою подальших наукових пошуків є підтвердження або спростування представлених результатів в порівняльних національних дослідженнях.

³⁶ European Commission (2020). Digital Education Action Plan 2021-2027. Resetting education and training for the digital age. Retrieved from https://ec.europa.eu/education/sites/default/files/document-library-docs/deap-communication-sept2020_en.pdf.

³⁷ Barykin, S., Borovkov, A., Rozhdestvenskiy, O., Tarshin, A., & Yadykin, V. (2020). Staff Competence and Training for Digital Industry. In IOP Conference Series: Materials Science and Engineering, 940(1), 012106. IOP Publishing.

3. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМ

У Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 січня 2018 р. № 67-р³⁸ серед технологічних концепцій, з урахуванням яких повинно відбуватися впровадження ініціатив щодо цифровізації державних установ, зазначаються цифрові державні платформи.

Згідно із згаданою Концепцією «цифрові державні платформи – концепція утворення державних органів, орієнтованих на одночасне поліпшення якості послуг, оптимізацію кількості державних службовців та зменшення витрат. «Цифрові» платформи дозволяють вирішувати завдання, підвищувати ефективність, зменшуючи вартість діяльності та час виконання. Державні органи використовують «цифрові» платформи для спрощення та оптимізації внутрішніх процесів, поліпшення взаємодії з громадянами та зменшення витрат».

Незважаючи на проголошений розвиток державних цифрових платформ, на сьогодні повноцінних державних платформ в Україні не створено. Можна говорити про Єдиний державний вебпортал електронних послуг «Портал Дія», онлайн-платформу цифрової грамотності «Дія. Цифрова освіта», онлайн-платформу «Дія. Бізнес» як прототипи державних цифрових платформ, які в майбутньому можуть перетворитися на них. Крім того, варто відзначити низку урядових цифрових платформ: «Бізнес для уряду» (електронні державні закупівлі); «Споживачі для бізнесу» (цифрові біржі праці); «Споживачі для уряду (цифрові платформи для подачі петицій, визначення пріоритетних громадських проектів); «Уряд для бізнесу» (можливість подання звітності в електронному вигляді) ; «Уряд для споживачів (державні цифрові послуги для громадян); «Уряд для уряду» (електронний уряд), цифрову платформу електронного адміністрування податку на додану вартість³⁹.

³⁸ Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2018р., № 67-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80>

³⁹ Шаповалова О.В. Цифрова платформа електронного адміністрування податку на додану вартість. Право та інноваційне суспільство № 2 (11) 2018. С. 23-30.

Науковій літературі бракує єдності щодо визначення цифрової платформи, причиною цього є багатоаспектність цього поняття. На разі цифрову платформу розглядають як: 1) бізнес-модель цифрової економіки⁴⁰, 2) технологічну конструкцію⁴¹; 3) платформну екосистему⁴².

В еру промислового виробництва домінувала лінійна модель виробництва. У ній процес створення цінності відбувався крок за кроком і мав чіткий напрямок – від виробника до споживача. Компанії використовували власні виробничі потужності, технології та ресурси. На відміну від лінійних компаній, платформи створюють цінність, використовуючи ресурси, які їм не належать. Вони залучають велику кількість виробників і споживачів до взаємодії, налаштовують ефективну комунікацію між ними, забезпечують їх інноваційними інструментами і контролюють якість їхньої роботи⁴³.

Особливістю цифрової платформи, як бізнес-моделі, є її платформний характер – можливість спільного використання активів платформи одночасно великою кількістю її учасників, що забезпечує ефект масштабу в цифровій економіці.

Принципи платформної бізнес-моделі використовують багато зростаючих компаній. Найбільш яскраві приклади цифрових платформ: платформа інтернет-реклами Google (доступ великої кількості рекламодавців до великої кількості користувачів пошукового сервісу Google), платформа надання послуг таксі Uber та її численних аналогів (доступ великої кількості перевізників до великої кількості пасажирів), «магазин додатків» для операційної системи iOS фірми Apple (доступ постачальників додатків до користувачів мобільних приладів виробництва Apple), платформа для надання житла в оренду AirBnB (доступ великої кількості орендодавців до великої кількості орендарів), платформа для

⁴⁰ Шевченко Л. С. Розвиток бізнес-моделей у цифровій економіці. Цифрові трансформації України 2020: виклики та реалії: зб. наук. пр. НДІ ПЗІР НАПрН України № 1 за матеріалами круглого столу, 18 вересня 2020 р. Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2020. С. 183-188.

⁴¹ Грибанов Ю.И. Цифровая трансформация социально-экономических систем на основе развития института сервисной интеграции: дис ... докт. екон. наук. Санкт-Петербург, 2019. 355 с.

⁴² Семенов А.Ю. Экосистемы цифровых платформ как фактор трансформации бизнеса в условиях цифровой экономики. Вісник КНУТД № 4 (137), 2019. Серія: Економічні науки. С. 39-50 DOI: 10.30857/2413-0117.2019.4.4.

⁴³ Маршалл Альстайн. Революція платформ. Як мережеві ринки змінюють економіку – і як змусити їх працювати на вас. 2016 URL: <https://hub.kyivstar.ua/reviews/revolyutsiya-platform-kak-setevyie-ryinki-menyayut-ekonomiku-i-kak-zastavit-ih-rabotat-na-vas/>.

бронювання номерів в готелях Booking.com (доступ готельних бізнесів до великої кількості мандрівників) тощо.

Розвиток платформної бізнес-моделі у світі прямо зумовлений активним використанням інформаційно-комунікаційних технологій різними галузями економіки. Завдяки ІКТ з'явилася технічна можливість забезпечити «видимість» різноманітних виробничих ресурсів або товарів, послуг для значної кількості споживачів, а також забезпечити взаєморозрахунки між постачальниками і споживачами в режимі реального часу. Оскільки надалі питома вага і значення ІКТ в галузях економіки тільки зростатиме, варто очікувати продовження появи і розвитку платформних бізнес-моделей в геть різних індустріях.

Поява цифрових платформ зумовлена розвитком шерінгової економіки – економіки спільного користування, яка змінила підходи до споживання товарів та послуг, передбачає відхід від надспоживання до ощадного спільного споживання ресурсів. У шерінговій економіці, на відміну від традиційної, споживач не визначає, а підлаштовується під надавача послуг⁴⁴. Шерінгова економіка як модель «спільної участі» має характерні риси: характер поведінки клієнтів, застосування засобів комунікації соціальних мереж та онлайн-майданчиків, інтеграція виробників товарів та послуг і споживачів, поширення інформаційних та телекомунікаційних технологій, мобільних додатків⁴⁵.

Діяльність платформ здійснюється на основі мережі Інтернет. Мережевий принцип роботи цифрових платформ полягає у тому, що її оператор надає всім зацікавленим особам послуги онлайн комунікації, застосовуючи (1) ранжування або індексацію контенту, товарів або послуг, пропонованих або надаваних онлайн третіми особами; або (2) об'єднання декількох осіб з метою продажу товарів, надання послуг або обміну контентом, товарами або послугами.

В основі успіху платформ лежить їхня здатність швидко зростати і множити цінність, використовуючи так звані мережеві ефекти. Мережевий ефект

⁴⁴ Щеглюк С. Морфологія цифрової економіки: особливості розвитку та регулювання цифрових технологічних платформ (науково-аналітична записка). С.2, 4 URL: <https://ird.gov.ua/irdp/e20190301.pdf>.

⁴⁵ Там само. С.2-3.

– це залежність розміру цінності, яку отримує кожен користувач платформи, від загальної кількості користувачів⁴⁶.

За спрямованістю дії мережеві ефекти можуть бути не лише позитивними, але й негативними. Приміром, збільшення кількості рекламодавців в соціальних мережах зменшує цінність сервісу для користувача. Або при неправильному управлінні може виникати ситуація, коли зростання кількості користувачів створює перешкоди для якості взаємодії. У певний момент незадоволені користувачі починають йти, і падіння системи відбувається так само стрімко, як і її зростання⁴⁷.

Отже, світовий успіх цифрової платформи залежить від сукупності умов. По-перше, це розумне управління позитивним мережевим ефектом (одночасного зростання постачальників і споживачів товарів і послуг), по-друге, максимальне спрощення основних процедур взаємодії на платформі і скорочення витрат всіх зацікавлених учасників. Як показує практичний досвід успішних цифрових платформ, чим більше учасників залучені до взаємодії, вище позитивний мережевий ефект, тим більша вигода для всіх учасників платформи і тим менші витрати оператора платформи.

Європейська комісія визначила цифрову платформу як підприємство, яке працює на двосторонніх та багатосторонніх ринках і яке використовує Інтернет для забезпечення взаємодії між двома та більше окремими, однак взаємозалежними групами користувачів⁴⁸. В дослідженні Європейського парламенту запропоновано ширше визначення, згідно з яким цифрова платформа забезпечує (технологічну) основу для надання або агрегації послуг (контенту) від постачальників послуг (контенту) до кінцевих користувачів⁴⁹.

Цифрова платформа як технологічне явище визначається через сукупність таких критеріїв: (1) алгоритмізація взаємодії учасників платформи, (2)

⁴⁶ Маршалл Альстайн. Революція платформ. Як мережеві ринки змінюють економіку – і як змусити їх працювати на вас. 2016 URL: <https://hub.kyivstar.ua/reviews/revolyutsiya-platform-kak-setevyie-ryinki-menyayut-ekonomiku-i-kak-zastavit-ih-rabotat-na-vas/>.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ European Commission Online Platforms and the Digital Single Market. URL: <https://publications.parliament.uk/pa/ld201516/ldselect/ldcom/129/129.pdf>.

⁴⁹ Digital platforms: an analytical framework. European Parliament, Challenges for Competition in a Digitalised Economy, July 2015. URL: <http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes>.

взаємовигідний характер відносин учасників платформи (принцип «win-win»), (3) питома вага кількості учасників діяльності (масштаб), які використовують платформу, (4) наявність єдиного інформаційного середовища, в якому відбувається взаємодія учасників, і відповідної інформаційно-технологічної інфраструктури, (5) наявність ефекту діяльності у вигляді зниження транзакційних витрат при взаємодії учасників платформи – порівняно з такою ж взаємодією без платформи⁵⁰. Інші дослідники розуміють під цифровою платформою «набір інтегрованих інструментів, заснованих на сучасних цифрових технологіях, використання якого полегшує управління функціонуванням та взаємодією як всередині, так і у зовнішньому середовищі соціально-економічної системи»⁵¹.

Варто зауважити, що цифрова платформа відрізняється від інших програмних продуктів тим, що її дизайн орієнтований на принципово більш широкий спектр послуг. У тих сферах споживання, де можливо створити єдиний інформаційний простір, а сама послуга (або товар) уніфіковані, конкурувати з цифровими платформами та структурами, побудованими за мережевим принципом, дуже складно. Все, що не базується на складній технології, більш вигідно організувати на основі платформ⁵².

Отже, бурхливий розвиток платформного підходу в економіці і використання цієї особливості цифрових платформ як бізнес-моделі привів до того, що з суто технологічного об'єкта, покликаного структурувати великі масиви даних і процесів, застосувати алгоритмічне регулювання і спрощувати задачі аналізу та синтезу ланцюгів доданої вартості, цифрова платформа перетворилася на окремий об'єкт правового регулювання, який володіє притаманними тільки йому особливостями, і потребує відповідного упорядкування правом.

З точки зору права цифрову платформу слід визначити як програмні або програмно-технічні засоби, що забезпечують доступ третіх осіб до цифрового

⁵⁰ Исследование ПАО «Ростелеком» «Цифровые платформы. Подходы к определению и типизации». URL: <https://ict.moscow/research/cifrovye-platformy-podhody-k-opredeleniyu-i-tipizacii/>

⁵¹ Грибанов Ю.И. Цифровая трансформация социально-экономических систем на основе развития института сервисной интеграции: дис ... докт. екон. наук. Санкт-Петербург, 2019. С. 88

⁵² Січкаренко К.О. Цифрові платформи: підходи до класифікації та визначення ролі в економічному розвитку. Причорноморські економічні студії. 2018. № 35. С. 29

середовища, в якому відбувається взаємодія та інша діяльність таких осіб, здійснюється розробка або функціонує їх програмне забезпечення, або реалізуються їх товари, роботи або послуги. Конструювання цього визначення містить і технологічні, і юридичні характеристики, не має обмежень щодо видів діяльності, які можуть здійснюватися через платформу, у ньому підкреслюється момент надання послуг, робіт та продаж товарів через платформу.

Наведене визначення терміну «цифрова платформа» зумовлене метою і завданнями діяльності платформ – створення ними цінності для всіх користувачів платформи, обслуговуванні зв'язків між її користувачами і сприяння обміну інформацією, цінностями, продуктами, послугами, роботами.

Генеруючи навколо себе нові бізнеси та проекти цифрові платформи формують так звану «цифрову екосистему» – спільноту, що виникає в результаті поєднання повсякденного використання цифрової платформи та її застосувань своїми клієнтами, розробниками додатків, торговцями та агентами, які володіють навичками та процедурами, набутими завдяки цим звичаям⁵³. Сутність «екосистеми» полягає у комбінації якостей продуктивних платформ, що займаються випуском сімейства продуктів та ринкових посередницьких сервісів, що є основою інтеграційних платформ.

Екосистема об'єднує дві групи учасників: виробників, серед яких: ключові виробники продукту чи послуги та додаткові учасники – суб'єкти, що забезпечують створення додаткової продукції за допомогою платформної технології, а також споживачі, які купують послуги та додаткові продукти через платформу⁵⁴. Успіх «екосистеми» залежить від потенціалу технології створення цінності, що закладена в основу бізнес-моделі компанії.

Виокремлюють чотири основних типи платформних учасників: власників платформи, провайдерів (менеджерів), комплементорів (розробників ядра та

⁵³ Kabakova O., Plaksenkov E., Korovkin V. Strategizing for Financial Technology Platforms: Findings from Four Russian Case Studies. *Psychology&Marketing*. 2016. Vol. 33, Issue 12. P. 1106–1111. DOI: <https://doi.org/10.1002/mar.20945>.

⁵⁴ Inoue Y., Tsujimoto M. New market development of platform ecosystems: A case study of the NintendoWii. *Technological Forecasting & Social Change*. 2018. Vol. 136. P. 235–253., с. 1107 с. 236–237.

периферійних елементів цифрової платформи) і кінцевих незалежних користувачів (споживачів, постачальників)^{55,56}.

На сьогодні існує велика кількість підходів до класифікації цифрових платформ, кожна з яких акцентує увагу на відповідній їх ознаці або особливості функціонування. Найбільш поширеними є класифікації цифрових платформ за їх функціями та за напрямками розвитку економіки спільного використання.

Отже, за функціями виокремлюють такі цифрові платформи⁵⁷:

транзакційна – продукт, технологія або послуга, що діє як канал (або посередник) між користувачами платформи для полегшення обміну і транзакцій (наприклад, Alibaba, Amazon, Uber, Airbnb, Baidu);

інноваційна – продукт, технологія або послуга, що слугує певною основою екосистеми інновацій для власних розробок додаткових продуктів, технологій чи послуг іншими компаніями з менш організованою інноваційною системою (наприклад, Windows, Android, Salesforce);

інтегрована – продукт, технологія або послуга, що одночасно є транзакційною та інноваційною платформами (наприклад, Apple);

інвестиційні – платформи, що складаються з компаній, які провадять стратегію інвестиційного портфелю платформ у якості холдингу та/або активного інвестора компанії.

За напрямками розвитку економіки спільного використання платформи класифікують наступним чином⁵⁸:

- 1) платформи електронної комерції (Amazon, eBay, Craigslist та інші);
- 2) комунікаційні платформи (Facebook, LinkedIn, Twitter тощо), блоги та wiki;
- 3) мультимедійні платформи (Flickr, Pinterest, YouTube та інші);

⁵⁵ Осипов Ю.М., Юдина Т.Н., Гелисханов И.З. Цифровая платформа как институт эпохи технологического прорыва. Экономические стратегии. 2018. № 5 (155). С. 22–29.

⁵⁶ Parker G.G., Van Alstyne M.W., Choudary S.P. Platform revolution: How networked markets are transforming the economy and how to make them work for you. N. Y.: W.W. Norton & Company, 2016.

⁵⁷ Evans P.C., Gawer A. The Rise of the Platform Enterprise. The Center for Global Enterprise. 2016. URL: https://www.thecge.net/wp-content/uploads/2016/01/PDF-WEB-Platform-Survey_01_12.pdf.

⁵⁸ Стырин Е.М., Дмитриева Н.Е., Синятуллина Л. Х. Государственные цифровые платформы: от концепта к реализации. Вопросы государственного и муниципального управления. 2019. № 4. С. 37

4) краудсорсингові (Wikipedia) і краудфандингові (Kickstarter, Kiva) платформи, призначені для генерування незалежного контенту і збору фінансових коштів.

Крім того, можна класифікувати цифрові платформи залежно від типу бізнес-моделі (платформи для обміну і платформи для творчості) та за способом монетизації.

Приміром, виділяють наступні моделі монетизації цифрових платформ щодо споживача⁵⁹:

1. Безкоштовна – платформа надає безкоштовні послуги. Монетизація відбувається шляхом доставки користувачам рекламного контенту (Facebook).

2. Умовно безкоштовна – платформа надає безкоштовні послуги у базовій версії, користувач сплачує за розширений формат (Spotify).

3. Утримання комісії – утримання комісії з кожної транзакції (eBay, Uber).

4. Сплата за доступ – плата за доступ до інформації на платформі (Science Direct, платні електронні засоби масової інформації).

5. Диференційована плата за доступ – за доступ до сервісів платформи сплачує лише частина користувачів, котрі більше зацікавлені у послугах платформи (сайти знайомств).

Таким чином, платформи можуть мати різний функціонал, але більшості з них притаманні схожі властивості⁶⁰:

1) багатосторонність – здатність координувати різні групи користувачів, наприклад, покупців та продавців;

2) наявність прямих мережевих екстерналій, які полягають у збільшенні цінності платформи для групи учасників із зростанням її чисельності;

⁵⁹ Січкаренко К.О. Цифрові платформи: підходи до класифікації та визначення ролі в економічному розвитку. Причорноморські економічні студії. 2018. № 35. С.29.

⁶⁰ Гретченко А.И., Горохова И.В. Цифровая платформа: новая бизнес-модель в экономике России. Вестник Российского экономического университета имени Г. В. Плеханова. 2019 №. 1 С. 64. <https://doi.org/10.21686/2413-2829-2019-1-62-72>.

3) наявність опосередкованих мережевих екстерналій, які полягають у збільшенні цінності платформи для групи учасників із зростанням чисельності іншої групи учасників;

4) наявність унікальної екосистеми, яка з технічної точки зору являє собою сукупність компонентів (додатків) технічної основи системи, підтримка яких, як правило, здійснюється третьою стороною. З організаційної точки зору екосистема складається з сукупності фірм, які розвивають платформу під час взаємодії між собою;

5) наявність додатків, які являють собою головне програмне забезпечення;

6) забезпеченість обмеженими ресурсами, які складаються з програмного забезпечення і регуляторів, які сприяють тісній співпраці користувачів;

7) ступінь відкритості, яка характеризується не тільки організаційними правилами входу і виходу, але й відкритістю й доступністю програмних інтерфейсів та інструментів для розробки.

Залежно від суб'єктів та їх ролі у створенні та регулюванні платформи останні поділяються на публічні (державні) – платформи, що створюються та регламентуються державними органами, користувачами яких можуть бути й комерційні учасники – та приватні (комерційні) – засновуються приватним бізнесом, надають послуги як приватним, так і державним учасникам.

Комерційна платформа створюється правовим актом приватної компанії, її засновником. Засновник самостійно вирішує основні питання функціонування платформи: порядок управління, її функції, статус учасників (користувачів), які нею користуються, порядок обміну даними. Діяльність платформи здійснюється на основі актів засновника, до яких приєднуються всі інші учасники, які мають намір використовувати платформу.

Зазвичай, такими актами є: Політика конфіденційності, Умови використання та правова інформація, Угода про надання додаткових послуг, Договір надання транзакційних послуг. Зазначені документи розробляються з

урахуванням національного законодавства компанії – засновника платформи, додатково можуть враховуватися приписи міжнародних договорів, учасником яких є держава, резидентом якої є компанія-засновник.

Управління платформою здійснює компанія-засновник або його дочірня компанія (оператор платформи). Прикладами комерційних цифрових платформ є Amazon, eBay, Uber, Google, AliExpress, Facebook та ін.

Державні (публічні) цифрові платформи, на відміну від приватних, засновуються державою в особі її державних органів. Функціонування такої платформи визначається нормативно-правовим актом держави відповідного рівня, в якому встановлюються порядок діяльності та управління, визначаються учасники платформи, мета і завдання. Управління цифровою платформою здійснює уповноважений державний орган (оператор платформи). Діяльність державних цифрових платформ обмежена територією держави.

Державна цифрова платформа не має на меті отримання прибутку, на відміну від приватних, оскільки створюється державою з метою підвищення ефективності надання державних послуг за рахунок цифровізації процесів взаємодії з їх споживачами.

Особливістю функціонування державних цифрових платформ є відсутність інших платформ, конкуруючих у певній сфері, що пояснюється недоречністю заснування державою кількох платформ в державному управлінні.

До того ж для державного управління, яке визначається нормами права, важливо визначити особливості здійснення платформного державного управління, а також встановити порядок контролю за державним управлінням, що здійснюється через цифрові платформи. У цьому зв'язку постає питання співвідношення концепцій «електронного уряду» та цифрового державного управління – «цифрового уряду».

Розглядаючи концепції електронного та цифрового уряду, зазначимо, що цифровий уряд – наступний етап розвитку уряду електронного. Цифровий уряд спирається на попередню роботу із створення електронного уряду і передбачає підвищення якості державних послуг з використанням можливостей, наданих

цифровими технологіями. Цифровий уряд забезпечує горизонтальну інтеграцію всіх органів влади, міцну співпрацю між урядом та бізнесом, з метою забезпечення балансу інтересів всіх зацікавлених сторін. В основі розробки і надання державних послуг цифрового уряду має бути клієнт орієнтована модель.

Принципами цифрового уряду, відмінними від електронного уряду, є: підхід до створення уряду як єдиного цілого, яке є цифровим за замовчуванням;

відданість принципу «цифровий від початку до кінця» (digital end-to-end);

проекування клієнт орієнтованих послуг;

платформонезалежність впроваджуваних послуг;

використання відкритих даних;

використання відкритих стандартів і програмного забезпечення з відкритим вихідним кодом;

відкритість для інновацій⁶¹.

У науковій літературі визначені основні функції державних цифрових платформ, якими є⁶²:

1) зменшення витрат державного регулювання в різних галузях (сферах) державного управління шляхом поступового впровадження принципів good governance и lean government на основі повної цифровізації основних процесів галузевої взаємодії;

2) формування, динамічне оновлення і аналіз цифрових профілів учасників взаємодії;

3) створення комплексної системи оцінки ефектів і (або) суспільної цінності державної цифрової платформи;

4) реалізація оптимальної для конкретної сфери державного регулювання моделі монетизації державної цифрової платформи;

⁶¹ Конкуренция в цифровую эпоху: стратегические вызовы для Российской Федерации. Международный банк реконструкции и развития / Всемирный банк. 2018. с. 52 URL: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/30584/AUS0000158-RU.pdf?sequence=4&isAllowed=y>

⁶² Стырин Е.М., Дмитриева Н.Е., Синятуллина Л. Х. Государственные цифровые платформы: от концепта к реализации. Вопросы государственного и муниципального управления. 2019. № 4. С. 48-49.

5) агрегація і забезпечення доступу до структурованої інформації про діяльність галузі за різними аспектами, включаючи механізми багатопараметричного пошуку і зворотного зв'язку з користувачами.

Таким чином, державна цифрова платформа може створюватися в межах будь-якої галузі економічних, соціальних та інших відносин, не лише для надання державних послуг та поліпшення взаємодії з громадянами, як передбачено у Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки.

У цьому випадку створювана цифрова платформа виступає інструментом держави (регулятора) для побудови максимально об'єктивної інформаційної картини стану галузі та управління нею. Особливості галузевої державної платформи полягають у такому:

об'єднує в одному інформаційному полі не лише постачальників та споживачів товарів, послуг, але й інших учасників, які не беруть безпосередню участь у ринкових відносинах між собою (суб'єкти господарювання та орган державної влади, який здійснює контроль за діяльністю суб'єктів господарювання);

широке коло учасників: галузеві суб'єкти господарювання – виробничі, торгівельні підприємства, їх клієнти, сервісні підприємства, державні органи, які за допомогою платформи здійснюють моніторинг та регулювання галузі, інші суб'єкти економічної діяльності;

до галузевих цифрових платформ, створюваних під контролем держави, не застосовується термін «платформна конкуренція», оскільки вони створюються на державному рівні з метою охоплення усіх учасників галузі.

Якщо в чинній моделі державного регулювання об'єктами регулювання виступають учасники ринку, які залежно від здійснюваної діяльності зобов'язані отримати державні дозволи, періодично проходити перевірки, надавати звіти, сплачувати податки і збори, при запровадженні платформного державного регулювання у певній сфері (створення державної цифрової платформи) платформа наділяється відповідними функціями держави. Такими функціями можуть бути: допуск учасників до платформи через систему відповідності

заданим критеріям, контроль якості послуг, система страхування замість державного контролю, збір поточної звітності, виконання функцій податкового агента оператором цифрової платформи тощо.

Не можна не відмітити переваги використання платформного підходу для державного регулювання галузевих ринків, серед яких найбільш помітними є (1) збільшення прозорості учасників ринку і умов роботи на ринку за рахунок алгоритмічного управління платформою та (2) істотне скорочення адміністративних витрат як для державних органів, так і суб'єктів господарювання.

Водночас широке застосування платформного підходу у світовій економіці має наслідком виникнення низки правових проблем, зумовлених комплексним характером відносин, які виникають в межах функціонування цифрових платформ, оскільки діяльність цифрових платформ зачіпає предмети як публічного (фінансове, податкове), так і приватного права (цивільне, господарське, трудове).

Приміром, у сфері діяльності цифрових платформ постають проблеми конкурентоспроможності та монополізації бізнес-середовища. Оператором цифрової платформи може встановлюватися привілейоване становище власника цифрової платформи щодо учасників платформи, наприклад, шляхом просування послуг і товарів компанії-монополіста, встановлення непрозорої цінової політики, встановлення цінових та інших обмежень для певних учасників, надання відмови учасникам у доступі на ринок або перешкоджанні у такому доступі.

Законодавство про конкуренцію покликане упорядкувати питання чесної конкуренції на цифрових платформах в частині забезпечення вільного доступу на ринок та недискримінації учасників торгової діяльності, а також не допустити монополізації ринку онлайн-торгівлі. Цивільне законодавство має визначити статус цифрової платформи, її оператора і учасників онлайн-торгівлі через платформу, забезпечити автентифікацію продавця та покупця товарів, насамперед, через встановлення вимог ідентичності, якості, безпеки.

Цифрова платформа збирає та оброблює великі масиви даних, зокрема, інформацію про користувачів платформи, інформацію про товари, послуги, що

надаються через платформу. Під час збору, обробки і зберігання великих даних в першу чергу виникають питання інформаційної безпеки – відсутність прозорості у тому, як оператори платформ використовують отриману інформацію, як забезпечується доступ до неї і як дотримуються права користувачів при цьому. Питання інформаційної безпеки діяльності цифрових платформ зумовлюють необхідність змін законодавства про інформацію.

Обмін інформацією регулюється актом компанії – засновника цифрової платформи (Політика конфіденційності). Цей документ визначає порядок роботи з даними при функціонуванні платформи. Зазвичай у ньому висвітлюються такі питання: збір даних, використання особистих даних, розголошення особистих даних, права щодо особистих даних, cookie-файли, особисті дані неповнолітніх користувачів, заходи безпеки, порядок внесення змін до політики конфіденційності, умови користування сервісом користувачами з інших країн.

Питання інформаційної безпеки – це також і питання зберігання персональних даних користувачів платформи, комерційної таємниці юридичних осіб. Більша частина великих даних, які збираються цифровою платформою, так чи інакше стосується персональних даних фізичних осіб – користувачів сайтів та конфіденційної інформації юридичних осіб – приватного та публічного бізнесу. Саме тому, однією з найбільшою проблемою функціонування цифрових платформ є проблема збереження конфіденційних та персональних даних, недопущення їх витоку при збиранні інформації за допомогою технологій великих даних.

Проблема інформаційної безпеки стосується й проблеми забезпечення безпеки транзакцій (угод), які укладаються учасниками цифрової платформи.

Іншою розповсюдженою проблемою є забезпечення рівного доступу користувачів до цифрової платформи, заборона дискримінації у цій сфері. Правила доступу до цифрових платформ повинні бути єдиними для всіх користувачів, унеможливити встановлення нерівних умов щодо доступу і використання платформи різними категоріями користувачів.

Завдяки цифровим платформам формується віртуальний ринок праці. Як зазначають дослідники, зараз віртуальний ринок – це не лише сайти з пошуку роботи, а й фріланс-біржі, краудфандингові платформи, професійні соціальні

мережі, групи і сторінки в соціальних мережах, кар'єрні сайти чи розділи компаній і організацій⁶³.

Згодні з правниками, які вважають, що у рамках правового регулювання повинна відбутися легалізація цифрових трудових відносин, повинен бути вирівняний статус усіх учасників соціально-трудова відносин: і тих, які працюють на умовах постійної або тимчасової зайнятості, і тих, які задіяні на засадах віддалених форм зайнятості (фріланс, аутсорсинг тощо). За допомогою правових засобів повинні бути забезпечені гідні умови роботи для суб'єктів цифрового ринку праці на рівні з іншими працівниками, задіяними в операційній діяльності підприємств⁶⁴.

За класифікацією Міжнародної організації праці виокремлюють дві великі групи платформ цифрової праці – онлайн веб-платформи і територіально замкнені або локальні платформи. На онлайн веб-платформах трудові завдання виконуються працівниками в онлайн або віддаленому режимі. Це можуть бути виконання перекладів, надання юридичних, фінансових і патентних послуг, проектування та розробка програмного забезпечення на фрілансових та конкурсних платформах, виконання короткострокових завдань, такі як анотування зображень, модерація контенту або розшифровка відео на платформах мікрозавдань. На локальних платформах завдання виконуються працівниками власними силами у визначених фізичних місцях: завдання можуть полягати у наданні послуг таксі, доставки, побутового забезпечення (сантехнічні або електромонтажні роботи), послуг догляду⁶⁵.

У науковій літературі зайнятість через цифрові платформи відповідно поділяють на краудворк та роботу на вимогу за допомогою програмних додатків⁶⁶.

Краудворк – це робота з використанням онлайн-платформ, які забезпечують зв'язок між необмеженим колом організацій, підприємств і

⁶³ Гніденко В., Капліна Г. Аналіз тенденцій розвитку віддаленої зайнятості в Україні. С. 29 http://dx.doi.org/10.30525/978-9934-571-29-9_2

⁶⁴ Там само. С. 33.

⁶⁵ Флагманский доклад МОТ. Перспективы занятости и социальной защиты в мире 2021. Роль платформ цифрового труда в преобразовании сферы труда. С.1-2. URL: https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/2021/WCMS_771749/lang--ru/index.htm

⁶⁶ Чесалина О.В. Работа посредством интернет-платформ как вызов трудовому правоотношению. ЮрФак: изучение права онлайн. 27.04.2019. URL: <https://urfac.ru/?p=1960>

індивідів через інтернет і дозволяють потенційним замовникам і виконавцям знаходити один одного незалежно від їх територіальної віддаленості. При цьому вся робота або її результати передаються через інформаційно-комунікаційні мережі, зокрема й через Інтернет.

Робота на вимогу за допомогою програмних додатків – це робота за допомогою мобільних додатків, обмежена територіально, виконується в «реальному» світі і стосується традиційних видів послуг, приміром, транспортних, кур'єрських послуг, послуг з прибирання; це може бути і висококваліфікована праця, наприклад, адвокатські послуги.

Як бачимо, краудворк та робота на вимогу за допомогою програмних додатків – це і є за класифікацією МОП цифрова праця через онлайн і локальні веб-платформи.

Як зазначено у доповіді МОП «Перспективи зайнятості та соціального захисту в світі 2021. Роль платформ цифрової праці у трансформації сфери праці», платформи цифрової праці пропонують два типи трудових відносин: працівники або наймаються платформою безпосередньо, або отримують роботу шляхом її посередництва. У першому випадку працівники є найманими працівниками, які знаходяться в трудових правовідносинах з роботодавцем (платформою), а в другому випадку – є самозайнятими особами або незалежними підрядниками. Наймані цифровою платформою працівники забезпечують її функціонування і становлять її невеликий штат. Водночас цифрова платформа залучає до виконання трудових завдань велику кількість самозайнятих осіб, виступаючи посередником між роботодавцем та ними. Приміром, фрілансова платформа PeoplePerHour, маючи штат у 50 співробітників, є трудовим посередником для 2,4 млн кваліфікованих працівників⁶⁷.

За своєю сутністю платформна робота, в разі виконання її в межах трудових правовідносин, є продовженням конструкції запозиченої праці у вигляді аутсорсингу, що характеризується вступом у трудові правовідносини суб'єкта третього суб'єкта агентства зайнятості⁶⁸. Тобто роботодавцем для

⁶⁷ Флагманский доклад МОТ. Перспективы занятости и социальной защиты в мире 2021. Роль платформ цифрового труда в преобразовании сферы труда. С.3. URL: https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/2021/WCMS_771749/lang--ru/index.htm

⁶⁸ Велика Українська енциклопедія: у 20 т. Том 11: Трудове право. редкол. С.М. Прилипко, М.І. Іншин, О.М. Ярошенко. 2018. С. 194.

працівника платформи буде установа, яка для працевлаштування використовує онлайн-платформу і є посередником між працівником, який надає послуги, і особою, яка є отримувачем таких послуг. Зважаючи на те, що платформна робота є конструкцією запозиченої праці, робота таких працівників має регулюватись за принципами та стандартами, визначеними для таких видів робіт, а саме Конвенцією МОП № 181 «Про приватні агентства зайнятості»⁶⁹.

На думку Чесаліної О., в конструкцію роботи через платформи залучені як мінімум три суб'єкти: цифрова платформа, замовник (клієнт) та виконавець. Провайдери цифрових платформ позиціонують себе у якості посередника, який сприяє встановленню контакту між замовником та виконавцем, але не є роботодавцем останнього. На практиці є платформи, які виступають лише посередниками, і є платформи, які надають послуги; відрізнити перших від других – велика практична проблема⁷⁰.

Суспільним відносинам з використання праці на основі інтернет-платформ притаманні окремі ознаки трудових відносин (на прикладі водіїв таксі)⁷¹:

1) особа отримує винагороду за виконану роботу – відповідник заробітної плати за трудовим договором.

2) компанії, які використовують інтернет-платформи для просування послуг таксі, встановлюють додаткові системи матеріальних стимулів праці – преміальні бали, доплати за якісно виконане завдання (такі «бонуси» схожі з преміями);

3) водій таксі виконує суворо визначені дії, обумовлені запитом, здійснює перевезення пасажирів, тобто фактично виконує трудову функцію;

4) розглядуваним відносинам притаманний елемент підкореності водія компанії-агрегатору, яка висуває певні вимоги до водія і автомобіля, призначає ціну за послуги, що надаються, може застосувати санкції до водія, відключивши його від інтернет-платформи за порушення тих чи інших умов.

Водночас праця водія таксі на основі інтернет-платформ має також ознаки,

⁶⁹ Погорелова О.С. Напрями реформування трудового законодавства в умовах поширення цифрової роботи. Право та державне управління: зб. наук. праць. 2020. № 4. С. 45

⁷⁰ Чесалина О.В. Работа посредством интернет-платформ как вызов трудовому правоотношению. ЮрФак: изучение права онлайн. 27.04.2019. URL: <https://urfac.ru/?p=1960>

⁷¹ Зайцева Л.В., Митрясова А.С. Труд водителей такси на основе интернет-платформ: отдельные вопросы правового регулирования. Вестник Томского государственного университета. 2018. № 435. С. 242. DOI: 10.17223/15617793/435/30.

притаманні нетиповим трудовим відносинам, оскільки в них відсутні (або змінені) деякі ознаки традиційних трудових відносин⁷²:

1) особа виконує роботу з використанням інформаційно-телекомунікаційної мережі Інтернет (як дистанційні працівники);

2) робота виконується нерегулярно, не має систематичного характеру, робота виконується виключно за волевиявленням особи.

Зайнятість на платформах часто пов'язують із проблемою прихованої зайнятості або залежної самозайнятості, тобто приховуванням сторонами реальної сутності правовідносин задля уникнення зобов'язань за трудовим договором щодо сплати податків, сплати соціальних внесків, оформлення трудових правовідносин із працівниками⁷³.

Отже, першочерговим завданням трудового законодавства України є регламентація нових видів зайнятості (краудворк, робота на вимогу за допомогою мобільних додатків), що виникли у зв'язку з впровадження платформного підходу в економіці, оскільки брак законодавства про зайнятість шляхом використання цифрових платформ сприяє правовій незахищеності громадян, які на власний ризик працюють на віртуальному ринку праці.

Суспільні відносини, які виникають у зв'язку з розвитком цифрової економіки, мають комплексний характер і володіють істотною специфікою щодо їх об'єкта і предмета, суб'єктного складу, умов виникнення, зміни і припинення, що зумовлює необхідність їх комплексної регламентації. Частиною цих суспільних відносин є відносини, пов'язані із впровадженням та функціонуванням комерційних цифрових платформ як бізнес-інструментів цифрової економіки.

Комплексний характер відносин, які виникають в межах функціонування цифрових платформ, визначає складність правового регулювання цього об'єкта, оскільки діяльність цифрових платформ зачіпає предмети як публічного (фінансове, податкове), так і приватного права (цивільне, господарське, трудове). Це означає, що розвиток цифрової економіки вимагає докорінних змін у

⁷² Закалюжная Н.В. Нетипичные трудовые отношения: видоизменение классических признаков. Научные ведомости БелГУ. Серия: Философия, социология, право. 2014. № 16 (187). С. 124.

⁷³ Алексанська М., Бастрасова А., Харченко Н. Зайнятість через цифрові платформи в Україні: Проблеми та стратегічні перспективи. Міжнародна організація праці. 2018. С. 32. URL: https://www.ilo.org/travail/WCMS_635371/lang--en/index.htm.

загальних підходах до правової регламентації нового типу економічних відносин.

Вирішення проблем конкурентоспроможності та монополізації бізнес-середовища цифрових ринків, проблем зберігання персональних даних користувачів платформ, комерційної таємниці юридичних осіб, інформаційної безпеки збору та обробки Великих даних цифровими платформами, проблеми забезпечення безпеки транзакцій (угод), які укладаються учасниками цифрової платформи, забезпечення рівного доступу користування послугами цифрових платформ регламентація цифрової зайнятості може бути здійснене шляхом формування законодавства про цифрові платформи. Основним завданням держави є встановлення ключових принципів правового регулювання діяльності цих бізнес-інструментів цифрової економіки, які надалі повинні знайти своє відображення у корпоративних нормативних актах операторів платформ.

Правове регулювання діяльності цифрових платформ повинно також містити підходи до суб'єктів, залучених до діяльності цифрових платформ, зокрема, визначати їх види та відповідальність за виконувані функції, приміром, за здійснювані збір та обробку даних, забезпечення функціонування цифрової платформи. Крім визначення суб'єктного складу відносин та їх прав і обов'язків, має бути встановлено правовий статус цифрової платформи як об'єкта правового регулювання, визначені її особливості та режими правового регулювання.

4. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОБРОБКИ ТА ОБІГУ ДАНИХ У ЦИФРОВИХ ІНФРАСТРУКТУРАХ: ДОСВІД НІМЕЧЧИНИ

У сучасному світі розвиток цифрових ринків все більш активізує появу бізнес-моделей, заснованих на даних, що вносить свої корективи до усталеного сприйняття персональних даних та їх обробки. Агрегування великих масивів інформації, їх аналіз за допомогою штучного інтелекту та інші інноваційні моделі поводження з даними вимагають від держав своєчасного та адекватного врегулювання цієї динамічної сфери. Окрім того, все більш тісний зв'язок виникає між сферою захисту даних та антимонопольним законодавством. Фактично це порушує фундаментальні питання інституційного впровадження державного нагляду та є однією з найбільш нагальних проблем нашого часу.

В Європейському Союзі окреслені питання вже знаходять своє відображення на законодавчому рівні. Так, десята поправка до німецького Акту проти обмеження конкуренції (*Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen*) (далі – *GWB*) явно обговорює проблему влади, пов'язаної з агрегованими даними. Незважаючи на це, врегулювання окремих питань поводження з даними за допомогою національного законодавства не може повністю розв'язати проблему, що пов'язана з транскордонними бізнес-моделями. Окрім того, вкрай актуальною залишається проблема розмежування того, що відноситься до «персональних», «неперсональних», «агрегованих» чи «змішаних» даних⁷⁴.

На теперішній час основним принципом, за яким у ЄС здійснюється обробка персональних даних, є дотримання права на «інформаційне самовизначення» (*informational self-determination*). Дефініція цього права виражається як «Здатність особи визначати порядок розкриття та використання її персональних даних, контролювати та визначати, що інші можуть у будь-який момент знати у відношенні до неї» або ж як «Право, яке допомагає громадянам

⁷⁴ Bernhard Jakl M. A. *Jenseits des Datenschutzes – die 10. GWB-Novelle als informalisierter Neuansatz des Internet- und Datenwirtschaftsrechts. *Recht Digital*. 2021. No. 2. P. 71-78.*

захищати їх персональні дані та, за допомогою реалізації цього права, самостійно визначати та змінювати свій публічний імідж та репутацію»⁷⁵.

На перший погляд таке формулювання виглядає лаконічним та зрозумілим, однак фахівці відзначають, що європейські закони про захист даних є надмірно заплутаними та створюють такий рівень бюрократії, якого, за винятком податкових та бухгалтерських правил, можливо, немає в жодній іншій галузі права. Й хоча логіка розширення обсягу «персональних даних» є привабливою та звучить просто, на практиці компанії та органи влади можуть зіткнутися з некерованою реальністю, в якій фактично всі дані можна вважати особистими⁷⁶.

У існуючому законодавстві про захист даних, на думку його прихильників, переважно проводиться межа між суспільними, соціальними та приватними інтересами. Інші ж переконані, що більше немає даних, які не є особистими, а тому вони прагнуть максимально поширити закон про захист даних на всі сфери життя. З таким акцентом на захисті втрачається той факт, що поза Інтернет-спілкуванням та пов'язаними з ним можливостями стоїть класична проблема економічної сили та відповідної асиметрії влади між сторонами.

Пересічний громадянин, що вступає в інформаційні відносини, нерідко вимушений підписувати різного роду документи, маючи нерівні права у порівнянні з іншою стороною, а подекуди потрапляючи у своєрідну «залежність» від умов співробітництва з різноманітними товариствами, супермаркетами, банками тощо. Віддаючи власну конфіденційну інформацію, недосвідчена особа нерідко не уявляє, ким, у який спосіб та задля чого її персональні дані будуть використані⁷⁷.

Таким чином, наразі перед науковою та юридичною спільнотою постає завдання розробити добре збалансовану та ефективно функціонуючу систему захисту даних, в якій вдасться знайти правильний баланс між захистом даних й ризиками конфіденційності, а також економічними й інформаційними

⁷⁵ What is Informational Self-Determination. IGI Global. URL: <https://www.igi-global.com/dictionary/informational-self-determination/46032>.

⁷⁶ Cellarius M. The right to informational self-determination: Keep it simple! *European Files*. 2017. URL: <https://www.europeanfiles.eu/digital/right-informational-self-determination-keep-simple>.

⁷⁷ Головченко В. Правові основи захисту персональних даних. *Юридична газета*. 2018. №36 (638). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/insh/pravovi-osnovi-zahistu-personalnih-danih.html>.

перевагами, які впливають з їх обробки та з появи інноваційних бізнес-моделей. Не заперечуючи важливість права на інформаційне самовизначення, слід враховувати наявність й інших прав, яким може бути завдана шкода у зв'язку з надмірною урегульованістю доступу до персональних даних (зокрема прав на економічне процвітання та фізичне благополуччя).

Одним з методів державного контролю за доступом до персональних даних є нагляд національних антимонопольних організацій за поведінкою «Інтернет-гігантів» та інших структур, що можуть значно вплинути на існуючий цифровий ринок. Разом з тим відповідні органи зазвичай відстежують лише таку поведінку, що може бути здійснена у зв'язку з панівною позицією суб'єкту на ринку. Нова редакція GWB може слугувати доречним прикладом іншого підходу до державного нагляду, оскільки критерії поведінкової причинно-наслідкової зв'язку відтепер не враховуються під час перевірки того, чи існує зловживання домінуючим положенням на ринку.

Окрім того, нова редакція GWB розширює повноваження антимонопольних органів за допомогою впровадження концепції «превентивного підходу». Відтак Федеральне антимонопольне бюро ФРН почало вважати критерій «стратегічного позиціонування компанії» предметом особливо антимонопольного нагляду. Під наглядом опинилися й «майбутні очікування» від компанії задля того, щоб держава мала можливість оперативно протидіяти будь-якій майбутній експлуатації економічної потужності на динамічних ринках або ринках, що нещодавно формуються.

Аналізуючи позитивний досвід Німеччини у регулюванні цього питання, слід окреслити й проблемні сторони GWB, які слід враховувати при розробці подальшого регулювання. По-перше, існує проблема легалізації економічних термінів, дефініції яких законодавчий орган не надає або спрощує, що призводить до некоректного розуміння економічних концепцій на юридичному рівні. По-друге, в акті страждає принцип правової визначеності. Так, відкритим залишається питання відмежування персональних даних від сукупних даних користувачів. Нарешті, окреслені фактори призводять до третьої проблеми – надмірного підвищення повноважень виконавчої влади, зокрема

антимонопольних органів, які отримують занадто широкі можливості при трактуванні невизначених термінів або розв'язанні спірних ситуацій.

На рівні Європейського Союзу основним актом, що регулює захист персональних даних, виступає Загальне положення про захист даних (General Data Protection Regulation) (далі – GDPR)⁷⁸. Вказаний акт застосовується безпосередньо у всіх державах-членах ЄС, зокрема й в Німеччині, без необхідного законодавства відповідно до Договору про функціонування Європейського Союзу⁷⁹.

Примітно, що GDPR розповсюджує свою дію не лише на країни-члени ЄС, а й на усі суб'єкти, які займаються даними громадян ЄС. Таким чином, цей акт виступає далекосяжною транснаціональною регуляторною базою. На окрему увагу у цьому контексті заслуговує стаття 22 GDPR під назвою «Автоматизоване індивідуальне прийняття рішень, включаючи профілювання», оскільки передбачає, що суб'єкт даних має право не підлягати прийняттю рішення, яке ґрунтується виключно на автоматизованій обробці, включаючи профілювання, що спричиняє юридичні наслідки щодо нього або подібним чином істотно впливає на нього. Виключення передбачають, що пункт 1 не застосовується, якщо рішення: а) необхідне для укладення або виконання договору між суб'єктом даних та контролером даних; б) дозволено законодавством Союзу чи держав-членів, якому підпорядковується контролер, а також встановлює відповідні заходи щодо захисту прав і свобод суб'єкта даних та законних інтересів; в) або ґрунтується на явній згоді суб'єкта даних. Зважаючи на відносну новизну статті 22, такі поняття, як «законний інтерес» та «необхідність укладення договору», ще мають бути термінологічно розроблені⁸⁰.

Важливість GDPR полягає у тому, що з прийняттям цього акту ЄС фактично утворив світовий прецедент у сфері конфіденційності, оскільки

⁷⁸ Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj>.

⁷⁹ Єфремова К. В. Теоретичні підходи до регулювання штучного інтелекту в ЄС: досвід України. *Право та інновації*. 2020. №4(32). С. 80-85.

⁸⁰ Єфремова К. В. Особливості застосування штучного інтелекту у сфері фінансових послуг: досвід ЄС. *Право та інноваційне суспільство*. 2020. №1(14). С. 66-71. URL: <http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2020/06/Yefremova14.pdf>.

відтепер контроль над даними був визнаний «базовим правом» фізичних осіб. Прийнятий акт надав громадянам ЄС повноваження розпоряджатися, як їхні дані можна збирати, використовувати та зберігати, що поставило світові компанії перед вибором: привести свої внутрішні закони у відповідність до нових правил ЄС або ризикувати бути виключеним з ринку з 500 мільйонами заможних споживачів. Таким чином, GDPR мало стати не лише європейським, а й світовим стандартом⁸¹.

Хоча Закон України «Про захист персональних даних»⁸² відповідає GDPR у багатьох положеннях (наприклад, щодо загальних підстав обробки даних та «чутливих» персональних даних, обробка яких заборонена), гармонізація національного законодавства з нормативною базою ЄС має бути продовжена. Так, наведений закон не містить жодних особливостей у регулюванні персональних даних неповнолітніх осіб. У той же час GDPR встановлює певні обмеження щодо поводження з даними дітей: наприклад, унеможлиблює їх обробку на підставі п. «f» ч. 1 ст. 6, яка за загальним правилом дозволяє обробку даних у разі необхідності для реалізації законних інтересів, які переслідує контролер або третя сторона. А за ч. 1 ст. 8 обробка персональних даних дитини визнається законною лише у разі, якщо дитина досягла принаймні 16 років, або ж якщо згода була надана носієм батьківської відповідальності.

Слід враховувати, що вимоги GDPR зобов'язують бізнес оновити чинні політики і положення та змінити підхід до організації роботи з персональними даними. Головним документом у роботі з персональними даними зазвичай виступає Політика Конфіденційності. Положення даного документу повинні бути доступні користувачам, а також органам контролю і нагляду, що можуть здійснити його перевірку. Так, Інтернет-магазин, який пропонує свої товари на мові держави-члена ЄС, автоматично потрапляє в сферу впливу GDPR та має врегулювати використання персональних даних на його основі. Втім дія регламенту поширюється не тільки на комерційну діяльність, а й на збір

⁸¹ Europe's new data protection rules export privacy standards worldwide. *Politico*. January 31, 2018. URL: <https://www.politico.eu/article/europe-data-protection-privacy-standards-gdpr-general-protection-data-regulation/>.

⁸² Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>.

персональних даних з метою безоплатного надання послуг чи передачі товарів також (наприклад, громадськими організаціями чи благодійними фондами)⁸³.

Українським компаніям, що прагнуть відповідати вимогам GPPR, слід розробляти власну Політику конфіденційності з урахуванням європейських стандартів з самого початку своєї роботи, оскільки переробляти існуючий документ та умови взаємодії з користувачами може виявитися проблематично. Втім чимало існуючих сайтів нехтують вимогами до конфіденційності, й серед них можна виявити навіть такі крупні платформи, як Helsing, в якому Політика конфіденційності не розроблена взагалі, а існуючі документи не дозволяють зрозуміти, яка саме інформація збирається та обробляється; які послуги надаються через інформаційний сервіс; де знаходиться місцезнаходження власника чи розпорядника бази персональних даних, тощо⁸⁴. Й, хоча неведена платформа й не стосується європейського ринку, значний охопті її користувачів дозволяє продемонструвати масштаби наявної проблеми та неготовність багатьох впливових суб'єктів до управління персональними даними на основі європейських вимог.

Незважаючи на те, що захист прав окреслених в GDPR додатково гарантується можливістю накладення значних штрафних санкцій (до 20 мільйонів євро або 4 відсотків річного доходу), ряд європейських законодавців, політиків, регуляторів та активістів відзначають відсутність будь-яких змін та неохоче застосування штрафного інструментарію GDPR. У зв'язку з цим можна помітити активізацію діалогу про ще більш радикальні обмеження у сфері захисту персональних даних: зокрема щодо заборони мікротаргетингу для персоналізації рекламних оголошень. Незважаючи на значний опір проти цієї пропозиції, вона вже отримала певну підтримку від вищого регулятора ЄС з питань конфіденційності, а також членів виконавчої влади та груп громадянського суспільства⁸⁵.

⁸³ Privacy Policy. Політика Конфіденційності. *Legal Support*. 23.08.2021. URL: <https://legal-support.top/politika-konfidencijnosti/>.

⁸⁴ Приклад порушення прав на захист персональних даних. *Legal Support*. 06.09.2021. URL: <https://legal-support.top/medical-service-violation-example/>.

⁸⁵ The movement to end targeted internet ads. *Politico*. April 2, 2021. URL: <https://www.politico.eu/article/targeted-advertising-tech-privacy/>.

Доречно наголосити, що від надмірної конфіденційності також може існувати загроза, оскільки компанії, які володіють значною базою користувачів (а отже й даних) можуть стати ще більш домінуючими, перегородивши «власну частину Інтернету» для зовнішніх суб'єктів. У зв'язку з цим критики попереджують, що монополісти можуть використати конфіденційність як привід для зміцнення своєї позиції на ринку.

Прикладом подібної ситуації можна вважати впровадження «App Tracking Transparency framework» компанією Apple. Розробники додатків відзначають, що де факто нова політика компанії відсікає рекламну індустрію від доступу до цінних персональних даних з додатків Apple App Store, що призведе до фінансових втрат у зв'язку зі зниженням ефективності персоналізованої реклами. Втім «App Tracking Transparency framework» можна вважати таким, що відповідає GDPR, оскільки він лише надає користувачам можливість самостійно вирішувати, як розпоряджатися своїми персональними даними. Основою нової політики стало впровадження обов'язкових уніфікованих повідомлень, які дозволяють користувачам бачити, як та які дані будуть використовуватися додатком, а також вільно надавати відмову від передачі персональних даних без будь-якого порушення працездатності програми. У той же час персональні дані користувачів збираються Apple без подібних повідомлень, оскільки вказана політика розповсюджується лише на сторонніх суб'єктів⁸⁶.

Окремо слід відзначити, що GDPR не застосовується ізольовано та нерідко вимагає звернення до національного законодавства. Відповідно до ч. 1 ст. 23 GDPR законодавство держави-члена, якому підпорядковується розпорядник або обробник даних, може обмежити обсяг зобов'язань і прав, коли таке обмеження поважає суть основних прав і свобод і є необхідною та пропорційною мірою в демократичному суспільстві для забезпечення національної безпеки, оборони тощо. Значні корективи законодавство держави-члена може внести й до обробки спеціальних категорій персональних даних, які регулюються ст. 9 GDPR.

⁸⁶ Data Protection and Competition Law Enforcement in the Digital Economy: Why a Coherent and Consistent Approach is Necessary. *International Review of Intellectual Property and Competition Law*. 2021. Vol. 52. P. 915-933. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s40319-021-01090-6>.

На практиці окреслена ситуація може призводити до випадків, коли національне законодавство починає стримувати розвиток економічних чи наукових відносин. Наприклад, закони можуть обмежувати доступ дослідників до персональних даних, висуваючи вимогу, за якою їх дослідження мають переслідувати «суспільні інтереси», у той час як це не завжди стосується багатьох досліджень у приватному секторі. Інші ж закони можуть обмежувати саме поняття «дослідницької діяльності», не визнаючи такою діяльність багатьох організацій приватного сектору, що ускладнить їх доступ до персональних даних на підставі проведення наукових досліджень⁸⁷.

Хоча часткові розбіжності між законодавством різних європейських країн є нормальним явищем, слід не допускати надмірної фрагментації у застосування GDPR, як це сталось зі старою Директивою про захист даних (Data Protection Directive) (далі – DPD). Наголошувалося, що органи захисту держав-членів, які відповідали за дотримання DPD, розходилися у застосуванні цього акту перед обличчям технологічних змін та політичних пріоритетів, таких як дослідження охорони здоров'я чи забезпечення національної безпеки. Ця різниця в інтерпретації Директиви призвела до фрагментарного та неправильного впровадження DPD, а окремі країни були звинувачені у трактуванні Директиви на свою користь (наприклад, заради підвищення інвестиційної привабливості через створення більш м'яких умов)⁸⁸.

Разом з тим питання обігу неперсональних даних залишається менш врегульованим та дослідженим, аніж тема персональних даних, що особливо помітно у національному законодавстві. У зв'язку з цим практика надання неперсональних даних в основному заснована на договірній основі. Враховуючи, що у сучасному світі дані стали особливим економічним та конкурентним фактором, доступ до них є не лише характерним компонентом цифрової

⁸⁷ Quinn P. Research under the GDPR – a level playing field for public and private sector research? *Life Sciences, Society and Policy*. 2021. No 17. Art 4. URL: <https://lssjournal.biomedcentral.com/articles/10.1186/s40504-021-00111-z>.

⁸⁸ Nihit Goyal, Michael Howlett, Araz Taeihagh. Why and how does the regulation of emerging technologies occur? Explaining the adoption of the EU General Data Protection Regulation using the multiple streams framework. *The Governance of Emerging Disruptive Technologies*. 2021. Vol. 15, Issue 4. P. 1020-1034. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/rego.12387>.

економіки (та відповідних моделей бізнесу, що підтримуються даними), але набуває все більшого значення для всіх галузей економіки⁸⁹.

Наразі доступ до неперсональних даних переважно регулюється лише вибірково та окремо для кожного сектору. Можливість подання претензії щодо отримання доступу до певної інформації теоретично може впливати з доктрини про основні антимонопольні правила. Однак такий підхід має два суттєвих недоліки. По-перше, дані через їх специфічні характеристики не відносять до основних об'єктів підприємства, а також до об'єктів мережі чи іншої інфраструктури. Окрім того, відповідну претензію можна було б направити лише проти домінуючої компанії.

Зрештою, економічний зміст відповідних правових позицій демонструє небажання регуляторів займати абсолютні правові позиції щодо даних. Так, поняття «володіння даними» здебільшого закріплюється через якесь інше абсолютне право.

За відсутності спеціальних законодавчих положень обробка та передання неперсональних даних здійснюється на договірній основі. Ліцензійні угоди щодо даних наразі кваліфікуються як контракти *suī generis*, для яких ще не існує спеціальної нормативної бази. Отже, ліцензійні угоди на дані можуть бути вільно обговорені між сторонами. Відповідність об'єкту таких договорів насамперед базується на суб'єктивних та об'єктивних очікуваннях сторін, а якість даних завжди визначається контекстуально. Обмеженнями щодо таких контрактів виступають лише загальні засади справедливості, а також антимонопольне та кримінальне законодавство.

Наявність правової визначеності та довіри до обробки даних вже визнається в ЄС надзвичайно важливим фактором для спроможності використовувати дані в повній мірі, завдяки чому економічні взаємовідносини зможуть ефективніше розвиватися між секторами та кордонами. На додаток до Загального положення про захист даних, що стосується персональних даних, з 2019-го року в ЄС почав діяти Регламент про систему вільного потоку неперсональних даних (далі – Регламент). Обидва акти є взаємодоповнюючими

⁸⁹ Mortiz Hennemann. *Datenlizenzverträge. Recht Digital*. 2021. No. 2. P. 61-70.

та переслідують мету вільного руху даних та побудови висококонкурентної європейської економіки даних.

Наведений Регламент покликаний розв'язати ряд існуючих проблем у сфері неперсональних даних. По-перше, акт намагається провести розмежування між поняттями персональних і неперсональних даних, а також їх поєднанням у формі «змішаних наборів даних». По-друге, він забезпечує принципи вільного руху даних та висуває вимогу щодо заборони локалізації даних. Нарешті, він регулює питання перенесення даних. Так, Регламент має протидіяти практикам «блокування постачальників», за якої користувачі не мають змоги переносити свої дані іншим постачальникам послуг або ІТ-системам⁹⁰.

Нажаль, поняття «неперсональних даних» сформульовано за принципом «від зворотнього» та передбачає, що до таких даних відносяться будь-які дані, відмінні від персональних даних, які визначені в п. 1 ст. 4 GDPR. Натомість докладно визначені такі терміни як «обробка», «вимога щодо локалізації даних», «компетентний орган», тощо⁹¹.

Більш детальні роз'яснення з питань застосування Регламенту, зокрема щодо визначення «неперсональних даних», наводяться у відповідному Керівництві, опублікованому Європейською Комісією. Так, згідно з наведеним актом, до неперсональних даних відноситься дві категорії даних. До першої категорії відносяться дані, які спочатку не стосувалися ідентифікованої або ідентифікованої фізичної особи, наприклад дані про погодні умови, створені датчиками, встановленими на вітрових турбінах, або дані про потреби в технічному обслуговуванні промислових машин. До другої, дані, які спочатку були персональними, але пізніше були перетворені анонімні. Зауважується, що «анонімізація» персональних даних відрізняється від псевдонімізації, оскільки належним чином анонімізовані дані не можуть бути приписані конкретній особі

⁹⁰ Practical guidance for businesses on how to process mixed datasets. 2019. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/practical-guidance-businesses-how-process-mixed-datasets#>.

⁹¹ Regulation (EU) 2018/1807 of the European Parliament and of the Council of 14 November 2018 on a framework for the free flow of non-personal data in the European Union (Text with EEA relevance.). PE/53/2018/REV/1. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32018R1807>.

навіть шляхом використання додаткових даних і тому визнаються неособистими⁹².

Окрім позитивних сторін, що вже були наведені вище, слід відзначити й систему взаємодії між органами влади, що закріплюється у ст. 7 Регламенту. Відповідно до названої статті кожна держава-член утворює єдиний контактний пункт, який має підтримувати зв'язок щодо застосування Регламенту з єдиними контактними пунктами інших держав-членів та Комісією. У випадку, коли компетентний орган однієї держави-члена звертається за допомогою до іншої держави-члена, щоб отримати доступ до даних, такий орган подає обґрунтований запит до єдиного контактного пункту останньої. У свою чергу єдиний контактний пункт, що отримав запит, має визначити відповідний компетентний орган своєї держави, якому й буде передано запит.

Втім, щоб запобігти монопольній деформації ринку, що гальмує інновації, існує потреба забезпечити реальний механізм надання обов'язкового доступу до інформації на ринках, які керуються даними. Обов'язковий обмін даними вимагає розробки структури управління, яка поєднує елементи економічно ефективної централізації з юридично необхідною децентралізацією. На рівні ЄС така структура може бути утворена через Європейське агентство обміну даними, що буде взаємодіяти з національними антимонопольними органами. Характер такої взаємодії може бути різним: 1) по-перше, Європейське агентство може централізувати повноваження з розслідування та примусового виконання у справах з обміну даними, тоді як прийняття рішень буде лежати на антимонопольних органах, що будуть входити до Ради керівників; 2) більш децентралізований варіант передбачає утворення Мережі співпраці з обміну даних, яка буде координуватися через Європейське агентство; національні антимонопольні органи у такому випадку будуть проводити розслідування, а забезпечення обов'язкового виконання рішень буде покладатися на вищі антимонопольні органи. 3) нарешті, третій варіант передбачає поєднання усіх цих утворень: вищі національні антимонопольні органи будуть проводити

⁹² Communication from the Commission to the European Parliament and the Council: Guidance on the Regulation on a framework for the free flow of non-personal data in the European Union. COM/2019/250 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2019:250:FIN>.

розслідування, Мережа співпраці з обміну даних буде ухвалювати рішення, а Європейське агентство забезпечить їх виконання для вільного доступу до даних⁹³.

Результати проведеного дослідження підтверджують значну увагу європейської спільноти до питання обігу, обробки та захисту даних. У економіці, що все більше керується даними, потоки даних є ядром бізнес-процесів для компаній будь-яких розмірів та галузей, а пересічні громадяни вже не можуть залишатися осторонь цих процесів. Нові цифрові технології відкривають широкі можливості для громадськості, бізнесу та органів державного управління, однак потребують своєчасного та збалансованого врегулювання, яке має враховувати інтереси протилежних сторін. Україні слід продовжувати адаптацію національних законів до європейського законодавства, оскільки реальний вплив GDPR та супутніх актів виходить далеко за межі ЄС. Незважаючи на певні успіхи в гармонізації Закону України «Про захист персональних даних» до європейських норм, його положення досі не відповідають GDPR в повній мірі. Окрім того, існує нагальна проблема щодо забезпечення реального контролю за порушеннями у цій сфері та стимулювання трансформацій правосвідомості та обізнаності в інформаційній сфері. Нарешті, зовсім недослідженим на національному рівні залишається питання обігу неперсональних даних. Доцільним виглядає розробка законопроекту, який зможе надати визначення категорій неперсональних даних та змішаних даних (що поєднують як персональну, так і неперсональну інформацію) та впровадить такі європейські стандарти, як заборона локалізації даних, забезпечення перенесення даних тощо. Наведені кроки впливають з євроінтеграційного шляху України та повинні сприяти розвитку вітчизняної економіки, представники якої матимуть змогу діяти у європейському просторі. Нарешті, належне врегулювання захисту даних має справити позитивний вплив й на пересічних громадян, а оновлення антимонопольного законодавства може спростити вихід на цифровий ринок нових суб'єктів.

⁹³ Graef I. Prüfer J. Governance of data sharing: A law & economics proposal. *Research Policy*. 2021. № 50. Art. 104330 URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3774912.

5. ВІДНОСИНИ У МЕРЕЖІ ТРАНСФЕРУ ТЕХНОЛОГІЙ

Розвиток технологій та поширенню глобалізаційних процесів у світі підвищили увагу науковців та виробників до процесу створення та впровадження інноваційних продуктів, серед яких найбільш цікавими для дослідження є інтелектуальні технологічні розробки. У цьому ланцюгу особливу актуальність займає процес передачі технології від наукової сфери до промислового сегмента, від розробників до виробників, іншими словами трансфер технологій. Результатом розвитку такого процесу як трансфер технологій є поява мереж трансферу технологій, які є невід'ємним елементом в більшості сучасних національних інноваційних систем.

Вирішення сучасних проблем цифровізації в інформаційному суспільстві можливо завдяки успішного поєднання і використанням нових технологій, принципів відкритого доступу, відкритих інновацій. Саме з цим пов'язані зміни в соціоекономічній системі задля поширення так званої економіки спільної участі (Sharing Economy)⁹⁴.

Відповідно до Інформаційної картки, підготовленої МОН України для проекту «Розвиток міжрегіональної мережі трансферу технологій», який може реалізовуватися за рахунок коштів державного бюджету, отриманих від Європейського Союзу, загальною цілю проекту визначено розвиток інституцій та мереж у сфері трансферу знань, цифрових технологій та інноваційної діяльності⁹⁵. Її реалізація запланована шляхом: 1) створення Міжрегіонального офісу трансферу знань на базі МОН України та УкрІНТЕІ для підтримки, методично-інформаційного супроводу та координації регіональних мереж трансферу технологій; 2) розвитку регіональної мережі трансферу технологій в Харківській області на базі регіонального центру трансферу технологій;

⁹⁴ Пасмор Ю. Сучасні проблеми цифровізації в інноваційному суспільстві. Стратегії розвитку Харківської області на період 2021–2027 років : зб. наук. пр. за матеріалами круглого столу (м. Харків, 23 січ. 2020 р.). НДІ ПЗІР НАПрН України. Харків. URL: https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2020/23.01.2020/Tezy_23_01_2020-16.pdf

⁹⁵ Інформаційна картка проекту регіонального розвитку, який може реалізовуватися за рахунок коштів державного бюджету, отриманих від Європейського Союзу. URL: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/09/64_in_mon.pdf

3) розвитку регіональної мережі трансферу знань та цифрових технологій Південного регіону на базі створення в Одеській області регіонального центру трансферу знань та цифрових технологій; 4) створення міжрегіональної інформаційно-технологічної платформи ТТ колективного використання з використанням європейського підходу відкритих інновацій для залучення потенціалу регіональних інституцій та бізнесу; 5) формування міжрегіональної системи трансферу технологій, що забезпечуватиме підтримку інноваційної діяльності з використанням інтегрованих інформаційних ресурсів.

Розглядаючи поняття «мережева структура», для визначення її складових, необхідно відмітити, що, як правило, вона характеризується географічно-розгалуженим розташуванням елементів – спільнот, які об'єднанні спільними інтересами, розподіляють свої потреби між учасниками зі схожою природою. Кожен з учасників мережі має власні функції та повинен працювати на задля реалізації єдиних цілей або ідей.

Процес трансферу технологій апріорі неможливий без взаємодії суб'єктів інноваційних відносин між собою. Їх взаємодія виражається шляхом:

- створення технологій та/або їх складових;
- обміну досвідом й інформацією про науково-технологічні досягнення;
- проведення консультацій з основних питань науково-технічної та технологічної політики стосовно застосування технологій і їх складових;
- виробництва й здійснення кооперації постачання технологій та/або їх складових у межах договорів про їх трансфер;
- укладення інших цивільно-правових договорів відповідно до законодавства⁹⁶.

Наведений перелік відносин (взаємодії) не є вичерпним оскільки інноваційна сфера є динамічною і перебуває у постійному розвитку, тому виникають все нові і нові форми співпраці між суб'єктами інновацій.

⁹⁶ Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій : Закон України від 14.09.2006 № 143-V. Відомості Верховної Ради України, 211 2006, № 45, ст.434.

За своєю природою мережі трансферу технологій є багаторівневим, наприклад, існують мережі в межах консорціумів, регіональні, національні міждержавні. Кожен із її рівнів має право на існування, оскільки їх виникнення обумовлено зовнішніми або внутрішніми чинниками. Окрім цього, можуть функціонувати мережі, спеціалізація яких зосереджена на діяльності в конкретній галузі, наприклад фармакологія, авіакосмічна, ІТ-системи.

Для визначення усіх елементів найпоширеніших мереж необхідно розглянути загальні вимоги до побудови таких мереж, що опосередковано впливають їх структуру. Так, В. К. Хаустов виділяє такі принципи побудови:

- єдність форматів (технологічна інформація, яку використовують учасники для обміну між собою, надається в єдиному форматі);
- сумісність різних мереж одна з одною (методологія роботи, а також формати подання технологічних запитів/пропозицій повинні бути сумісні з форматами та методологією інших мереж);
- орієнтація на професійних учасників процесу трансферу технологій (це принципе передбачає передачу методології роботи мережі існуючим суб'єктам інноваційної інфраструктури. Такі організації вже мають базу клієнтів для надання послуг із трансферу технологій контактуючи з іншими професійними учасниками мережі);
- контроль якості вхідної інформації (якість інформації в технологічних запитах/пропозиціях забезпечується правом занесення інформації в базу даних мережі тільки сертифікованими учасниками. У цьому випадку учасники відповідають за зміст і якість даних, публікація з такої на електронній платформі відбувається лише після модерації адміністратором);
- відкритість мережі для нових учасників (широке залучення нових учасників дозволяє надавати клієнтам унікальні можливості для просування їх технологічних пропозицій/запитів не тільки в Україні, але й за кордоном)⁹⁷.

⁹⁷ Хаустов В. К. Трансфер технологій в інноваційних процесах України та Білорусі. Економіка і прогнозування. 2012. № 2. С. 24–34.

На думку К. О. Січкаренка, принципами побудови інноваційної мережі є орієнтація на заміну адміністративних методів управління науково-технічним розвитком непрямыми методами економічного регулювання, самоуправління організацій; урахування досвіду високорозвинених країн та аналіз позитивних і негативних сторін вітчизняної інноваційної практики; побудова ринково орієнтованих вузлових елементів мережі та їх інтеграція в інноваційну сферу регіону⁹⁸.

З огляду наведене вище сформуємо загальні принципи, які є спільними для всіх мереж трансферу технологій.

Перший принцип полягає у добровільності учасників трансферу технологій. Він є основоположним під час ухвалення рішення про участь у мережі будь-яким суб'єктом інноваційної сфери, наприклад, бізнес-інкубатори, центри трансферу технологій, наукові та технологічні парки та інші, а також у подальшій співпраці суб'єктів мережі між собою, навіть при укладанні контрактів між собою.

Другий принцип побудови ефективної мережі – єдність. Єдність повинна проявлятися, зокрема, у загальних цілях, єдиній структурі, загальних стратегіях розвитку, в однаковому форматі технологічних профілів і процедур. Цей принцип пов'язаний напряму із подальшою роботою мережі. Його недотримання ставить під загрозу ефективність діяльності загалом мережі так і окремих її елементів – адже вона є складним механізмом з великою кількістю суб'єктів, кожен з яких виконує свої завдання, а всі разом вони об'єднані в єдину систему, а тому все буде залежати від їх злагодженості.

Третій принцип базується на чіткому розподілі ролей та завдань між суб'єктами мережі. Для більш ефективного функціонування мережі розподіл функцій та сфер діяльності між учасниками є необхідним та важливим, що в свою чергу забезпечує відсутність дублювання повноважень між суб'єктами.

Четвертий принцип полягає у співпраці виключно з професійними суб'єктами, які розуміються на процесі трансферу технологій. Окрім

⁹⁸ Січкаренко К. О. Мережева організація інноваційної діяльності : наукова доповідь. К. 2015. 48 с.

професійності в більшості мережі є обов'язкове сертифікування учасників, шляхом проведення ряду семінарів, на яких розкривається базові принципи роботи в середині мережі, правила користування веб-сайтом (платформою) та базою даних.

П'ятий принцип – це достовірність інформації. Учасники, які мають можливість наповнення бази даних мережі, мають вносити лише достовірну та перевірену інформацію, теж саме стосується і адміністратора мережі, який безпосередньо розміщує дані на веб-сайті.

Мережі трансферу технологій спрямовані організацію, допомогу та координацію відносин: інформаційні відносини між учасниками трансферу технологій, технологічні відносини між професійними суб'єктами трансферу технологій та комерційна взаємодія у впровадженні інновацій між сторонами трансферу.

Основними відносинами, які базуються на ідеї мережі, є організація процесу передачі технологій зі сфери одержання знань у виробництво. Одним із інструментів організації такої передачі технологій є створення ринку об'єктів інтелектуальної власності, створення та подальший розвиток інноваційної інфраструктури, яка б дала можливість спростити весь шлях трансферу технологій.

Загальна характеристика мережі, як правило, базується на аналізі її учасників та їхніх відносин. Загалом під концепцією сучасної мережі трансферу технологій необхідно розуміти об'єднання різних суб'єктів в єдину систему, зокрема, таких як промислові фірми, інноваційні парки, інкубатори, центри трансферу технологій, університети, наукові установи, фінансові організації, користувачі і державні органи, які беруть участь у розробці та розповсюдженні інновацій через різні форми взаємодії між наукою і виробництвом.

Вузлами інноваційної мережі, на думку І. Рудченко, є наукові установи, які проводять спільні дослідження (основою для об'єднання є інформаційні канали); інноваційно орієнтовані підприємства, що забезпечують замовлення на інноваційну продукцію. Безпосередня взаємодія між вузлами мережі

здійснюється через інноваційні проекти, що виконуються систематично (паралельно чи послідовно), процеси генерації, апробації і комерціалізації знань⁹⁹.

У свою чергу, на думку Н. О. Вернидуба та В. А. Омеляненка, мережі трансферу технологій – це горизонтальні методи просування, на основі партнерства і кооперації, при якому провідна установа є генератором інновацій, а функції зі створення та просування інноваційної технології розподілені між іншими учасниками комерціалізації технологій¹⁰⁰.

В. С. Лисенко звертає увагу на те, що системою трансферу технологій може бути також і галузевий сегмент мережі¹⁰¹.

Кожна інноваційна мережа є доволі складною структурною системою, не є винятком із цього правила і мережі трансферу технологій.

Проаналізувавши структуру, суб'єктний склад багатьох мереж, можна сформулювати найбільш поширену та розповсюджену структуру мережі: 1) координатор або адміністратор мережі, діяльність якого спрямована на управління, організаційне та методичне забезпечення взаємодії всіх інших учасників, належну роботу технічної платформи, бази даних та веб-сайту мережі, нагляд за дотриманням внутрішніх стандартів мережі її учасниками та іншими суб'єктами; 2) учасники мережі, які здійснюють посередницьку (агентську) діяльність, за аналогією з технологічними брокерами, щодо передачі (надання) майнових прав на результати науково-технічної діяльності, об'єкти права інтелектуальної власності, технології та інші дії необхідні для розвитку мережі та допомоги клієнтам мережі; 3) суб'єкти, які не є повноцінними учасниками мережі і надають допоміжні послуги у сфері трансферу технологій (інформаційні, консалтингові, маркетингові, фінансові, юридичні та ін.); 4) клієнти – кінцеві суб'єкти трансферу технологій: розробники та користувачі

⁹⁹ Рудченко І. Трансфер технологій як елемент інноваційної інфраструктури. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2008. № 4. С. 61–68.

¹⁰⁰ Вернидуб Н. О., Омеляненко В. А. Інноваційні мережі як інструмент міжнародного трансферу високих технологій. Трансформаційні процеси економічної системи в умовах сучасних викликів: монографія / За заг. ред. В.І. Гринчуцького. Тернопіль: Крок, 2014. С. 82–90

¹⁰¹ Лисенко В.С., Єгоров С. О. Побудова в Україні національної інноваційної мережі у сфері трансферу технологій. Математичні машини і системи. 2010. № 1. С. 122 – 126.

результатів науково-технічної діяльності, об'єктів права інтелектуальної власності, технологій та інших інноваційних продуктів, які часто іменуються як продавці та покупці «технологій» (включаючи ліцензіарів та ліцензіатів); 5) партнери – національні організації (юридичні особи), органи державної влади, місцевого самоврядування, міжнародні організації, які вкладають майнові та/або немайнові вклади, вчиняють дії, які спрямовані на розвиток діяльності мережі та залучення нових учасників і клієнтів.

Робимо висновок, що поява мереж трансферу технологій у національних інноваційних системах тягне за собою прискорення процедури трансферу технологій шляхом усунення різного роду бар'єрів у спільній розробці продуктів і послуг; прискорення впровадження нових технологій на виробництві; мережа може здійснювати узагальнену координацію інноваційної політики; надавати додаткові переваги окремим секторам економіки; надати підтримку учасникам та іншим суб'єктам інноваційної інфраструктури; спрямовувати науково-дослідні роботи у відповідні галузі промисловості, користуючись інформацією, яка є у розпорядженні мережі, та аналізуючи попит, який є на ринку.

Мережа трансфер технологій базується на атмосфері взаємної довіри між усіма суб'єктами, загальне розуміння і єдині цілі. Обмін науково-технічною інформацією, інструментами та програмним забезпеченням, надання технічної допомоги є невід'ємною складовою майбутнього успіху.

Проаналізувавши сучасні мережі трансферу технологій та їх організаційно-правові форми, робимо висновок, що для їх ефективного функціонування не є обов'язковою умовою є створення окремої юридичної особи. У багатьох зарубіжних країнах інститут самоврядних організацій розвинутий на високому рівні, саме з цим пов'язано те що деякі сучасні мережі існують як самоврядні організації. Окрім цього, нині існуючі мережі не мають жорсткої ієрархічної структури.

Аналіз структури органів сучасних мереж пересвідчує, що моделі, які існують в ЄС та в Україні, різняться між собою. Структура органів українських мереж доволі проста, чого не можна сказати про структуру європейських, де

існують, наприклад, рада з управління, адміністративні ради та/чи секретаріат. На додаток, можуть залучатися зовнішні експертні ради. Склад таких рад визначається типом юридичної особи та згідно з нормами статутів мереж. Загальним правилом для мереж є періодична зміна складу таких рад відповідно до розподілу партнерів (співвласників) у мережі. У мережах, які фінансуються державними установами, робота центрального секретаріату повністю фінансується за рахунок зацікавлених державних акторів. Фінансовий контроль, зазвичай, забезпечується через механізми, що включають чіткий розподіл повноважень між радами з управління та виконавчими радами, фінансовий аудит, опублікування фінансових звітів та норм щодо руху коштів¹⁰².

Невід'ємною складовою будь-якої мережі трансферу технологій є програмна платформа, що повинна включати в себе певні елементи:

1) базу даних мережі, яка має поповнюватися різного роду інформацією, у першу чергу, технологічними запитами і пропозиціями. Запити та пропозиції створюються та заповнюються учасниками мережі, а потім координатор перевіряє достовірність інформації і публікує на веб-сайті мережі;

2) веб-сайт програмної платформи, який передбачає вільний доступ до тих профілів, які знаходяться на сайті. Окрім цього, сайт повинен містити інструменти пошуку та сортування за типом і технологічним напрямками та пошуку інформації за ключовими словами і інші необхідні для клієнти інструменти, щоб працювати с сайтом;

3) інструменти управління інформацією і комунікацій для учасників регіональної системи трансферу технологій (тільки для авторизованих користувачів). Робоче місце авторизованого учасника системи включає інструменти повного доступу до бази даних профілів технологічних пропозицій і запитів, інструменти управління власними профілями, інструменти

¹⁰² Інноваційна політика: Європейський досвід та рекомендації для України. – Том 1. Ключові особливості інноваційної політики в якості основи для розробки заходів сприяння інноваціям, що спрямовують Україну до заснованої на знаннях конкурентоспроможної економіки – порівняння ситуації в ЄС і Україні. Проект ЄС “Вдосконалення стратегій, політики та регулювання інновацій в Україні”. К.;Фенікс, 2011. 214 с.

відстеження інтересу до профілів та організації листування за інтересами (створення журналів супроводу), а також інші необхідні інструменти;

4) інструменти моніторингу роботи учасників системи (тільки для авторизованих користувачів). Доступна статистична інформація щодо кількості активних профілів на певну дату, кількості виставлених учасниками профілів за період, кількості звернень до профілів за період;

5) довідково-навчальні ресурси (бібліотека методичних матеріалів, програмних і нормативних документів, зразків договорів тощо).

Особливу увагу на прикладі Enterprise Europe Network (EEN) доцільно приділити кваліфікації відносин, які складаються у зв'язку із функціонуванням мережі. Відносити між учасниками мережі і адміністратором, учасників-посередників, учасників, які надають допоміжні послуги у сфері трансферу технологій, та клієнтів, які є розробниками та користувачами технологій та інших результатів інтелектуальної діяльності («продавці» та «покупці» технологій), та партнерів.

Адміністратор визначає засади діяльності мережі та скеровує її відповідно до поставлених цілей. Ним формуються необхідні внутрішньоструктурні підрозділи (органи) для здійснення загальної політики у мережі, для прийняття рішень з поточної діяльності та моніторингу результатів діяльності. Адміністратор також забезпечує формування матеріально-технічної, програмної та фінансової основи мережі, підтримує та розвиває сайт та займається його просування, здійснює пошук та розподіл фінансів та відповідає за їх використання. Він приймає рішення про приєднання до мережі інших учасників та укладає договори з учасниками про вступ (приєднання) або про членство із забезпеченням (якщо це передбачено внутрішніми документами) проходження навчання та сертифікації.

Отже, між учасниками та адміністратором, залежно від організаційно-правової форми діяльності, виникають господарські відносини, що складаються стосовно формування бази даних щодо технологічних, інвестиційних та дослідницьких запитів та пропозицій та їх перевірки, – з одного боку, та надання

матеріально-технічного, програмного та фінансового забезпечення поширення таких даних серед широкого кола кінцевих суб'єктів трансферу технологій (клієнтів) – з другого. Такі відносини спрямовані на управління мережею як організацією, в якій саме учасники надають послуги клієнтам, виконуючи при цьому завдання самої мережі. У них саме адміністратор встановлює правила приєднання учасників, вимоги до їх кваліфікації та надання ними послуг. Адміністратор, керуючи діяльністю мережі, здійснює моніторинг та забезпечує обробку звітності діяльності всіх її учасників. Отже, адміністратор наділений певним колом організаційно-господарських повноважень щодо учасників, які ґрунтуються на підставі укладених між ними договорів про приєднання до мережі (або договорів участі).

Відповідно до ч.1 ст. 176 ГК України організаційно-господарськими визнаються господарські зобов'язання, що виникають у процесі управління господарською діяльністю між суб'єктом господарювання та суб'єктом організаційно-господарських повноважень, у силу яких зобов'язана сторона повинна здійснити на користь другої сторони певну управлінсько-господарську (організаційну) дію або утриматися від певної дії, а уповноважена сторона має право вимагати від зобов'язаної сторони виконання її обов'язку. Згідно з ч. 3 цієї статті ГК України організаційно-господарські зобов'язання суб'єктів можуть виникати з договору та набувати форми договору¹⁰³.

На підставі наведеного вважаємо, що відносини, які виникають між адміністратором і та її учасниками, належать до організаційно-господарських зобов'язань, підставою яких є договір.

Адміністратор мережі трансферу технологій вступає у договірні відносини також з партнерами, разом з якими здійснює спільні дії щодо розвитку мережі та її взаємодії з іншими суб'єктами (приватними та публічними, національними та міжнародними). Такі правовідносини, на наш погляд, належать до горизонтальних господарських відносин навіть у тих випадках, коли однією із

¹⁰³ Господарський кодекс України Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст.144

сторін (партнером) виступає орган державної влади або місцевого самоврядування. У них останні, як правило, не виконують державні владні повноваження, а виступають рівним партнером адміністратора, який має з ним спільний інтерес щодо забезпечення активної діяльності у мережі.

Функції та задачі мережі здійснюються через діяльність її учасників, які надають широкий перелік послуг як щодо забезпечення трансферу технологій у широкому розумінні, так й інші допоміжні (які іноді йменують інфраструктурними) розробникам та користувачам результатів науково-технічної діяльності, об'єктам інтелектуальної власності на підставі відповідних договорів про надання послуг, виконання робіт або змішаних договорів. Відносини, які виникають між ними, пов'язані із здійсненням господарської діяльності кожною із сторін та ґрунтуються на засадах рівності та свободи договору. Відповідно відносини, які виникають між учасниками та розробниками («продавцями») або користувачами технологій («покупцями»), належать до господарсько-виробничих відносин відповідно до ст. 3 ГК України та по суті становлять зміст діяльності мережі трансферу технологій¹⁰⁴.

Таким чином, на наш погляд, відносини, які виникають у зв'язку із функціонуванням мереж трансферу технологій, слід класифікувати на три кола: 1) між адміністратором та учасниками: технологічних посередників та сервісних організацій; 2) між адміністратором та партнерами; 3) між учасниками та клієнтами (розробниками та користувачами технологій). Їх особливістю слід визнати те, що частина з них належить до горизонтальних господарських (майново-господарських) відносин, в яких відбувається реалізація предмета діяльності мережі щодо надання відповідних послуг клієнтам, пов'язаних із трансфером технологій, а інші – організаційні господарські відносини, пов'язані із забезпеченням її функціонування. При цьому незалежно від виду зобов'язальних відносин у мережі всі вони мають своєю підставою договір. Наслідком такого характеру відносин між учасниками мережі трансферу

¹⁰⁴ Господарський кодекс України Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003, № 18, № 19-20, № 21-22, ст. 144

технологій стає мобільність та гнучкість цієї організації, яка легко пристосовується до запитів та потреб національного та міжнародного ринків.

Від зазначених внутрішніх відносин усередині мережі між її учасниками слід відрізнити зовнішні відносини щодо мережевої організації, до яких належать, на наш погляд, зобов'язальні відносини між самими клієнтами щодо трансферу технологій у широкому значенні та між адміністратором, який діє в інтересах розвитку мережі, з іншими регіональними та міжнародними меражами трансферу технологій. Відносини між клієнтами мережі щодо трансферу технологій виникають на підставі відповідного договору, який може стосуватися надання/передання майнових прав інтелектуальної власності, виконання науково-дослідних, дослідно-конструкторських, технічних робіт, виконання послуг (сертифікаційних, інжинірингових, з авторського нагляду та ін.), договорів про спільну діяльність у реалізації проекту. Перелік таких договорів не є прямо встановленим або вичерпним. Зобов'язання, що виникають на їх підставі, стосуються прав та обов'язків розробників та користувачів технологій (клієнтів) і не пов'язані із виконанням будь-яких зобов'язань з боку мережевої організації. Учасники мереж трансферу технологій, які сприяли трансферу технологій, вступають у відносини з кожним клієнтом. Отже, зобов'язальні відносини між самими клієнтами щодо трансферу технологій у широкому значенні належать до зовнішніх відносин, які виникають у зв'язку із функціонуванням мереж трансферу технологій.

6. КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ БІЗНЕСУ В ЦИФРОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

6.1. Цифрова економіка як середовище бізнесу

З позицій системного аналізу цифрову економіку слід розглядати як фундаментальні зміни у технологіях, формах і способах людської діяльності; формування глобальної мережі економічної й соціальної діяльності, системи економічних, соціальних і культурних відносин, пов'язаних із використанням нових інформаційних і комунікаційних технологій. Ядром цифрової економіки є «цифровий сектор» (сектор ІТ / ІКТ), що виробляє цифрові товари та надає платформні послуги, а основними засобами (факторами) виробництва стають цифрові (електронні, віртуальні) дані – числові й текстові, та мережеві транзакції.

Цифрова економіка вносить значні зміни в діяльність суб'єктів господарювання.

По-перше, ключові технології цифрової економіки сприяють цифровій трансформації бізнесу – перетворенню аналогових (іноді електронних) продуктів, бізнес-процесів і бізнес-моделей організацій на такі, в основі яких лежить ефективне використання цифрових технологій. Серед них: штучний інтелект; роботизація промисловості та бізнес-процесів; багатоканальний збір та аналіз великих даних, застосування на цій основі інструментів поведінкової економіки – як для передбачення й задоволення попиту й бажань споживачів, так і активного їх формування. При цьому цифрова трансформація бізнесу помітно відрізняється від окремих цифрових ініціатив: вона не зводиться до автоматизації окремих бізнес-процесів, режимів роботи чи управлінських функцій, а передбачає кардинальну зміну сутності бізнесу, його комплексну стратегічну перебудову.

По-друге, цифрова економіка формує нове, цифрове середовище бізнесу. Останнє включає всі цифрові ресурси бізнес-організацій, інтегровані в систему, взаємодію та транзакції з іншими суб'єктами економічної діяльності (іншими цифровими середовищами) всередині країни та за кордоном. Цифрове середовище створює принципово нові можливості для розвитку та

масштабування бізнесу, але водночас є ризикованим і суперечливим. З одного боку, йдеться про створення «розумних» просторів, які змінюють умови життя та праці людини на більш комфортні. «Розумний» простір являє собою фізичне або цифрове середовище, в якому люди й технологічні системи відкрито взаємодіють у пов'язаних і скоординованих інтелектуальних екосистемах. Серед прикладів: «розумні» міста, «розумні» будинки, цифрові робочі місця і фабрики¹⁰⁵. Розвиток цифрових просторів кидає виклик традиційним принципам територіальності, географічно обґрунтованих спільнот і суверенітету. З іншого боку, на заваді розвитку бізнесу в глобальному вимірі стає цифрова нерівність у доступі до можливостей в економічній, соціальній, культурній, освітній галузях, які існують або поглиблюються в результаті неповного, нерівномірного або недостатнього доступу до комп'ютерних, телекомунікаційних і цифрових технологій. Наприклад, Україна протягом останніх років зробила значні зрушення у сфері цифровізації та інформатизації суспільства, проте в рейтингу Networked Readiness Index (NRI – Індекс готовності до мережі) WEF у 2020 р. країна посіла тільки 64 місце із 134 економік¹⁰⁶. Загалом же 3,6 млрд населення планети не мають доступу до інтернету, поширення інших нових технологій теж не є рівномірним. Зокрема, не всі люди можуть працювати віддалено через відсутність доступу до мережі. Утім, за окремими оцінками, під впливом цифровізації економіки протягом найближчого десятиліття з'явиться 22,3 млн робочих місць у всьому світі. І різниця між тими, хто може користуватися онлайн-можливостями, і тими, хто – ні, стає особливо помітною. Генеральний секретар ООН вважає цифрову нерівність питанням життя і смерті. Адже від доступу до інтернету залежить не лише те, як ми живемо під час пандемії, а й майбутнє людства¹⁰⁷.

По-третє, цифрова економіка – це висококонкурентне середовище з особливими суб'єктами конкурентної боротьби та специфічними ризиками ведення бізнесу. У цифрову конкуренцію вступають: традиційні (аналогові)

¹⁰⁵ Gartner Top 10 Strategic Technology Trends for 2019. URL: <https://www.gartner.com/smarterwithgartner/gartner-top-10-strategic-technology-trends-for-2019/>.

¹⁰⁶ Detailed results of NRI 2020. URL: <https://networkreadinessindex.org/wp-content/uploads/2020/10/NRI-2020-Final-Report-October2020.pdf#page=31>.

¹⁰⁷ Всі в онлайн: як подолати цифрову нерівність і як вона впливає на розвиток країни. URL: <https://mind.ua/openmind/20226507-vsi-v-onlajn-yak-podolati-cifrovu-nerivnist>.

підприємства, які поступово цифровізують свій бізнес, наприклад, відкривають цифрові бізнес-одиниці; цифрові, у тому числі біонічні, фірми (підприємства); платформні компанії, які використовують платформні бізнес-моделі і створюють екосистеми.

Основними характеристиками конкуренції в цифровому середовищі є: наявність величезної кількості продавців і покупців через відсутність географічних кордонів; переважно нецінова конкуренція; невисокі бар'єри для входу на ринок; досконала інформованість продавців і покупців про умови ринку, особливо факт великого масиву даних про купівельну поведінку у продавця; низька ступінь залученості та лояльності покупців при зростаючій вартості залучення нового клієнта; складний характер конкуренції на ринку в зв'язку з наявністю специфічних факторів¹⁰⁸.

Для цифрової конкуренції, на думку аналітиків McKinsey & Company, характерні такі особливості:

– у конкурентній боротьбі виграють компанії, які прагнуть забезпечити найбільший вигравш не собі, а своїм споживачам. Цифрові пропозиції можуть відтворюватися миттєво та майже вільно, що збільшує цінність для гіпермасштабованих гравців, зводячи граничні витрати до нуля і зменшуючи ціни. Цифрові технології надають клієнтам можливість купувати тільки те, що їм потрібно, а вибір робити самостійно, фактично без посередників по дистрибуції. За таких умов керівникам фірм необхідно навчитися конкурувати, створюючи відчутну цінність для клієнтів; тільки так вони будуть одержувати прибуток для себе;

– цифрова конкуренція розвивається згідно з правилом «переможець отримує все». Невелика кількість переможців збирають величезні обсяги даних про клієнтів, виходячи з масштабів і мережевих переваг. Інформація допомагає виявляти майбутні загрози і кращих партнерів у захисті ланцюжків створення вартості під тиском цифрових технологій. У цьому середовищі компанія, стратегічною метою якої є збереження ринкової частки, може бути приречена – якщо тільки вона не є лідером ринку. Її керівники помилково припускають, що

¹⁰⁸ Салихова Я. Ю., Григорьева В. Н. Проблемы оценки конкуренции в цифровой среде. *Методологические проблемы многоуровневой теории конкуренции*. Санкт-Петербург: Издательство «Левша Санкт-Петербург», 2016. 160 с. С. 121-134.

частка ринку залишиться стабільною, що прибуткові ніші будуть, як і раніше, захищені і що можна зберегти лідерство, переростаючи традиційних конкурентів, а не зосереджуючись на цифрових моделях, які завойовують ринок;

– цифрова конкуренція винагороджує першопрохідників та їх найшвидших послідовників, залишаючи обережніших далеко позаду. Першопрохідці й найшвидші послідовники мають переваги в навчанні. Вони невпинно тестують і вчаться, запускають перші прототипи й уточнюють результати в режимі реального часу, скорочуючи час розробки інновацій¹⁰⁹.

Для успішного ведення конкуренції підприємства повинні мати певні переваги – порівняльні та конкурентні.

Порівняльні переваги (М. Портер (M. Porter) назвав їх «перевагами низьких порядків») існують нетривалий час, використовуються всіма конкурентами або доволі швидко ними освоюються. У традиційній економіці такі переваги у підприємств виникають за рахунок: 1) особливих географічних чинників: вигідного розташування, наявності транспортних засобів для переміщення товарів на значні відстані; 2) демографічних можливостей: присутності робочої сили необхідної кваліфікації, освітнього та професійного рівня в регіоні чи країні або можливості залучення робочої сили з інших регіонів; 3) загальноекономічних умов ведення бізнесу в країні: зростаючої місткості ринків, на яких діють підприємства; стимулюючої політики уряду в сфері інвестицій, кредитування, оподаткування; можливості скористатися ефектом масштабу та ефектом досвіду; наявності джерел додаткового фінансування; розвитку ринкової інфраструктури; поширення міжфірмової кооперації; надання послуг різноманітних посередників тощо.

Конкурентні переваги створюються самими підприємствами. Це ті споживчі властивості товарів, особливі умови їх виробництва й продажу, а також додаткові послуги, які відрізняють діяльність підприємства від прямих конкурентів, дають можливість зайняти вигідну змагальну позицію на ринку. Конкурентні переваги є «перевагами високих порядків», а їх придбання чи копіювання значно ускладнені. М. Портер головними конкурентними

¹⁰⁹ Why digital strategies fail. URL: <https://www.mckinsey.com/business-functions/mckinsey-digital/our-insights/why-digital-strategies-fail>.

перевагами підприємства вважав: 1) низькі витрати виробництва. Останні досягаються шляхом підвищення продуктивності праці, контролю за видатками, використання ефективних методів збуту та просування товарів. Орієнтуючись на низькі витрати виробництва, підприємство виграє у ціновій боротьбі з існуючими конкурентами та створює бар'єри для появи в галузі нових конкурентів; 2) диференціацію товарів/послуг за допомогою технологічного вдосконалення обладнання, виведення на ринок нової продукції, надання якісного післяпродажного сервісу, створення позитивного іміджу товарної марки виробника, реклами; 3) концентрацію на потребах одного сегменту (індивідуального споживача або однієї групи споживачів). Особливе значення при цьому має розширення маркетингового впливу на споживачів: поліпшення якості продукту, встановлення справедливої ціни, своєчасне реагування на запити споживачів, ефективне обслуговування клієнтів^{110,111}. У сучасних умовах найважливішими конкурентними перевагами підприємств стають знання, що трансформуються у створення інтелектуальних продуктів – нових науково-технічних розробок, продуктів, торгівельних марок, систем просування продукції на ринок та нової інфраструктури ринку.

У цифровій економіці базою для створення нових продуктів, цінностей, властивостей, унікальних систем і процесів та, відповідно, основою отримання конкурентних переваг на більшості ринків стають цифрові технології. Ключовим цифровим трендом визнано перетворення даних на головне джерело конкурентоспроможності. «Дані стають активом. Збирання, опис, зберігання та опрацювання даних дають змогу отримувати цінну інформацію для використання в ділових процесах, суспільному житті, роботі держави. Вміння працювати з даними та їх аналізувати — це можливість першим отримувати цінні ринкові «інсайти», тобто бути конкурентоздатнішим»¹¹².

Конкурентні переваги, будучи реалізованими, формують конкурентоспроможність підприємства. Остання означає реальну й потенціальну можливість ефективної господарської діяльності, а саме

¹¹⁰ Портер М. Конкурентное преимущество. Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость. Москва: Альпина Паблишер, 2016. 716 с.

¹¹¹ Портер М. Е. Конкурентна стратегія. Техніки аналізу галузей і конкурентів. Київ: Наш формат, 2020. 424 с.

¹¹² Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою / Український інститут майбутнього. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html>.

розроблення, виробництва та прибуткової реалізації продукції підприємства, що користується пріоритетним попитом споживачів, в умовах конкурентного ринку. Якщо переваги зберігаються протягом тривалого часу, можна говорити про конкурентну стійкість підприємства.

6.2. Конкурентні переваги та конкурентоспроможність цифрових підприємств

Традиційний (аналоговий) бізнес дедалі більше використовує потенціал цифрової економіки: можливості застосування цифрових технологій і цифрових інфраструктур (апаратного забезпечення, програмного забезпечення, телекомунікацій, мереж тощо); упровадження електронної комерції.

Показовим є досвід *Walmart* – однієї з найбільших корпорацій роздрібною торгівлі зі США. У 2009 р. компанія запустила Walmart Marketplace та додала до свого асортименту близько 1 млн нових товарів. У 2013 р. Walmart започаткувала сервіс із самовивозу продуктів, обраних онлайн. У 2016 р. відбулася купівля компанії Jet.com за 3 млрд дол., що поклало початок прямої конкуренції Walmart і Amazon у сфері онлайн-продажів. Кількість продавців на Walmart Marketplace зросла з 500 до 8000, а кількість товарів – з 5 млн до 17 млн. Пізніше для збільшення темпів зростання Walmart придбала безліч інших компаній електронної комерції – Vonobos і ModCloth – у 2017 р., Eloquii – у 2018 р. Зараз розвитком електронної комерції займається Walmart.com. З початку 2020 р. компанія активно інвестувала в створення інтернет-магазину для виконання цифрових замовлень через доставку й самовивезення. У «ковідний» 2021 фінансовий рік її виручка виросла до 559 млрд дол., на 6,7 % за рік. Це рекордний показник за останні 10 років. Капіталізація збільшилася на 18 % – до 394,4 млрд дол.¹¹³

В окремих випадках фірми, аби не порушувати традиційний бізнес, створюють у своїй структурі *цифрові бізнес-одиниці*, які використовують цифрові технології, мають цифрову платформу як основний продукт і працюють окремо від материнських компаній. Компанія Deloitte (Deloitte Touche Tohmatsu Limited) в одному із своїх останніх досліджень наводить приклади фірм, які створили цифрові бізнес-одиниці: Goldman Sachs' Marcus and Gargo's

¹¹³ Жуйков С. Старі компанії типу Walmart і Disney виглядають як неповороткі монстри, однак у кризу порвали молодих. У чому секрет. URL: <https://forbes.ua/company/starje-kompanii-tipa-walmart-i-disney-vyglyadyat-kak-nepovorotlivye-monstry-no-v-krizis-porvali-molodykh-v-chem-sekret-17062021-1863>.

(насамперед мобільний банкінг на платформі цифрового банкінку); в автомобілебудуванні – GM Cruise та спільне мобільне підприємство Daimler-BMW; у мобільному зв'язку – Telefonica Giffgaff; у сфері виробництва – Hitachi's Vantara; Siemens' Digital Factory Division. Фахівці Deloitte також слушно ставлять питання про вплив зрілості цифрових технологій на фінансові показники компаній, зумовлений поліпшенням ефективності, зростанням доходів, якості продуктів/послуг, задоволеністю клієнтів та залученістю співробітників, а також спонуканням до більшої уваги до зростання та інновацій¹¹⁴.

Цифрова фірма (підприємство) – це організація, яка на відміну від традиційного бізнесу здійснює оцифровку бізнес-процесів і послуг за допомогою складних сучасних технологій та інформаційних систем. Однак щодо сутності, функцій і типів цифрових фірм точаться дискусії.

Питання стосується насамперед відмінностей між оцифрованою та цифровою фірмами. Фахівці з ІТ вважають, що для того, аби «зробити повноцінний крок у діджитал, компанія має створити платформу, яка синхронізуватиме та оброблятиме фінансові дані, генеруватиме звіти, автоматично відправлятиме їх у податкову тощо. Це знищить велику частку ручної праці, але також створить нові можливості. *Оцифрований бізнес* – це відтворення аналогових процесів у цифрі. *Цифровий бізнес* – це створення нових, удосконалених процесів за допомогою технологій, перебудова всієї структури компанії. Діджитал-компанія є гнучкішою і більш мобільною порівняно з оцифрованою організацією, а «аналоговою» й поготів»¹¹⁵.

Відповідно до найпростішої класифікації виокремлюють фірми, що є повністю цифровими й частково цифровими. Повністю цифрові компанії з моменту свого заснування працюють у цифровій формі і виробляють свої продукти в цифровому вигляді (пошукові системи Google, Yahoo; соціальні мережі Facebook, Insagram, LinkedIn, Twitter, WhatsApp, YouTube і т.п.; інтернет-

¹¹⁴ Gurumuthy R., Schatsky D., Camhi J. Uncovering the connection between digital maturity and financial performance. How digital transformation can lead to sustainable high performance. URL: <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/topics/digital-transformation/digital-transformation-survey.html>.

¹¹⁵ Павлюк Р. Все буде «цифра»: чим відрізняється діджиталізація від діджиталу. URL: <https://mind.ua/openmind/20226703-vse-bude-cifra-chim-vidriznyaetsya-didzhitalizaciya-vid-didzhitalu?fbclid=IwAR1rq11Ue-MNzUKItTBSYFBUZ7xNwnTnnzH6ZyrhcKVYsPeJgYiOZZ-Klk4>.

платформи обміну Airbnb, Uber, Dropbox, Google Grive, Khan Academy тощо). Частково цифрові компанії впроваджують цифрові технології у свої виробничі процеси та виробничі лінії. Вони можуть бути як цифровими користувачами (споживачами), так і цифровими виробниками, а також одночасно й тими, й іншими.

Існує також поділ суб'єктів господарювання на цифрові компанії, цифрові транснаціональні корпорації (ТНК) та цифрові мультинаціональні компанії (МНК). З точки зору UNCTAD, усі цифрові мультинаціональні компанії класифікуються на дві групи: фірми ІКТ – високотехнологічні та телекомунікаційні, та істинно цифрові компанії. Останні, у свою чергу, поділяються на: інтернет-платформи та компанії – постачальники цифрових рішень (в їхніх бізнес-моделях центральна роль належить Інтернету, і вони повністю працюють у цифровому середовищі); компанії, зайняті в електронній торгівлі, та виробники цифрового контенту (у своїй діяльності використовують змішані бізнес-моделі: крім основного цифрового бізнесу присутні також його фізичні компоненти, що сприяють, перш за все, доставці товарів і послуг)¹¹⁶.

Ю. Пахомов виокремлює такі цифрові компанії:

1) віртуальні торговельні майданчики для взаємодії продавців і покупців (HeadHunter, Avito, E-bay, SmartCAT, Uber тощо), які створюють численні сервіси для обох сторін;

2) неторгові агрегатори – віртуальні офіси, що дозволяють у віддаленому режимі координувати роботу співробітників компанії, контролювати її та керувати нею. На відміну від торгових майданчиків, вони координують діяльність користувачів, пов'язаних один з одним не ринковими, а кооперативними і / або адміністративними відносинами в рамках одного суб'єкта ринку або однієї державної структури. Ці два типи цифрових компаній можна назвати «цифровими організаторами» економічної діяльності;

3) цифрові компанії, які: а) мають інструменти для експрес-моделювання нових процесів, пов'язаних з отриманням нових типів корисної інформації з

¹¹⁶ Ефремов В. С., Владимірова И. Г. Цифровые компании: понятие, масштабы и особенности транснационализации. *Экономика: вчера, сегодня, завтра*. 2018. Том 8. № 11А. С. 137-147.

накопичених даних і доставкою цієї інформації на ті чи інші робочі місця; б) інтенсивно генерують ідеї щодо того, яку нову інформацію можна було б отримувати з даних і яку користь може принести бізнесу використання цієї інформації на тому чи іншому робочому місці. Оскільки така компанія постійно збагачує і перетворює свої способи використання накопичених даних, адаптуючись до нових можливостей і нових викликів мінливого світу, її можна назвати «цифровим хамелеоном»¹¹⁷.

Світові дослідження вказують на те, що конкурентні переваги цифрових фірм стосуються багатьох аспектів бізнесу – так званих «цифрових опорних точок»: зростання чистого прибутку та інших фінансових показників фірми, підвищення якості продукції/послуг, ступеня задоволеності клієнтів і залученості в бізнес-процеси співробітників фірми, зменшення негативного впливу на довкілля, реалізації програм соціальної відповідальності, процесів зростання та інновацій при збалансованому інвестуванні. Якість обслуговування клієнтів має вирішальне значення: 80 % клієнтів B2B і B2C при ухваленні рішення про покупку тепер вважають, що їх досвід так само важливий, як продукти й послуги компанії. Дослідження компанії Deloitte показало, що організації, які приділяють значну увагу якості обслуговування клієнтів, порівняно з іншими організаціями збільшують життєву цінність своїх клієнтів у 1,6 рази¹¹⁸.

Для того, аби досягти конкурентних переваг, організаціям потрібні «цифрові повороти», які сприяють зростанню їх цифрової зрілості. Особливої актуальності набувають:

1) *інтеграція цифрових технологій* (Інтернет речей, роботизація й кіберсистеми, штучний інтелект, великі дані, безпаперові технології, адитивні технології (3D-друк), хмарні й туманні обчислення, безпілотні й мобільні технології, біометричні технології, квантові технології, технології ідентифікації, блокчейн та ін.). У 2019 р., незадовго до пандемії, дані про інтеграцію цифрових

¹¹⁷ Пахомов Ю. Цифровая компания: цифровой организатор или цифровой хамелеон? URL: <https://www.itweek.ru/idea/article/detail.php?ID=191940>.

¹¹⁸ Gurumuthy R., Schatsky D., Camhi J. Uncovering the connection between digital maturity and financial performance. How digital transformation can lead to sustainable high performance. URL: <https://www2.deloitte.com/us/en/insights/topics/digital-transformation/digital-transformation-survey.html>.

технологій європейськими фірмами відрізнялися залежно від розміру компанії, сектору та країни – члена ЄС. Але фірми ставали дедалі більш оцифрованими, і в цьому лідирували великі компанії: 38,5 % великих компаній уже поклалися на передові хмарні сервіси, 32,7 % використовували аналітику великих даних, 39 % – онлайн-продаж. Однак тільки 17 % малих і середніх підприємств застосовували хмарні сервіси, тільки 12 % із них – аналітику великих даних, тільки 17,5 % малих і середніх підприємств продавали продукти через Інтернет. Країни з найвищим рейтингом за цими показниками – Мальта, де 24 % компаній використовують великі дані, і Фінляндія, де 50 % покладаються на хмарні сервіси. Оцифровуванню бізнесу приділяють значну увагу також Ірландія, Бельгія та Нідерланди¹¹⁹. Низка досліджень показує, що компанії, які поступово впроваджували в бізнес-процеси цифрові технології, набагато краще пережили локдаун і економічну кризу, спричинену пандемією COVID-19. За даними McKinsey & Company, у 2020 р. бізнес пройшов шлях цифрової трансформації, на який за звичних умов йому знадобилося б сім років¹²⁰.

При цьому бізнес-організації мають бути готовими до постійної зміни цифрових технологій. Наприклад, нове покоління універсальних (організаційно незалежних), інтегрованих, багатоагентних корпоративних управляючих ІЕМ-систем (реалізують концепцію єдиної операційної системи підприємства) замінило собою одночасно такі внутрішні технологічні платформи (монофункціональні АВС-системи), які ще недавно вважалися обов'язковим атрибутом цифрової фірми: CRM – управління взаємовідносинами з клієнтами; SCM – управління ланцюжками поставок; ERP – планування ресурсів підприємства; KMS – система управління знаннями; ECM – управління контентом підприємства та ін.

Крім того, в ІЕМ-системах за допомогою технології mutual mapping у режимі реального часу є можливість конструювати цифрові двійники (digital twins) організацій. Цифровий двійник – не просто кібернетична модель (відображення) підприємства: у ній змінюється не тільки стан підприємства

¹¹⁹ Digital Economy and Society Index Report 2020 - Integration of Digital Technology. URL: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/integration-digital-technology-enterprises>.

¹²⁰ Поремчук Є. Час змін: з чого бізнесу розпочати цифрові трансформації. І як підготувати до них команду. URL: <https://mind.ua/openmind/20223845-chas-zmin-z-chogo-biznesu-rozpochati-cifrovi-transformaciyi>.

(природним чином – під дією багатьох чинників зовнішнього середовища), але ще й самостійно еволюціонує цифровий двійник – через автоматичне виконання власної бізнес-логіки, що змінює його параметри. Механізми mutual mapping реалізують кібернетичний аналог двостороннього дзеркала: цифровий двійник і матеріальний оригінал рівноправні. «Для менеджменту поява mutual mapping означає те саме, що винахід алфавіту – для інформатики, позиційної системи числення – для арифметики, геліоцентричної системи – для астрономії, і колеса – для перевезення вантажів»¹²¹;

2) *створення і пропонування цифрових продуктів*. Під останніми розуміють нематеріальні активи або носії, які можна багаторазово продавати й поширювати в Інтернеті без необхідності поповнювати запаси. Ці продукти часто існують у вигляді завантажуваних або потокових цифрових файлів (MP3, PDF, відео, плагіни й шаблони). Цифрові продукти мають багато конкурентних переваг, які роблять їх унікальними та привабливими для продажу. Серед них: низькі накладні витрати (товар не потребує складування); висока рентабельність (відсутність повторюваних затрат на товари); можливість автоматизації (миттєвого виконання замовлення); гнучкість продуктів (поєднання безплатних продуктів із платним доступом до ексклюзивного цифрового контенту або ліцензією на використання цифрових продуктів); електронне навчання як майбутнє освіти та освітні продукти. Хоча ризики теж є: споживач завжди може знайти безплатну альтернативу; ніхто не застрахований від піратства; несприятливою може бути торгова політика соціальних мереж, через які здійснюється продаж¹²²;

3) *використання цифрових бізнес-моделей* – для задоволення вимог нових і мінливих ринків (попиту й досвіду споживачів) із використанням цифрових інструментів, у тому числі з поступовим переходом на сервісну або платформну бізнес-модель. Усі цифрові бізнес-моделі мають ознаки інновацій; сприяють створенню цінності (ціннісної пропозиції) за допомогою цифрових технологій і в цифровому форматі; використовують цифрові канали зв'язку з клієнтами.

¹²¹ Универсальный цифровизатор бизнеса digital twin. URL: <https://diasparbusiness.com/cis-ru/business-digitalization-digital-twin/>.

¹²² Что такое цифровой продукт: как его создать, продвигать и продавать. URL: <https://investgazeta.ua/blogs/samye-pribylnye-idei-didzhital-produktov-v-2021-godu>.

Розрізняють кілька видів цифрових бізнес-моделей: вільна модель – послуга пропонується безкоштовно, але інформація про користувачів використовується для конкретного цільового спрямування пропозицій компаній (наприклад, у мережах Google і Facebook); фримієва модель – користувачі мають вільний доступ до базової версії (Free) продукту, проте якщо вони хочуть використовувати більше функцій або ресурсів, мають можливість перейти на плату версію (Premium) або передплату; модель за запитом (On-Demand), яка дозволяє споживати послугу протягом певного часу; модель електронної комерції, яка зараз є найбільш поширеною у світі; модель ринкового майданчику (піринговий, двосторонній ринковий майданчик) – продавці й покупці використовують платформу третьої сторони для торгівлі своїми товарами й послугами; модель екосистеми – на кшталт Amazon, Alibaba, Google, Apple, Tesla тощо; модель доступу з правом власності (модель спільного користування, оренди) – дозволяє оплачувати продукт, послугу або пропозицію за певний час без реальних прав власності; модель досвіду – комбінування різних досвідів і створення нової клієнтоорієнтованої екосистеми; модель передплати – одержання користувачем доступу до послуг (контенту, програмного забезпечення тощо) на основі щомісячної/річної передплати; модель із відкритим вихідним кодом – наприклад, для користувачів програмним забезпеченням, яке вільне для скачування; прихована модель одержання доходу. Фірма обирає цифрову бізнес-модель, виходячи з її бізнес-інтересів і мети своєї діяльності¹²³.

Фахівці Гарварду називають «цифровими компаніями» ті організації, у яких основою бізнес-моделі є цифрова платформа. При цьому розрізняють чотири основних типи цифрових платформ: платформи електронної комерції (Amazon, eBay), цифрові медіаплатформи (YouTube, Netflix), платформи спільного соживання (Uber, Airbnb) та онлайн платформи для фрілансу (Upwork, Toptal)¹²⁴;

4) *реалізація концепції «цифрових робочих місць»*, згідно з якою компанії повинні використовувати цифрову трансформацію для узгодження технологій,

¹²³ Цифровые бизнес-модели, которые вы должны знать. URL: <https://morethandigital.info/ru/11-tzifroviye-biznyes-modyeli-kotoriye-vi-dol%CA%90ni-znat-vkl-primyeri/>.

¹²⁴ Самые цифровые страны мира: рейтинг 2019 года. URL: <https://hbr-russia.ru/innovatsii/issledovaniya/818884>

співробітників і бізнес-процесів для підвищення операційної ефективності й досягнення цілей організації¹²⁵.

Як екосистема цифрове робоче місце задовольняє різноманітні потреби бізнесу. У технологічному плані воно повинно: надавати доступ працівникам до всіх цифрових інструментів, необхідних для повсякденної роботи, насамперед віддаленої роботи, які дозволяють співробітникам працювати поза офісом так само продуктивно, як і в офісі; мати покращений інтерфейс, що забезпечує безшовне з'єднання між віртуалізованими робочими інструментами, соціальними мережами співробітників і основними бізнес-додатками; забезпечувати централізовані засоби зв'язку, які синхронізують спільну роботу онлайн і офлайн, включаючи електронну пошту, обмін миттєвими повідомленнями й інструменти корпоративних соціальних мереж. В економічному плані впровадження цифрових робочих місць уможлиблює оптимізацію й навіть обмеження витрат фірми, покращення якості послуг і процесів, підвищення ефективності праці. У сфері управління бізнес-процесами й організацією створення цифрових робочих місць дозволяє одержувати комплексну, критично важливу інформацію за всіма напрямками діяльності фірми з метою прийняття стратегічних, довгострокових управлінських рішень. Для операційного управління створення цифрових робочих місць дає можливість узгоджувати роботу окремих структурних одиниць фірми, долати бар'єри часу й місця розташування бізнесу;

5) *розвиток цифрових компетентностей і цифрового мислення у працівників фірми.* Уже зараз цифрові компанії відчують потребу в цифрових експертах із питань штучного інтелекту та експертах Agile, які мають спеціальні знання щодо гнучких методів роботи й найчастіше працюють у сфері інформаційних технологій. У цифрових компаніях з'являється посада головного цифрового директора – Chief Digital Officer (CDO). Останній повинен знати зміст усього циклу менеджменту, мати досвід у сфері електронної комерції, транзакційному бізнесі, цифрових каналах продажів та ін. Ключовим завданням CDO є переведення

¹²⁵ Rouse M. Digital workplace. URL: <https://searchcontentmanagement.techtarget.com/definition/digital-workplace>.

бізнес-процесів, продуктів і послуг підприємства в цифровий формат із можливістю надання клієнтам сервісів у цифровому вигляді. Крім цього, співробітники цифрових підприємств починають виконувати багато нових ролей, зокрема: Data Scientist (шукає найкращі алгоритми для розв'язання того чи іншого завдання, або розробляє нові алгоритми); Data Engineer (займається обробленням даних, їх очищенням, перетворенням); Data Analyst (аналізує дані з метою знаходження інсайтів); Data Labeler (займається розміткою даних і їх перетворенням на набори даних); Applied AI Engineer (знає, як використовувати готові алгоритми й інструменти AI для вирішення прикладних завдань); MLOps (відповідає за автоматизацію навчання моделей і налаштуванням інфраструктури, на якій навчають і розгортають ML-рішення); Big Data Engineer (працює з великими даними); Data Strategist (відповідає за загальну стратегію компанії з точки зору роботи з даними. Іноді цю роль виконує СІО компанії). Остання роль у цьому переліку є ключовою в компанії з точки зору її підготовки до AI¹²⁶;

б) *використання біонічних процесів*, тобто біологічних методів і структур, а також фізіологічних процесів для розроблення інженерних рішень і технологічних методів, моделювання різноманітних механізмів. Boston Consulting Group (BCG) характеризує «біонічну компанію» так: це компанія, яка «об'єднує сильні сторони людей і технологій для створення надлюдських сил», або «біонічних здібностей». Для цього вона не тільки використовує нові технології, такі як хмара, штучний інтелект та інші, створює нову технологічну платформу, а й об'єднує їх із «гнучкістю, адаптованістю й всебічним досвідом людей», щоб створити абсолютно нову сутність. Біонічні компанії, на думку BCG, «перевершують інші з точки зору грошового потоку й вартості підприємства». Більшість із них указують традиційним компаніям можливий напрям їхнього подальшого розвитку та формування конкурентних переваг. Вирішальне значення має те, як між собою поєднуються штучний інтелект,

¹²⁶ Краковецький О. Новий простір: як бізнесу підготуватись до ери штучного інтелекту. URL: <https://mind.ua/openmind/20214722-novij-prostir-yak-biznesu-pidgotuvatis-do-eri-shtuchnogo-intelektu>.

цифрові таланти, програмне забезпечення та послуги на базі платформ, як вони відображаються в стратегії, процесах і операціях компанії¹²⁷.

Дослідження BCG із застосуванням індексу цифрового прискорення (DAI), проведене шляхом опитування приблизно 2300 компаній в Азії, Європі та США, показало, що біонічні компанії можуть масштабувати свої цифрові інвестиції по всьому ланцюжку створення вартості краще, ніж небіонічні, і мати вищу продуктивність. За трирічний період (який вимірюється за EOY 2015 по EOY 2018) біонічні компанії отримали в 1,8 рази вищі доходи і в 2,4 рази вище зростання загальної вартості підприємства порівняно з іншими компаніями в цифровій сфері. Ця перевага стала особливо актуальною під час пандемії COVID-19, коли підвищення стійкості бізнесу набуло вирішального значення¹²⁸.

¹²⁷ Love J. Finding the real benefits of digital transformation: The bionic company – Boston Consulting Group. URL: <https://www.itworldcanada.com/post/finding-the-real-benefits-of-digital-transformation-the-bionic-company-boston-consulting-group>.

¹²⁸ Grebe M., Rußmann M., Leyh M., Franke M.R., Anderson W. How Bionic Companies Translate Digital Maturity into Performance. URL: <https://www.bcg.com/publications/2020/how-bionic-companies-translate-digital-maturity-into-performance>.

6.3. Компанії з платформною бізнес-моделлю як суб'єкти конкуренції

Найбільш потужним конкурентом цифрової епохи є *платформні компанії*, або *компанії з платформною бізнес-моделлю*.

Платформа – це бізнес-модель, яка дозволяє об'єднати дві й більше незалежні групи продуктів заради збільшення прибутку всіх учасників; дає можливість споживачам і виробникам зв'язуватися між собою, аби обмінятися товарами, послугами та інформацією. Цим платформи створюють нові ринки. Платформа, як правило, складається з інфраструктури (апаратне і програмне забезпечення), стандартів, що гарантують сумісність між елементами інфраструктури, і правил, що визначають умови здійснення транзакцій, права й обов'язки її користувачів¹²⁹. Наприклад, платформа eBay об'єднала продавців і покупців; iOS та Android допомогли споживачам і розробникам знайти один одного; Uber – встановила зв'язки пасажирів і водіїв; Airbnb – мандрівників і власників нерухомості. Платформи не виробляють власні товари й не використовують традиційну сировину. Вони продають одним користувачам доступ до інших. І мають свої вигоди: на відміну від традиційних бізнес-моделей, їм не потрібно закуповувати сировину, виробляти й продавати продукцію. Замість цього вони залучають до своїх платформ учасників, а потім зводять їх разом. Це – їх посередницькі послуги.

Ефективність платформ визначають:

– скорочення транзакційних витрат клієнтів на пошук один одного та проведення угоди, усунення різноманітних перешкод. Транзакційними є платформи Alibaba, Amazon, Uber, Airbnb, Baidu та інші;

– зменшення часу виведення нового продукту на ринок. Багато місцевих компаній скаржаться на недостатність ресурсів для інвестування в маркетинг і продаж, натомість платформи надають таку можливість за невелику плату.

¹²⁹

Двусторонние рынки. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B2%D1%83%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D1%80%D1%8B%D0%BD%D0%BA%D0%B8.

Особливу увагу створенню платформ приділяє Google. Всі основні сервіси Google – це платформи, в тому числі Google Search і Android;

– мережевий ефект двостороннього ринку в ситуації, коли дві групи користувачів (зазвичай творці продукту та споживачі) створюють додану вартість одна для іншої, отримуючи взаємовигідні переваги, **як-от**: користувачі й розробники операційних систем (провайдери платформ Windows, Macintosh, Linux); здобувачі роботи й роботодавці на ринку праці (Monster, hh.ru, кадрові агентства); споживачі фільмів і кіностудії DVD (Sony, Toshiba, Samsung). Загалом мережевий ефект — це явище в економіці, коли цінність будь-якого товару або послуги для одного користувача безпосередньо залежить від кількості інших користувачів цього ж товару або послуги. Щоб ефект мережі спрацював, кількість її учасників має досягти певного рівня. Після досягнення цієї межі залучення нових клієнтів спрощується, оскільки нові користувачі вже самі будуть уважати, що цінність від перебування в мережі вища за вартість витрат на участь у ній — саме через розширення мережі¹³⁰;

– можливість платформи бути екстериторіальною: задля того, аби розширювати географічну присутність в інших місцях і країнах, місцеві виробники виходять саме на платформи;

– можливість роботи на декількох ринках одночасно, полегшуючи компаніям процес створення унікальної ціннісної пропозиції. Класичні бізнес-моделі, як правило, сфокусовані в рамках основного ринку або індустрії, а платформні дають можливість комбінування різних підходів, полегшуючи компаніям процес створення унікальної ціннісної пропозиції. Становлення платформної економіки за часом збігається з розвитком мереж, що забезпечують колосальні можливості взаємодії: Gig economy (робота), On-demand economy (пересування), Sharing economy (поділ), Collaborative economy (співробітництво)¹³¹.

¹³⁰ Суков О. Чим більше — тим краще. Що таке мережевий ефект в економіці. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/economics/popastsya-v-seti-hto-takoe-setevoy-effekt-v-ekonomike-10032021-418352>.

¹³¹ Платформенная экономика. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%BB%D0%B0%D1%82%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D1%8D%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B0.

Платформний бізнес вносить значні корективи в характер конкуренції.

По-перше, бізнес-моделі платформних компаній передбачають множинність учасників платформи, тому власнику платформи потрібно вибудовувати взаємини не тільки зі споживачами, а й з іншими зацікавленими групами, залученими до функціонування платформи. Як наслідок – *посилюються партнерські відносини учасників платформ (конкуренції) та відбувається формування екосистем*. Причому дослідники припускають, що при всій важливості клієнтів або кінцевих споживачів основний упор власники платформи повинні робити на постачальників, партнерів і розробників, тобто на своїх мережевих партнерів, без яких неможливе функціонування платформи. Саме мережеві партнери найчастіше генерують прибуток платформи, виробляючи компоненти виробів, оплачуючи доступ до ринку, API, франшизу, комісію з продажу або надаючи місце для реклами. Тому й ціннісні пропозиції в платформній бізнес-моделі розробляються не тільки для клієнтів, а й для партнерів компанії – власника платформи. Споживачі отримують доступ до цінності, створеної на платформі, а також до інструментів і послуг, що полегшує взаємодію та поліпшує його якість. Партнери отримують доступ до ринку і / або співтовариства платформи, а також до механізмів і послуг, які полегшують і покращують якість взаємодії сторін, мають можливість краще дослідити поведінку покупців і запропонувати їм відповідний товар/послугу.

Прикладом створення ефективної цифрової екосистеми є Amazon. У 2000 р. компанія побудувала гігантську серверну інфраструктуру по всьому світу, щоб обслуговувати клієнтів на своїй платформі електронної комерції. Потім почала здавати потужності серверів в оренду іншим підприємствам. Так з'явився Amazon Web Services (AWS) як основа майбутньої великої екосистеми та інших серверів – Amazon Prime Videos, Prime Music, Studio та ін. Пізніше Amazon залучила до своєї екосистеми багато інших компаній, причому, як і у випадку з електронною комерцією, першою відкрила і дала можливість навіть конкурентам використовувати інфраструктуру послуг та інструментів. Зараз екосистема Amazon нараховує понад 40 дочірніх підприємств. Компанія надає продавцям-

конкурентам на Amazon Marketplace доступ до своїх клієнтів і складів. І не зважаючи на необхідність платити комісію, усі продавці співпрацюють з Amazon, більш того, всі хочуть бути складовою її екосистеми¹³². На цей час 7 із 12 компаній із найбільшою капіталізацією (Alibaba, Alphabet (Google), Amazon, Apple, Facebook, Microsoft і Tencent) є екосистемними гравцями.

По-друге, *конкуренція платформних компаній стає асиметричною*. Британська вікіпедія дає таке визначення цього поняття: «Асиметрична конкуренція належить до форм ділової конкуренції, за яких фірми вважаються конкурентами на одних ринках або в певних умовах, але не на інших. У таких випадках фірма може прийняти рішення розподіляти конкурентні ресурси та маркетингові дії серед своїх конкурентів пропорційно їх частці на ринку. Асиметричну конкуренцію можна візуалізувати за допомогою таких методів, як багатомірне масштабування й картування сприйняття.

Формами асиметричного змагання є:

- фірма А може конкурувати з В на одних ринках, але не на інших;
- фірма А конкурує з В за певними характеристиками (такими, як надійність і дизайн), але не за іншими (ціна);
- фірма А розглядає В як конкурента, але В не вважає А конкурентом;
- фірма А не вважає В конкурентом, однак споживачі розглядають продукцію А як таку, що конкурує з продукцією В»¹³³.

Вести успішну асиметричну конкуренцію компаніям дозволяють їх унікальність у ресурсах, стратегіях, діях і результатах, а також несподіваність, непередбачуваність і навіть парадоксальність дій і результатів. Не поодинокими є випадки, коли мала фірма кидає виклик лідеру галузі, знайшовши його слабкі сторони або тактичні помилки. При цьому використовуються військові методи «прикордонного конфлікту», «партизанської війни» або «флангової атаки». У

¹³² Что такое цифровая экосистема? Понимание наиболее выгодной бизнес-модели. URL: <https://morethandigital.info/ru/chto-takoye-tzifrovaya-ekosistyema-ponimaniye-naibolyeye-viguodnoy-biznyes-modyeli/>.

¹³³ Asymmetric competition. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Asymmetric_competition.

результаті створюється ситуаційне домінування одного суперника над іншим (іншими), утім суперники нерідко прагнуть знищити залежних конкурентів.

У випадку платформного бізнесу асиметрія виникає, коли конкуруючі компанії одночасно йдуть до однієї мети, однак працюють на різних ринках за межами звичної для них індустрії, використовують різні підходи з різних сфер діяльності, що дозволяє кожному гравцю знайти свою нішу на ринку¹³⁴. Г. Дедіу (H. Dediu) запитує: Apple конкурує з Android, Google або Samsung? Як Apple могла конкурувати з Google і водночас зробити його пошуковою системою за умовчанням в Safari, збагативши своїх конкурентів? Як Apple могла конкурувати з Samsung і водночас вибирати їхні напівпровідники як основу для свого найважливішого та прибуткового продукту? І як менеджери Apple могли погодитися на умови цих угод, коли вони подали на них до суду? Його відповідь є такою: «Я розглядаю ці ситуації як приклади асиметричної конкуренції. Це конкуренція, в якій компанії є суперниками, **але** в них різні визначення основи конкуренції. Вони змагаються один з одним, але більше як партизан з ядерною ракетою. Це багатовимірне суперництво, яке потребує іншої форми аналізу. Асиметрична конкуренція – єдина форма конкуренції, яка має значення в мінливій галузі»¹³⁵.

По-третє, *змагальні відносини учасників платформ стають дедалі більш суперечливими, породжуючи неконкурентні практики*. Річ у тім, що платформи обслуговують відразу два типи клієнтів: споживачів, які шукають там товари й послуги, і фірми, які виробляють і рекламують продукти та шукають для них покупців. Виникають такі особливості: 1) платформам необхідно встановлювати ціни відразу для двох типів користувачів; 2) платформи неминуче збирають величезну кількість інформації, яку можуть потім враховувати, щоб самим вигравати конкуренцію; 3) на таких ринках існує тенденція домінування декількох компаній просто в силу влаштування цих ринків: економія на масштабі й мережеві ефекти, які характеризують такі двосторонні платформи (які зводять

¹³⁴ Шерман А. Платформенная экономика. Технологическое изменение бизнес-модели извне. URL: <https://bankir.ru/publikacii/20160325/platformennaya-ekonomika-tekhnologicheskoe-izmenenie-biznes-modeli-izvne-10007338/>.

¹³⁵ Dediu H. Asymmetric Competition. URL: <http://www.asymco.com/2012/07/31/asymmetric-competition/>.

продавців із покупцями), природним чином ведуть до концентрації. Висока ймовірність, що на ринку залишаться тільки кілька великих платформ. І регуляторам складно визначити, наслідком чого є домінуюче становище такої платформи – нормальної конкуренції або її недобросовісних (неконкурентних) практик¹³⁶.

Приміром, Google, нарощуючи обсяги зібраної інформації, може надавати більш якісну послугу. Водночас, «відбираючи» частину пошукових запитів у конкурентів, він позбавляє їх частини інформації і тим самим знижує їх здатність із собою конкурувати. Схожа ситуація виникає й навколо Amazon: як платформа він збирає недоступні іншим дані про популярність товарів і реакції споживачів на різні акції, а потім може використовувати ці дані, продаючи власні бренди або надаючи преференції незалежних продавців, які використовують преміальні сервіси.

Причому, як тільки платформа починає нарощувати масштаби та пропонувати різні комплексні послуги, витрати користувачів, пов'язані з переходом до інших провайдерів послуг, починають зростати, а сам перехід стає економічно не вигідним. Дослідження поведінкових тенденцій показують, що перехід на іншу платформу пов'язаний із когнітивними витратами з точки зору необхідного часу, зусиль, енергії, концентрації та розумової роботи. В результаті має місце практично необмежене масштабування без втрати ефективності, що дозволяє значно підвищувати ефективність управління економікою на мікро- та макрорівнях¹³⁷. Проте, оскільки домінуючих платформ без конкурентів дуже мало, вибір споживачів обмежується, і вони практично не контролюють процес збору та використання їхніх даних. Це викликає занепокоєність щодо конкуренції та захисту прав споживачів у всьому світі.

По-четверте, діяльність платформних компаній часто обертається концентрацією влади в руках цифрових гігантів, їх монопольним становищем, домінуванням над суперниками, високими економічними бар'єрами входу на

¹³⁶ Волкова О. Народ против Google: сложности антимонопольного регулирования цифровых платформ. URL: <https://econs.online/articles/opinions/narod-protiv-google/>.

¹³⁷ Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти / Центр Разумкова; Ольга Піщуліна, 2020. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf.

такі ринки (платформи). 29 липня 2020 р. у Вашингтоні відбулося засідання юридичного підкомітету з антимонопольної політики Конгресу США. До цього понад рік Конгрес проводив розслідування щодо найбільших ІТ-компаній США: Facebook, Google, Amazon і Apple. Їх підозрювали у зловживанні своїм домінуючим становищем на ринку¹³⁸. Дійсно, частка Facebook на європейському та світовому ринках соціальних медіа становить 73,9 і 63,7 % відповідно; 92,7 % ринку пошукових систем у світі належить Google; 47,8 % ринку публічних хмарних послуг контролює Amazon; 22,9 % ринку мобільних операційних систем у світі припадає на Apple.

Інструментами впливу на ринки є антиконкурентна поведінка операторів цифрових платформ:

1) занадто агресивна конкуренція. Міністерство юстиції США (DOJ) звинувачує Google у витісненні конкурентів із ринку: компанія зобов'язує виробників смартфонів на операційній системі Android за замовчуванням встановлювати на них пошук Google; включає Google-пошук за замовчуванням у власному браузері Google Chrome; заплатив Apple кілька мільярдів доларів, щоб гарантувати, що в браузері Safari також за замовчуванням буде працювати саме пошук Google. Поведінка Google спрямована на виключення конкурентів і збереження монопольного становища і, відповідно, є порушенням законодавства. Більш того, така тактика технологічного гіганта обмежує можливості для розвитку нових інноваційних компаній. В останні роки, оцінює відомство, на компанію припадало до 90 % усіх пошукових запитів у США і майже 95 % запитів із мобільних пристроїв – багато в чому в результаті укладення обмежувальних угод та антиконкурентної поведінки Google.

У 2021 р. антимонопольне розслідування проти Google розпочала Європейська комісія. Компанію підозрюють у наданні переваги власним послугам у сфері інтернет-реклами на шкоду конкурентам, зокрема в тому, що Google ускладнила іншим службам інтернет-реклами конкуренцію у так званому

¹³⁸ Лавнікевич Д. «Зраджували» і душили. За що Штати хочуть покарати Google, Facebook, Apple і Amazon. URL: <https://www.dsnews.ua/ukr/economics/izmenyali-i-dushili-za-hto-shtaty-hotyat-nakazat-google-facebook-apple-i-amazon-03082020-394062>.

стеку рекламних технологій. Загалом Європейська комісія впродовж останніх років застосувала численні антимонопольні санкції проти Google через рекламний бізнес. Так, у 2019 р. було накладено штраф у 1,7 млрд дол. за спробу монополізувати сферу онлайн-реклами за допомогою AdSense¹³⁹;

2) можливість знищення ресурсів конкурента. У випадку Apple, фірма – програмний новатор створює свій додаток для розміщення на майданчику App Store. Якщо Apple бачить, що цей додаток показує хороші продажі, то може запропонувати власну версію такого додатка як частину операційної системи iOS, установленної на всі пристрої компанії. Тобто будь-яка компанія, розміщуючи свій продукт на цифровій платформі, усвідомлює, що максимум прибутку від використання новації (товару) досягається до моменту створення власником платформи реплікації;

3) процеси злиття та поглинання. 9 грудня 2020 р. у США був пред'явлений антимонопольний позов до Facebook: прокурори 48 штатів звинуватили компанію в тому, що останні десять років вона в хижацькій манері скуповувала невеликих або потенційних конкурентів і витісняла сторонніх розробників продуктів, які використовували її платформу, позбавляючи тим самим користувачів переваг конкуренції і поступово знижуючи ступінь захисту їх персональних даних, - усе заради збільшення своєї виручки від реклами. Згідно з позовом, Facebook, завдяки тому обсягу даних, який він збирає, відстежує нові додатки, які користуються популярністю і можуть представляти для нього загрозу з точки зору конкуренції, і оперативно пропонує за ці компанії суми, що значно перевищують їхню поточну ринкову вартість, щоб цієї майбутньої конкуренції уникнути. Приклад – придбання Instagram і WhatsApp. Федеральна торгова комісія США вимагає не тільки заборонити Facebook антиконкурентні практики, а й змусити компанію продати Instagram і WhatsApp¹⁴⁰;

¹³⁹ Куницький О. ЄС почав антимонопольне розслідування проти Google. Підозрюють у монополії на ринку інтернет-реклами. URL: <https://forbes.ua/news/es-pochav-antimonopolne-rozsliduvannya-proti-google-pidozryvut-kompaniyu-v-monopolii-na-rinku-internet-reklami-22062021-1888>

¹⁴⁰ Волкова О. Народ против Google: сложности антимонопольного регулирования цифровых платформ. URL: <https://econs.online/articles/opinions/narod-protiv-google/>.

4) придбання стартапів. За даними журналістського розслідування The Wall Street Journal, корпорація Amazon інвестувала в стартапи, після чого використовувала їхні бізнес-ідеї та випускала конкуруючі продукти на ринок. Кожен раз Amazon діяла за однією й тією ж схемою: вела переговори про інвестиції або купувала частки в компаніях, а потім, отримавши доступ до конфіденційної інформації, використовувала ідеї для запуску аналогічних проєктів. Найчастіше стартапи, не маючи можливості конкурувати з Amazon, йшли з ринку¹⁴¹;

5) формування стратегічних партнерств із багатонаціональними або місцевими підприємствами в традиційних секторах на базі цифрових платформ, що, як правило, сприяє подальшому посиленню концентрації та консолідації, а не зменшенню нерівності між країнами і всередині них;

б) значні бар'єри входу на ринок, які створюються за рахунок ефектів масштабу та диверсифікації, мережевих ефектів, пов'язаних із використанням даних, та контролю за даними: на ринку США, зокрема, у сегменті мобільних додатків є тільки дві платформи – Google та Apple.

Небезпека монополізації нового типу змушує шукати способи боротьби з нею, насамперед удосконалювати чинне антимонопольне законодавство або розробляти нове. Так, у Австралії, де Google і Facebook контролюють більшу частину ринку онлайн-реклами та отримують весь прибуток, у 2020 р. був опублікований проєкт Кодексу ведення переговорів на медіаринку. Якщо Кодекс буде прийнятий парламентом, то австралійські новинні агентства зможуть вести індивідуальні або колективні переговори з Facebook і Google з приводу оплати новинного контенту. Причому закон дозволяє розширювати список технологічних компаній, що потрапляють під дію Кодексу, в міру зміцнення значення інших платформ на медіаринку Австралії. Кодекс також вводить ефективний механізм вирішення спорів¹⁴².

¹⁴¹ Бізнес-скандал: Amazon похищав идеи стартапов, в которые инвестировал. URL: <https://psm7.com/startup/biznes-skandal-amazon-poxishhal-idei-startapov-v-kotorye-investiroval.html>.

¹⁴² 14 миллионов человек без новостей: как Австралия борется с цифровыми гигантами. URL: <https://www.capital.ua/ru/publication/152177-14-millionov-chelovek-bez-novostey-kak-avstraliya-boretsya-s-tsifrovymi-gigantami#ixzz6pDIJ6Hht>.

У Китаї задля обмеження діяльності глобальних технологічних компаній застосовано норми регуляторної конкуренції в інформаційній сфері, зокрема такі рестрикційні заходи, як заборона використання VPN і впровадження нового закону щодо кібербезпеки. Також Китаєм було введено поняття «інтернет-суверенітет» для відображення його власної ідеології з регулювання Інтернету. Ліцензія провайдера Інтернет-контенту (Internet Content Provider License) необхідна для ведення будь-якого сайту в Китаї, і це стосується як вітчизняних, так і іноземних підприємців. Ліцензіати мають належати до китайської юрисдикції, працювати в Китаї та запобігати поширенню неприйняттого контенту¹⁴³.

У Європі та США законодавство зараз намагаються змінити так, щоб затруднити ІТ-гігантам скуповувати стартапи або інші соціальні сервіси. Американські законодавці налаштовані розділити Facebook (а також Apple, Amazon та інші гіганти) на кілька конкуруючих компаній.

Висновки.

1. Цифрова трансформація економіки – це фундаментальні зміни в технологіях, формах і способах людської діяльності. Ядром цифрової економіки є «цифровий сектор», що виробляє цифрові товари та надає платформні послуги, а основними засобами (факторами) виробництва є цифрові (електронні, віртуальні) дані – числові й текстові, та мережеві транзакції, а також їх використання як ресурсу.

2. Цифрова економіка – це висококонкурентне середовище з особливими суб'єктами конкурентної боротьби та специфічними ризиками ведення бізнесу. Основою отримання конкурентних переваг на більшості ринків стають цифрові технології, а головним джерелом конкурентоспроможності – дані. У цифрову конкуренцію вступають: традиційні (аналогові) підприємства, які цифровізують свій бізнес; цифрові, у тому числі біонічні, фірми (підприємства); платформні компанії, які використовують платформні бізнес-моделі і створюють екосистеми.

¹⁴³ Панченко В., Резнікова Н., Булатова О. Регуляторна конкуренція в цифровій економіці: нові форми протекціонізму. *Міжнародна економічна політика*. 2020. № 1-2 (32-33). С. 50-80.

3. Традиційний (аналоговий) бізнес дедалі більше використовує переваги цифрової економіки: можливість застосування цифрових технологій та цифрових інфраструктур; упровадження електронної комерції. В окремих випадках фірми, аби не порушувати традиційний бізнес, створюють у своїй структурі цифрові бізнес-одиниці, які використовують цифрові технології, мають цифрову платформу як основний продукт і працюють окремо від материнських компаній.

4. Для того, аби досягти конкурентних переваг, цифровим організаціям потрібні «цифрові повороти», які сприяють зростанню їх цифрової зрілості. Особливої актуальності набувають: 1) інтеграція цифрових технологій і готовність бізнес-організацій до їх постійної зміни; 2) створення і пропонування цифрових продуктів; 3) використання цифрових бізнес-моделей; 4) формування та реалізація концепції «цифрових робочих місць»; 5) розвиток цифрових компетентностей і цифрового мислення у працівників фірми; 6) використання біонічних процесів у виробництві й бізнесі.

5. Потужним конкурентом цифрової епохи є платформні компанії (компанії з платформною бізнес-моделлю). Конкурентні переваги платформ пов'язані зі: скороченням транзакційних витрат клієнтів на пошук один одного та проведення угоди, усунення різноманітних перешкод; зменшенням часу виведення нового продукту на ринок; мережевим ефектом двостороннього ринку; можливістю платформ бути екстериторіальними; перспективами роботи на декількох ринках одночасно, полегшуючи компаніям процес створення унікальної ціннісної пропозиції.

6. Платформний бізнес вносить значні корективи в характер конкуренції. По-перше, посилюються партнерські відносини учасників платформ (конкуренції) та відбувається формування екосистем. По-друге, конкуренція платформних компаній стає асиметричною. По-третє, змагальні відносини учасників платформ стають дедалі більш суперечливими, породжуючи неконкурентні практики. По-четверте, діяльність платформних компаній часто

обертається концентрацією влади в руках цифрових гігантів, їх монопольним становищем на ринку.

7. Інструментами впливу платформних компаній на ринки є антиконкурентна поведінка: занадто агресивна конкуренція та можливість знищення ресурсів конкурента; процеси злиття та поглинання, у тому числі шляхом придбання стартапів конкурентів; значні бар'єри входу на ринок, які створюються за рахунок ефектів масштабу та диверсифікації, мережевих ефектів, пов'язаних із використанням даних, та контролю за даними. Небезпека монополізації нового типу змушує вдосконалювати чинне антимонопольне законодавство або розробляти нове.

7. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЦИФРОВИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ПОСЛУГ: ДОСВІД ЄС ДЛЯ УКРАЇНИ

Протягом останніх десятиріч в Україні спостерігається розвиток інформаційної сфери як особливої системи суспільних відносин, що виникають в усіх сферах життя і діяльності суспільства та держави в результаті одержання, використання, поширення та зберігання інформації, насамперед у сфері законодавчого закріплення права особи на інформацію та на вільне поширення її в Україні і за кордоном, трансформації моделі взаємовідносин між органами державної влади та засобами масової інформації, створення національних систем і мереж інформації тощо.

При цьому позначимо, що наразі в умовах стрімкого розвитку ринкових відносин, інформатизації суспільства та науково-технічного прогресу роль інформації з кожним днем зростає, пропонуються нові товари та послуги у цій сфері, помітно розширюються межі функціонування інформаційного сектору економіки країни. У зв'язку із зазначеними процесами посилюється роль правового регулювання сфери надання інформаційних послуг. У цьому контексті слід також акцентувати увагу на тому, що з огляду на триваючі євроінтеграційні процеси актуалізується питання щодо необхідності приведення чинного законодавства в цій сфері у відповідність із сучасними вимогами, адаптація його до норм та стандартів законодавства Європейського Союзу.

Зазначимо, що такі нематеріальні активи, як винаходи, художні та культурні творіння, бренди, програмне забезпечення, ноу-хау, бізнес-процеси та дані, є наріжними каменями сучасної економіки. За останні два десятиліття обсяг щорічних інвестицій в такі «продукти інтелектуальної власності» збільшився в ЄС на 87%.¹⁴⁴ Це пов'язано із тим, що у сучасній економіці промислові продукти та процеси все більше покладаються на нематеріальні об'єкти, захищені інтелектуальними правами, а надійне управління інтелектуальною власністю

¹⁴⁴ Anna Thum-Thysen, Peter Voigt, Benat Bilbao-Osorio, Christoph Maier and Diana Ognyanova Unlocking investment in intangible assets, [DG ECFIN discussion paper 047](https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/economy-finance/dp047_en.pdf), May 2017. URL: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/economy-finance/dp047_en.pdf

стало частиною та будь-якої успішної бізнес-стратегії. Галузі, які інтенсивно використовують інтелектуальну власність, відіграють важливу роль в економіці ЄС та пропонують суспільству цінні та стійкі робочі місця. При цьому багато промислових екосистем Європи не можуть процвітати без ефективного захисту інтелектуальної власності та ефективних інструментів для торгівлі нематеріальними активами.

Як підкреслено у Плані дій щодо інтелектуальної власності для підтримки відновлення та стійкості ЄС (далі – План дій)¹⁴⁵, існує необхідність в подальшому будувати на сильних сторонах шляхом модернізації рамок ЄС (де це необхідно) і впровадження добре каліброваної політики інтелектуальної власності, щоб, з одного боку, допомогти компаніям капіталізувати свої винаходи і твори, а з іншого – підтримати економіку та суспільство в цілому. Такий підхід вбачається цілком логічним, оскільки в сучасних умовах майже всі держави світу вживають заходів, спрямованих на стимулювання потенціалу компаній для їх економічного відновлення та подальший розвиток.

Соціально-економічна криза, спричинена пандемією COVID-19, продемонструвала залежність багатьох країн від критичних інновацій та технологій. Зокрема, йдеться про те, що зростаюча важливість нових технологій (зокрема, таких, як: блокчейн, 3D-printing та Інтернет речей), а також розробка нових бізнес-моделей пропонує унікальні можливості для модернізації підходу до захисту нематеріальних активів. У вже згаданому Плані дій також підкреслюється наявність значного прогресу у створенні єдиного ринку інтелектуальної власності, що дає багато переваг для економіки ЄС. У той же час має місце чимало прогалин у тому, як компанії ЄС захищають нематеріальний капітал. Для усунення таких прогалин визначено декілька основних викликів, зокрема:

1) незважаючи на великий прогрес, частина системи інтелектуальної власності ЄС залишається занадто фрагментованою, зі складними та дорогими процедурами. Європейські патенти підлягають дорогим національним

¹⁴⁵ An intellectual property action plan to support the EU's recovery and resilience. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52020DC0760>

процедурам валідації та паралельному судовому розгляду в декількох країнах ЄС. В рамках цифрової трансформації добре відкалібрований захист конструкцій в цифровому середовищі стає ще більш актуальним.

2) Чимало компаній, зокрема МСП, а також дослідники та науковці не використовують можливості, пропонувані захистом інтелектуальної власності. Так, лише 9% МСП ЄС зареєстрували права інтелектуальної власності. В умовах нинішньої кризи кількість реєстрацій інтелектуальної власності знизилася, що шкодить конкурентоспроможності та стійкості компаній. На підставі проведеного аналізу зроблено висновок, що небажання МСП використовувати права інтелектуальної власності багато в чому пояснюється відсутністю знань про інтелектуальну власність.¹⁴⁶

Крім низького рівня захисту інтелектуальної власності, МСП не користуються повною перевагою своєї комерційної експлуатації. Справа в тому, що наразі фінансові аналітики та інвестори визнають таку власність ключовим активом у вартості фірми та показником її технологічних можливостей, а також одним з факторів росту. Не зважаючи на це, МСП зазвичай не використовують відповідні стратегії інтелектуальної власності, які допоможуть оцінити їх нематеріальний капітал.

3) Інструменти для полегшення доступу до інтелектуальної власності недостатньо розроблені. Приміром, ліцензування стандартних патентів (SEP) часто є складним і дорогим як для власників патентів, так і для реалізаторів технологій. З огляду на зростаючу важливість SEP існує потреба в формуванні більш чітких рамок та відповідних правових механізмів, спрямованих безпосередньо на стимулювання сумлінних переговорів, а не звернення до суду для вирішення спірних питань. На нашу думку, такий превентивний підхід для регулювання відповідних правовідносин є слушним, оскільки дозволить сформувати якісне, чітке та, як наслідок, ефективне регулювання.

4) Недостатність існуючих механізмів захисту прав інтелектуальної власності. Ця проблема набирає обертів з використанням цифрових технологій.

¹⁴⁶

[Intellectual property SME scoreboard, EUIPO 2019](https://euipo.europa.eu/ohimportal/en/web/observatory/sme-scoreboard).

URL:

<https://euipo.europa.eu/ohimportal/en/web/observatory/sme-scoreboard>

Спираючись на інформацію, надану державами-членами та зацікавленими сторонами, в ЄС визначено п'ять ключових напрямків, з конкретними пропозиціями щодо модернізації системи захисту інтелектуальної власності, стимулювання використання інтелектуальної власності, зокрема МСП, полегшення доступу та обмін нематеріальними активами, гарантуючи при цьому справедливу віддачу від інвестицій. Зазначимо, що для забезпечення доступу інноваторів ЄС до швидких, ефективних та доступних інструментів захисту потрібно забезпечити запуск унітарної патентної системи. Це значно спростить патентування в ЄС, підвищить прозорість та полегшить ліцензування. Отримання унітарного патенту (що охоплює до 25 держав-членів) і підтримання його протягом типового терміну буде коштувати близько 10 000 євро, приблизно в шість разів менше, ніж отримання та підтримка еквівалентного захисту сьогодні. Крім того, централізовані судові спори перед новим Об'єднаним патентним судом підвищать юридичну визначеність і уникнуть паралельного розгляду в декількох державах-членах, значно зменшивши судові витрати. Таким чином, унітарна патентна система стане ключовим інструментом для промислового відновлення ЄС, особливо для відновлюваних джерел енергії, електроніки, аерокосмічної галузі та оборони, а також екосистем мобільності.¹⁴⁷

Доцільно звернути увагу на використання нових технологій (приміром, блокчейн) для захисту прав інтелектуальної власності та підвищення прозорості відносин у цій сфері. Показово, що у сфері авторського права Комісія ЄС фокусується на підтримці своєчасної та ефективної транспозиції та реалізації двох нещодавно прийнятих Директив щодо модернізації системи авторського права ЄС¹⁴⁸. Важливою частиною цієї роботи є імплементація ст. 17 Директиви про авторське право, яка встановлює особливий правовий режим використання контенту, захищеного авторським правом, за допомогою завантажених

¹⁴⁷ An intellectual property action plan to support the EU's recovery and resilience. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52020DC0760>

¹⁴⁸ [Directive \(EU\) 2019/790](#) on copyright and related rights in the digital single market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1558431447846&uri=CELEX:32019L0790>; [Directive \(EU\) 2019/789](#) laying down rules on the exercise of copyright and related rights applicable to certain online transmissions of broadcasting organisations and retransmissions of television and radio programmes, and amending Council Directive 93/83/EEC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019L0789&qid=1605105244358>

користувачем платформ обміну контентом. У зв'язку з існуючою рамкою авторського права ЄС, Комісія також буде працювати над низкою звітів, що впливають з конкретних положень, таких як положення про огляд, викладені в декількох інструментах авторського права ЄС, включаючи Директиву про термін захисту, Директиву про управління колективними правами, так звану Директиву «Марракеш» та Регламент портативності.¹⁴⁹

Для покращення захисту прав інтелектуальної власності в ЄС Комісія позначила загальні напрямки діяльності та орієнтовні строки впровадження відповідних заходів на практиці. До таких напрямків віднесено такі, як-то:

а) підтримка швидкого розгортання унітарної патентної системи, для створення єдиного механізму (2021);

б) оптимізація системи додаткових сертифікатів захисту інтелектуальної власності, щоб зробити її більш прозорою та ефективною (Q1 2022);

в) модернізація законодавства ЄС про промислові зразки, зробити його більш доступним та краще підтримати перехід до цифрової та зеленої економіки (Q4 2021).

Слід відзначити, що окрім вказаних напрямків важливими є безпосередньо ті заходи, які будуть фактично реалізовані для підтримки бізнесу, зокрема МСП, стосовно більш широкого використання інтелектуальної власності в умовах кризи, спричиненої COVID-19. Як вбачається, у цьому контексті доцільно вести мову про фінансову та консультативну підтримку відповідних суб'єктів господарювання. До фінансової підтримки можна віднести часткові відшкодування коштів суб'єктам господарювання за реєстрацію торгової марки та дизайну, надати відповідні пільги для закладів вищої освіти та наукових й науково-дослідних установ для реєстрації авторського права на твір.

¹⁴⁹ Directive 2011/77/EU amending Directive 2006/116/EC on the term of protection of copyright and certain related rights. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32011L0077&qid=1605105177882>; Directive 2014/26/EU on collective management of copyright and related rights and multi-territorial licensing of rights in musical works for online use in the internal market. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0026&qid=1605105311274>; Directive (EU) 2017/1564 on certain permitted uses of certain works and other subject matter protected by copyright and related rights for the benefit of persons who are blind, visually impaired or otherwise print-disabled and amending Directive 2001/29/EC on the harmonisation of certain aspects of copyright and related rights in the information society; Regulation (EU) 2017/1128 on cross-border portability of online content services in the internal market.

Консультативна підтримка бізнесу та відповідних науково-дослідницьких структур може реалізовуватися шляхом надання узагальнюючих та/або індивідуальних консультацій (юридичних, технічних, фінансових) в сфері інтелектуальної власності, проведення вебінарів на онлайн-платформах щодо підвищення рівня обізнаності суб'єктів таких відносин, проведення інформаційно-просвітницьку кампанію з метою сприяння оцінці інтелектуальної власності в оцінці компаній інвесторами, а також розроблення відповідних сервісів для надання послуг в інформаційній сфері.

Крім того, як ми вже позначили за текстом, захист інтелектуальної власності та широке поширення нових технологій в цій сфері – ще один аспект, який потребує відповідного вирішення. Сучасна економіка потребує інструментів для полегшення ліцензування авторських прав і патентів, а також для сприяння обміну даними. Сприяння обміну даними вимагає безпечного середовища, де підприємства можуть продовжувати інвестувати в генерацію та збір даних, при цьому обмінюючись ними безпечним способом, впевнені, що їхні конфіденційні бізнес-дані не будуть придбані, використані або розкриті незаконно. Підкреслимо, що Директива ЄС «Комерційні таємниці»¹⁵⁰ вже надає ефективні інструменти для захисту. Однак при застосуванні положень цього акту може виникнути необхідність уточнити її сферу, наприклад, який тип даних або наборів даних може кваліфікуватися як «комерційна таємниця», чи може поточний набір винятків підтримувати економіку даних, і чи можуть інструменти, запропоновані Директивою, використовуватись для ефективного протидії незаконному отриманню, використанню та розкриттю даних та наборів даних.

З появою нових технологій та нових форм ведення бізнесу в Інтернеті з'явилися нові форми порушення прав інтелектуальної власності такі, як кіберкрадіжка комерційної таємниці (що становить близько 60 млрд євро збитків в

¹⁵⁰ [Directive \(EU\) 2016/943](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32016L0943&from=EN) on the protection of undisclosed know-how and business information (trade secrets) against their unlawful acquisition, use and disclosure. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32016L0943&from=EN>

ЄС¹⁵¹), незаконне інтернет-протокольне телебачення (IPTV) та інші. Вони піднімають особливі виклики для виробництва, креативних та культурних індустрій, а також спортивного сектору. Для боротьби з порушеннями прав інтелектуальної власності необхідно: підвищувати обов'язки цифрових сервісів, зокрема онлайн-платформ, через створення відповідної законодавчої бази про цифрові послуги; забезпечити відповідні заходи захисту від порушень в сфері інтелектуальної власності, встановлюючи принципи спільної дії, співпраці та обміну даними між правовласниками, посередниками та правоохоронними органами.

На наш погляд, слід аргументовано підійти до формування нової системи ліцензування, за допомогою якої виробництво продуктів, захищених правом інтелектуальної власності, буде інтенсивно збільшуватись. Йдеться про своєрідне послаблення з боку держави в сфері інформаційних відносин, спрощення механізмів отримання відповідних ліцензійних, дозвільних документів. У Європі обов'язкове ліцензування в основному регулюється національним законодавством, водночас Комісія закликає держави-члени забезпечити максимальну ефективність й дієвість всіх інструментів, які вони мають, шляхом введення швидких процедур для видачі обов'язкових ліцензій в надзвичайних ситуаціях. Так, для полегшення ліцензування та обміну інтелектуальною власністю існує необхідність забезпечення більшої прозорості у володінні та управлінні всіма видами інтелектуальної власності.¹⁵²

З огляду на проведений аналіз актів ЄС (Директив, а також Плану дій щодо інтелектуальної власності для підтримки відновлення та стійкості ЄС) вважаємо, що в умовах євроінтеграційних процесів, а також з урахуванням динамічного розвитку технологій для розвитку ринку послуг в сфері інформаційних відносин, для України доцільно врахувати основні тенденції щодо регулювання відносин у сфері інтелектуальної власності й закріпити їх на нормативному рівні. У цьому контексті важливу роль відіграє модель підтримки суб'єктів господарювання, яка

¹⁵¹ The scale and impact of industrial espionage and theft of trade secrets through cyber, 2018. URL: <https://ec.europa.eu/docsroom/documents/34841>

¹⁵² An intellectual property action plan to support the EU's recovery and resilience. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52020DC0760>

регламентована актами чинного національного законодавства України (зокрема, фінансова та консультативна підтримка), а також існує потреба в перегляді процедури ліцензування (в бік її спрощення й оптимізації) для суб'єктів господарювання й формуванні ефективних засобів захисту даних, які надають учасники відповідних інформаційних відносин для отримання певних послуг на цифрових платформах.

Цифрові послуги включають велику категорію онлайн-сервісів, від простих веб-сайтів до послуг інфраструктури Інтернету та онлайн-платформ.

Правила, зазначені в Законі про цифрові послуги (DSA), в першу чергу стосуються онлайн-посередників і платформ. Наприклад, онлайн-ринки, соціальні мережі, платформи для обміну змістом, магазини додатків та онлайн-платформи для подорожей та розміщення пропозицій¹⁵³.

5 грудня 2020 року Європейська комісія опублікувала пакет Закону про цифрові послуги, який пропонує два закони: Закон про цифрові послуги та Закон про цифрові ринки. Цей пакет кардинально змінить те, як компанії пропонують і використовують цифрові послуги в ЄС. Це впливає не тільки на великі онлайн-платформи «привратників», але й на більшість постачальників цифрових послуг та їхніх бізнес-користувачів і клієнтів¹⁵⁴.

Закон про цифрові послуги (DSA) має на меті модернізувати та створити єдину систему для всього ЄС щодо поводження з незаконним або потенційно шкідливим контентом в Інтернеті, відповідальності онлайн-посередників за вміст третьої сторони, захисту основних прав користувачів в Інтернеті та взаємодопомоги. інформаційна асиметрія між онлайн-посередниками та їх користувачами.

DSA не призначений замінити Директиву про електронну комерцію, але застосовуватиметься на додаток до її національних імплементацій (за винятком положень, що виключають відповідальність онлайн-посередників). Нові правила також будуть доповненням до Регламенту e-Platform-to-Business Regulation (EU)

¹⁵³The Digital Services Act package. URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/digital-services-act-package>

¹⁵⁴ The Digital Services Act package is here. URL: <https://www.allenoverly.com/en-gb/global/news-and-insights/publications/the-digital-services-act-package-is-here>

2019/1150 (Регламент P2B), який почав застосовуватися в липні 2020 року, а також до Директив, які були прийняті як частина Нового курсу для споживачів, які набуде чинності до травня 2022 року.

Основні положення DSA включають:

- модернізований режим відповідальності онлайн-посередників.

Ключові принципи Директиви про електронну комерцію загалом залишаються незмінними, але DSA додає зобов'язання щодо повідомлень про вміст, який вважається незаконним. DSA вимагає від кожного хостинг-провайдера або онлайн-платформи запровадити зручні для користувача механізми сповіщення та видалення, які дозволяють повідомляти про незаконний вміст. Онлайн-платформи повинні будуть створювати внутрішні системи розгляду скарг, взаємодіяти з органами позасудового врегулювання спорів для вирішення спорів зі своїми користувачами, надавати пріоритет повідомленням про суб'єктів, які були кваліфіковані владою як так звані довірені повідомники, і призупинити повторних порушників.

- Нові та далекосяжні зобов'язання щодо прозорості для онлайн-платформ щодо заходів, що вживаються для боротьби з незаконною інформацією. Якщо вміст видалено, потрібно надати пояснення особі, яка завантажила цей вміст. Онлайн-платформи також повинні публікувати детальні звіти про свою діяльність, пов'язану з видаленням та вимкненням незаконного вмісту або вмісту, що суперечить їхнім умовам.

- Зобов'язання онлайн-посередників включати до своїх умов інформацію про будь-які обмеження щодо використання даних, наданих користувачами, з посиланням на застосовувані механізми модерації контенту, алгоритмічне прийняття рішень та людський огляд. Ця інформація має бути чіткою та недвозначною мовою та загальнодоступною у легкодоступному форматі.

- Суворі вимоги до онлайн-платформ, які дозволяють споживачам укладати дистанційні контракти з трейдерами, щоб гарантувати, що торговці можуть пропонувати товари та послуги через свої платформи лише після суворих

процедур «Знай свого клієнта». Платформи повинні зберігати інформацію про торговців, щоб допомогти відстежувати продавців незаконних товарів або послуг. Інтерфейс платформи має сприяти дотриманню зобов'язань торговців щодо інформування споживачів та надання відповідної інформації про безпеку продукції.

- Зобов'язання щодо прозорості щодо онлайн-реклами. Для кожної реклами та кожного користувача онлайн-платформи повинні надавати в режимі реального часу чітку й недвозначну інформацію користувачам про те, що (i) вони бачать рекламу, (ii) від імені якого відображається оголошення та (iii) надавати змістовну інформацію про основні параметри, які використовуються для визначення того, чому на певного користувача націлено це оголошення.

- Великі штрафи за невиконання до 6% річного доходу або обороту постачальника посередницьких послуг і періодичні штрафи за безперервні порушення до 5% середньоденного обороту посередника за попередній фінансовий рік на день .

- Інтернет-посередники без представництва в ЄС, які надають послуги в ЄС, повинні призначити законного представника в ЄС, який буде зобов'язаний співпрацювати з наглядовими органами, Європейською комісією та Європейською радою з цифрових послуг (нова загальноєвропейська група координаторів що сприятиме гармонізації DSA) і може нести відповідальність за недотримання DSA.

На додаток до правил, викладених вище, дуже великі платформи також повинні відповідати правилам, викладеним нижче. Дуже великі онлайн-платформи – це ті платформи, які мають понад 45 мільйонів активних користувачів щомісяця в ЄС, і їм доведеться:

- аналізувати будь-які системні ризики, пов'язані з використанням їхніх платформ, і встановити ефективні механізми модерації вмісту для усунення виявлених ризиків (наприклад, незаконний вміст, порушення конфіденційності тощо);

- забезпечити прозорість щодо основних параметрів алгоритмів прийняття рішень, які використовуються для пропонування контенту на своїх платформах (механізм ранжування), і параметрів для користувача, щоб змінити ці параметри. Вони повинні надати опцію, яка не ґрунтується на профілюванні. Ці зобов'язання чітко ґрунтуються на подібних зобов'язаннях у Регламенті P2B та Директиві Omnibus 2019/2161¹⁵⁵.

Крім того, європейці вже давно висловлюють занепокоєння щодо іноземних технологічних компаній, проблеми з якими виходять далеко за межі закону про конфіденційність. Однією з поширених проблем для розвитку цифрової економіки є низькі – хоч а й законні – ставки податків, які сплачують глобальні іноземні інтернет-гіганти в Європі, що призвело до відчуття суверенного безсилля, незважаючи на спроби у Франції та інших країнах запровадити податок на цифрові послуги.

Ерік ван дер Марел Пер Шульце зазначає, що останніми роками кілька країн світу ввели податок на багато цифрових послуг, починаючи від онлайн-реклами та цифрових платформ до пошукових систем і торгівлі даними. Податок зазвичай називають податком на цифрові послуги (DST). У Італії, Австрії, Іспанії, Франції та Великобританії застосовуються ставки податку, що варіюються від кількох відсотків до 5 відсотків на ці цифрові послуги. Інші запропонували аналогічний податок або все ще розглядають його. Очевидно, податок є спірним¹⁵⁶.

П'ять країн, які обкладають податки (DST5), протягом останніх 15 років втрачали конкурентоспроможність у сфері цифрових послуг. За багатьма показниками конкурентоспроможності торгівлі, які ми обчислюємо, DST5 має нижчі значення та показує нижчі темпи зростання порівняно з іншими країнами Європи, які не перебувають на DST. Більше того, відмінності між країнами, які перебувають на DST5, і країнами без DST є різкими, що свідчить про те, що

¹⁵⁵ The Digital Services Act package is here. URL: <https://www.allenoverly.com/en-gb/global/news-and-insights/publications/the-digital-services-act-package-is-here>

¹⁵⁶ Erik van der Marel Peer Schulze (2021) Taxing Digital Services – Compensating for the Loss of Competitiveness. URL: <https://ecipe.org/publications/taxing-digital-services/>

ринки цифрових послуг для останньої групи країн є набагато більш динамічними та глобалізованими.

Різниця між DST5 та іншими європейськими країнами в конкурентоспроможності цифрових послуг вражає. Це не означає, що не повинно бути спеціальних податків на цифрові послуги – це інше питання – але важливо, щоб дискусія про DST починалася з кращого розуміння того, як такий податок пов'язаний з основними моделями роботи цифрових послуг.

Так, Польща застосувала свій власний DST у низьких 1,5 відсотка лише для аудіо-візуальних матеріалів, тоді як Угорщина тимчасово встановила ставку застосовуваного цифрового податку до нуля.

Порівняно зі США, у п'яти країнах, які обкладають податки (тут вони називаються DST5), конкурентоспроможність цифрових послуг знижувалася півтора десятиліття.

Аналогічно, міра, в якій DST5 «повинна» торгувати зі США, також відстає. Це можна побачити за інтенсивністю торгівлі, індикатором, який використовується для оцінки того, чи дві країни-партнери торгують настільки, скільки можна було б очікувати, враховуючи їх вагу в світовій торгівлі. Інтенсивність торгівлі зі США знизилася за останні роки для DST5, що ще більше не відповідає їхньому потенціалу з огляду на їх важливість у світовій торгівлі, що вимірюється значенням, нижчим за одиницю¹⁵⁷.

У той час як конкурентоспроможність у торгівлі цифровими послугами для цих п'яти європейських країн різко впала, конкурентоспроможність інших країн ЄС зростає. За винятком DST5, інші члени ЄС виявляють протилежну тенденцію посилення порівняльних переваг у цифрових послугах проти США (позначені як EU28 без DST5 на малюнку 1). Аналогічно, сила торгівлі зі США для цих країн без переходу на літній час зростає, навіть якщо вона все ще нижче 1 для країн-еталонів.

Різниця між DST5 та іншими європейськими країнами в конкурентоспроможності цифрових послуг вражає. Це також може допомогти

¹⁵⁷ Erik van der Marel Peer Schulze (2021) Taxing Digital Services – Compensating for the Loss of Competitiveness. URL: <https://ecipe.org/publications/taxing-digital-services/>

пояснити, чому деякі країни Європи, але не інші, запровадили податки на цифрові послуги. Очевидно, що різниця в продуктивності та конкурентоспроможності впливає на фактичну роботу цифрового податку: кого він оподатковує та як місцева економіка реагує на податок.

Це не означає, що не повинно бути спеціальних податків на цифрові послуги – це вже інше питання, але важливо, щоб дискусія про DST починалася з кращого розуміння того, як такий податок пов'язаний з основними моделями роботи цифрових послуг.

Показово, що Європейською комісією запропоновано встановити загальну систему податку на доходи, отримані від постачання певних цифрових послуг платниками податків (далі «Податок на цифрові послуги» або «DST»). Конкретна мета цієї пропозиції полягає в тому, щоб запропонувати захід, націлений на доходи від постачання певних цифрових послуг, який легко реалізувати та допомагає вирівняти ігрові умови в проміжний період, доки не буде знайдено комплексне рішення¹⁵⁸.

Зазначені проблеми щодо правового регулювання цифрових інформаційних послуг, їх оподаткування та правового забезпечення захисту інтелектуальної власності на цифрових платформах мають місце і в Україні, що підкреслює актуальність і своєчасність наукового дослідження та необхідність врахування його результатів та застосування європейського досвіду для вирішення вітчизняних проблем у цій сфері.

¹⁵⁸ Proposal for a COUNCIL DIRECTIVE on the common system of a digital services tax on revenues resulting from the provision of certain digital services {SWD(2018) 81} - {SWD(2018) 82}. URL: https://ec.europa.eu/taxation_customs/system/files/2018-03/proposal_common_system_digital_services_tax_21032018_en.pdf.

8. ЦИФРОВІЗАЦІЯ ЯК МЕЙНСТРІМ ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

В основних положеннях Концепції розвитку цифрової України та суспільства (2018–2020 рр.) зазначається, що шлях до цифрової економіки пролягає через внутрішній ринок виробництва, використання і споживання цифрових технологій та побудову цифрових інфраструктур¹⁵⁹. Однак варто пам'ятати, що цифрові перетворення і розвиток цифрової економіки – це складне, стратегічне завдання, тривалий процес. Звісно, прагнучі якнайшвидшого результату, суспільство стикається з величезними труднощами, серед яких: нестача фахівців; відсутність якісного програмного забезпечення; порушення авторських прав та інтелектуальної власності; повільне впровадження в життя нових інформаційних технологій; цифровий розрив та ін. Нині до цього варто додати ще й COVID-19 і карантин, що для більшості країн світу стали одними з таких глобальних викликів, які випробовують на міцність як економічну систему держави в цілому, так і рівень її безпеки, здатність державних органів управління забезпечити життєдіяльність усіх сфер економіки.

Спираючись на результати аналізу стану цифровізації в умовах пандемії COVID-19, можемо стверджувати, що пандемія коронавірусу негативно вплинула на інноваційну діяльність, спричинивши значне падіння національної і світової економік, ставши своєрідним випробуванням для економічної сфери, науково-освітньої спільноти і бізнес-середовища¹⁶⁰. Однак, гальмуючи чи уражаючи одні галузі, COVID-19 стимулює розвиток інших, зокрема, новацій в ІТ-сфері та цифровізації. Беручи все це до уваги, а також те, що, в умовах зростання відкритості економіки й підвищення її залежності від глобальних процесів, які здебільшого формуються під впливом невизначеності й ризику, якнайшвидшої корекції потребують управлінські, економічні й соціально-комунікаційні сегменти

¹⁵⁹ Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки : схвалено розпорядж. Каб. Міністрів України від 17.01.2018 р. № 67-р. *Офіційний вісник України*. 2018. № 16. Ст. 560.

¹⁶⁰ Гартнер: цифровые тренды 2021. *Центр международной торговли*. URL: <https://corp.wtcmoscow.ru/services/international-partnership/actual/gartner-tsifrovye-trendy-2021/>

діяльності, у тому числі за рахунок залучення у практичну сферу економіки й бізнес-середовища digital проєктів, мережево-цифрових ресурсів, remote технологій¹⁶¹.

Таким чином, розуміючи складність і глобальність завдань і процесів цифрової трансформації, що відбуваються у період коронавірусу та нестабільності, саме вироблення виваженої політики діджиталізації усіх сфер життєдіяльності суспільства, на наше переконання, стають актуальним напрямом провідною тенденцією, так званим мейнстрімом (англ. mainstream) у формуванні нової економіки, що базується на активному застосуванні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій і веб-ресурсів. Спостерігаючи, як у сучасному світі діджиталізація, проникаючи в різні галузі промисловості, виробничої діяльності, бізнесу стирає межі, робить доступними будь-які науково-практичні відкриття, використання яких у практичній сфері економіки – мегастратегія суспільства. Отже, через необхідність здійснення ефективної digitalization значно актуалізуються питання пошуку різних варіантів удосконалення віртуального середовища економіки, адаптації до процесу економічного розвитку, вивчення світового досвіду формування електронних платформ, цифрових ресурсів і розробки ефективних digital-проєктів. З огляду на це, ключова адженда як порядок денний цифрової трансформації – вірний крок, мейнстрім-тенденція до конкурентоспроможності компаній, бізнесу, господарської діяльності, стимулювання промисловості й подальшого з'ясування першочергових шляхів і перспектив авангардного характеру цифрової трансформації економіки¹⁶².

Проблеми й окремі ключові питання цифровізації галузей економіки, підприємств, бізнесу, правового забезпечення та адаптації електронних ресурсів і цифрових платформ до стимулювання економіки перебувають у

¹⁶¹ Джорджио Е. Инвестиционные тренды 2021 и возможности получения резидентства в Европе. *Feod Group*. 2021, 29 апр. URL: <https://feodgroup.com/news/investiczionnye-trendy-2021-i-vozmozhnosti-polucheniya-rezidentstva-v-evrope>

¹⁶² Панасюк В. М. Інформатизація та цифровізація: тренди та напрями розвитку в Україні. *Інтелект XXI*. 2020. № 1. С. 163; Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою : доп. / В. Фіщук, В. Матюшко, С. Чернев та ін. ; Укр. ін-т майбутнього. Київ, 2019. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html>

центрі уваги вчених і фахівців усього світу: Б. Кінга, Т. Мезенбурга, Т. Халімова. Серед вітчизняних учених найбільш глибоко та різнобічно досліджують проблематику впровадження цифрових проєктів в економіку України О. Баранов, О. Данніков, К. Січкаренко, А. Загородній, Н. Краус, О. Голобородько, С. Глібко, О. Криворучко, В. Кохан, Г. Лановська, О. Матусова, Н. Миськовець, О. Розгон, В. Мілаш, Є. Найман, Ю. Носенко, В. Панасюк, Ю. Пасмор, Д. Наміот, В. Купріяновський, В. Фіщук, В. Матюшко та ін. Інформаційною базою дослідження стали інструктивні, методичні, наукові, нормативно-правові матеріали органів виконавчої влади, офіційні статистичні й оціночні дані про стан процесу цифровізації української економіки в умовах пандемії COVID-19.

Незважаючи на те, що зараз процес дослідження різних проблем, пов'язаних із цифровою трансформацією сфер діяльності суспільства, активізувався, не можна сказати, що вони докладно вивчені й вирішені. Крім того, навіть наявні сучасні практики цифровізації економіки, запропоновані чи апробовані різні варіанти удосконалення механізмів і технологій розвитку економічної сфери, вітчизняними фахівцями, науковцями залишаються, на нашу думку, недостатньо осмислені й висвітлені. Звісно, це створює певні перешкоди, особливо з огляду на те, що діджиталізація – це складний процес. Саме тому, системний аналіз і дослідження глобальних закономірностей впровадження відкритих інновацій і врахування світових тенденцій (meinstream) цифровізації у сфері економічної діяльності є головною метою даної роботи.

Незважаючи на наявність значної кількості досліджень, останні науково-практичних відкриття і успішність багатьох цифрових проєктів, доводиться констатувати, що COVID-19 став одним із таких глобальних викликів, які випробовують на міцність економічну систему країни, виявляють рівень її безпеки, вказуючи на слабкі місця. Зрозуміло, що за таких умов слід ретельно вивчати сучасний досвід і практики digitalization економіки. Однак передусім варто з'ясувати, що являю собою «цифрова економіка». Цей термін ввів у

1995 р. Дон Тапскотт. На його переконання неї є економіка, що базується на цифрових комп'ютерних технологіях, яку іноді називають інтернет-економікою, новою економікою або веб-економікою¹⁶³. Новатори – кращі організації та компанії світу, намагаючись адаптуватися до швидкої зміни підходів у економічній діяльності в умовах глобальної цифровізації висувають нові ідеї, намагаються вирішувати проблеми створення сучасних економічних цінностей у глобальній інноваційній сфері електронних комунікацій. Так, за оцінками експертної групи компанії Clarivate, яка представила новітній випуск журналу «Top 100 Global Innovators 2021», у сучасному світі глобальна Innovation ecosystem – «жорстоке середовище», в якому digital-проекти стають певним індикатором довгострокового успіху, істотно впливають на ресурсне забезпечення національних економік¹⁶⁴. Реперною точкою в наданому аналізі можна вважати синергію держави, підприємницького й дослідницького середовища, які власне стають основою у подоланні структурної слабкості економіки та забезпечення безпеки підприємницького середовища країни¹⁶⁵. Для цього, на переконання глобальних інноваторів світу, «потрібно швидше впроваджувати інновації», засновані на передових технологіях, ефективніше захищати новітні ідеї, створювати безпекові технології та ресурси¹⁶⁶. Начебто на продовженні наведеного в «Top 100 Global Innovators 2021» акцентується на необхідності розроблення і проведення інноваційної політики для розвитку веб-економіки та економіки результату. Зокрема, наголошується на потребі підвищення ролі стейкхолдерів як у технічних, так і економічних процесах; забезпечення тісної взаємодії стартап-команд і бізнесу; швидкого впровадження досвіду успішно реалізованих digital-проектів у сферах економіки й бізнесу; розширення мережі академічних бізнес-інкубаторів, інноваційних кластерів, формування фрагментованого ринку інновацій для

¹⁶³ Миськовець Н. П. Цифровізація в Україні та світі. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Економіка і управління*. 2019. Т. 30, № 4. С. 63.

¹⁶⁴ Top 100 Global Innovators 2021. 10-year anniversary edition. *Clarivate*. URL: https://clarivate.com/wp-content/uploads/dlm_uploads/2021/02/Top_100_Global_Innovators_2021.pdf.

¹⁶⁵ Лановська Г. І. Інноваційна екосистема: сутність та принципи. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 11. С. 258.

¹⁶⁶ Top 100 Global Innovators 2021. 10-year anniversary edition.

компаній і виробників, що прагнуть розвинути інноваційну економіку¹⁶⁷. Як слушно вказує Г. І. Лановська, необхідно розробити інноваційну стратегію, яка має стати основою конкурентоспроможності підприємства¹⁶⁸. На думку Н. П. Мисковець, ключовою стратегією України згідно з цільовим сценарієм економічного розвитку, має стати фокус на внутрішньому ринку, а першочерговими ініціативами – формування у споживачів (бізнес, держава, громадяни) мотивацій, попиту і потреб у цифрових технологіях, що, на наш погляд, прискорить процес подолання цифрового розриву¹⁶⁹.

У контексті сказаного не можна не зупинитися на тому, що Міжнародна аналітична агенція Gartner (спеціалізується у сфері аналізу інформаційних технологій і консалтингу), навівши важливі аргументи у Top Technology Trends 2021 надала важливі рекомендації щодо ефективних, неординарних дій лідерів компаній для забезпечення «операційної стійкості, багатоканальної взаємодії та своєчасного реагування на відновлення» критично необхідної для ведення бізнесу в умовах турбулентності¹⁷⁰. Ретельно проаналізувавши міжнародні рекомендації, можемо констатувати, що керівникам різних економіко-бізнесових, виробничих сфер під час визначення і впровадження стратегічних планів цифрової трансформації дійсно слід працювати на випередження і враховувати сучасні виклики і загрози, які, на наш погляд, можна сформулювати таким чином:

- потенційні загрози для бізнес-організацій стають небезпечнішими й більш різноманітними на тлі викликів, пов'язаних із пандемією COVID-19;
- темпи проєктів цифрової трансформації у світі випереджають здатність більшості компаній пристосовуватися до змін, що може викликати додаткові складнощі;

¹⁶⁷ Top 100 Global Innovators 2021. 10-year anniversary edition. Clarivate. URL: https://clarivate.com/wp-content/uploads/dlm_uploads/2021/02/Top_100_Global_Innovators_2021.pdf

¹⁶⁸ Лановська Г. І. Інноваційна екосистема: сутність та принципи. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 11. С. 259.

¹⁶⁹ Мисковець Н. П. Цифровізація в Україні та світі. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Економіка і управління*. 2019. Т. 30, № 4. С. 63.

¹⁷⁰ Global NGO Online Technology Report. *OnGood*. URL: <https://www.ongood.ngo/info/resources/global-tech-report>

• економіці в цілому й організаціям необхідно своєчасно приймати комплексні рішення для стратегічного планування і забезпечення тактичних дій, безперервності діяльності.

Виходячи з цього, їм необхідно, по-перше: постійно моніторити загрози на шляху до виконання відповідних планів; по друге: своєчасно передбачати або розробляти різні сценарії дій для втілення інновацій. Беручи це до уваги, подальший аналіз здійснюватиметься з огляду на проблеми розвитку цифрової економіки саме у взаємозв'язку із процесом упровадження інноваційних технологій, необхідність у зв'язку з цим залучення до стимулювання економіки структурно-функціональних сегментів віртуальних сервісів, відкритих науково-технічних даних електронного середовища в цілому. Повністю підтримуючи думку про те, що імперативом формування і домінантою розвитку цифрової економіки в період коронакризи є взаємодія всіх суб'єктів інноваційних економіко-правових, організаційно-технологічних процесів, зауважимо, що позитивний результат від соціального проєкту чи стартапу можливий завдяки цифровим перетворенням економічного простору¹⁷¹. На підтверження додамо, що опитування Global NGO Online Technology Report показало, що 95% респондентів вважають, що онлайн-технології, цифровізація – це не тільки ефективні засоби інтерактивного оновлення бренду організацій, рекрутингу волонтерства, й соціальних змін у цілому¹⁷².

Крім того, в Агенції європейських інновацій (Agency of European Innovations) зробили висновок, що цифрові технології, Інтернет-речей й великі дані віртуального середовища стали важливою тенденцією розвитку економіки і всіх соціальних процесів на різних рівнях – від окремої організації до країни в цілому¹⁷³. Приміто, що дослідження цієї Агенції у сфері цифровізації та смарт-технологій здебільшого проводяться саме з метою

¹⁷¹ Пасмор Ю. В. Цифрові технології як головний чинник економіко-правової модернізації суспільства. *Теорія та практика сучасної юриспруденції* : матеріали XXII наук.-практ. конф., 15 груд. 2019 р. Харків : ФОП Бровін О. В., 2019. Т. 1. С. 70.

¹⁷² Global NGO Online Technology Report. *OnGood*. URL: <https://www.ongood.ngo/info/resources/global-tech-report>

¹⁷³ Цифровізація та Розумні технології. *Агенція Європейських Інновацій*. URL: <https://aei.org.ua/cyfryzaciya-ta-smart-tehnologii/>

впровадження і використання практичних методик, обговорення й підготовки проєктів відкритої науки, IT-пропозицій для органів влади і ключових організацій, що є суб'єктами інноваційного процесу і можуть стати певним дороговказом вдосконалення процесу digitalization¹⁷⁴. До сказано додамо, що враховуючи сучасні реалії (глобалізація, цифровізація тощо), нині особливої ваги набувають обмін думками, оприлюднення результатів проєктів, введення новацій, а отже, усі мають бути зацікавлені у відкритій науці, у проведенні досліджень з актуальних проблем і напрямів. Серед них різні експерти називають наступні: цифрова трансформація бізнес-процесів (розвиток Індустрії 4.0; інтернет-речей та великих даних); розумні регіони, розумні міста й розумні села; електронна медицина; цифрові технології для сфери енергетики; цифровізація логістичних процесів і транспорту; цифрові інноваційні хаби (DIHs). Як показує практика, результати досліджень уже зараз стають певними драйверами залучення до стимулювання економіки нових IT-розробок, віртуальних сервісів, електронного середовища, а також підтверджують зміну пріоритетів інвесторів у бік цифрових технологій та цифровізації досліджень, інновацій¹⁷⁵. Більш того, вони дають змогу досягти високого рівня нової економіки, виявити реальний стан впровадження цифрових технологій в економічні сфери. Проте більшість фахівців, учених, предметом вивчення яких є окреслене питання, стверджує, що подальшого удосконалення потребує як нормативна база, так і реальна практика організаційно-технічного забезпечення складних процесів стимулювання економіки, розвитку підприємництва, бізнесу. Передусім, вони звертають увагу на потребу враховувати рекомендації фахових міжнародних агентств, ретельно ознайомлюватися з досвідом країн, що вже отримали позитивні результати в питаннях цифровізації сфер економіки, формування цифрового

¹⁷⁴ Цифровізація та Розумні технології. *Агенція Європейських Інновацій*. URL: <https://aei.org.ua/cyfryzaciya-ta-smart-tehnologii/>

¹⁷⁵ Данніков О. В., Січкаренко К. О. Концептуальні засади цифровізації економіки України. *Інфраструктура ринку*. 2018. Вип. 17. С. 73–79. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2018/17_2018_ukr/15.pdf; Джорджио Е. Інвестиційні тренди 2021 і можливості отримання резидентства в Європі. *Feod Group*. 2021, 29 апр. URL: <https://feodgroup.com/news/investicziionnye-trendy-2021-i-vozmozhnosti-polucheniya-rezidentstva-v-evrope>

бізнес-середовища і промислового виробництва¹⁷⁶. Узагальнюючи результати аналізу багатьох джерел, можемо вивести 6 мейнстрім-тенденцій, які, на нашу думку, мають значення для прискорення процесів цифровізації економічної сфери: а) забезпечення економіки електронними засобами комунікацій, хмарними технологіями, перехід до віртуального світу діяльності; б) розроблення і впровадження сучасних стандартів захисту персональних даних; в) усунення регуляторних перепон для переходу бізнесу від паперового документообігу до електронного; г) законодавче закріплення цифрових прав; д) удосконалення правового регулювання у сфері відкритих даних; е) адаптація бізнес-середовища до впровадження технологій інноваційного підприємництва; є) створення та функціонування розумних міст.

У контексті наведеного варто сказати, що в Економічній стратегії «Україна 2030 – країна з розвинутою цифровою економікою», яку представив Український інститут майбутнього, надано визначення цифрових технологій. У той же час згідно з аналітичними звітами різних агенцій – це й Internet-речей, роботизація й кіберсистеми, штучний інтелект, великі дані, безпаперові технології, адитивні технології (3D-друк), хмарні та туманні обчислення, безпілотні та мобільні технології, біометричні технології, квантові технології, технології ідентифікації, блокчейн (перелік не є вичерпним і доповнюється)¹⁷⁷. Вбачається, що з позицій еволюційного та форсованому розвитку цифрової економіки (ключовими фактори і засобами виробництва виступають самі цифрові дані). Підтвердженням може бути новий сервіс від Мінцифри «Дія», що певним чином допоміг українському бізнесу перейти на карантинні рейки, забезпечити реальне впровадження в практику ініціатив щодо цифрових технологій і використання досягнень ІТ-сфери (віртуальні активи, «цифрові

¹⁷⁶ Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти : аналіт. дослідж. / Центр Разумкова ; кер. проекту, авт. доп. О. Пишуліна. Київ : Заповіт, 2020. 271 с. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf; Цифровізація та Розумні технології. Агенція Європейських Інновацій. URL: <https://aei.org.ua/cyfryzaciya-ta-smart-tehnologii/>

¹⁷⁷ Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою : доп. / В. Фіщук, В. Матюшко, С. Чернев та ін. ; Укр. ін-т майбутнього. Київ, 2019. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoju.html>; Форум інноваційних виробництв, Індустріальний парк «Біла Церква» (Київ), 17 червня 2021 р. URL: <https://industry.forumkyiv.org/>

товари» та ін.)¹⁷⁸. Як наголошує, В. С. Мілаш, «в умовах глобальної цифровізації зростають масштаби і темпи цифрових трансформацій, пов'язаних з появою нових цифрових об'єктів, їх активним залученням у цивільний, господарський оборот та подальшим ринковим обігом»¹⁷⁹. Крім того, наша держава на законодавчому рівні легалізує криптовалюту і віртуальні активи, визначає їх правовий статус, надає юридичний захист користувачам і учасникам ринку. Таким чином іноземні та українські криптобіржі офіційно зможуть працювати, банки – відкривати рахунки для криптокомпаній, а це означає, що в українців з'явиться можливість задекларувати свої доходи у віртуальних активах. У цьому контексті корисною слід визнати також ініціативу Міністерства цифрової трансформації України щодо запуску масштабного проєкту Diia City (DC), покрокова реалізація якого сприятиме розвитку інноваційного та технологічного бізнесу в Україні.

Не можна оминати й того, що наприкінці березня 2021 р. бізнес побачив, ймовірно, фінальну версію проєкту Закону про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні № 4303 «д» від 02.11.2020 р. Як відомо Президент Володимир Зеленський для стимулювання розвитку цифрової економіки підписав базовий закон про спеціальний правовий режим ІТ-галузі «Дія Сіті» – спеціальний правовий режим для ІТ-галузі. Закон передбачає створення сприятливих умов для ведення інноваційного бізнесу в Україні, розбудови цифрової інфраструктури, залучення інвестицій і талановитих фахівців. Документ запроваджує правовий режим «Дія Сіті» й визначає організаційні, правові й фінансові засади його функціонування, спеціальні умови оподаткування, які будуть закріплені Податковим кодексом України й застосовуватимуться до компаній – резидентів «Дія Сіті». За прогнозами Мінцифри створення Diia City забезпечить віртуалізацію експериментального

¹⁷⁸ Дія City. Спеціальний правовий режим для ІТ-індустрії / М-во цифрової трансформації України. Київ, 2021. URL: <https://city.diia.gov.ua/>

¹⁷⁹ Мілаш В. С. Деякі аспекти правової природи віртуальних активів/криптовалюти в умовах глобальної цифровізації. *Право та інновації*. 2020. № 2. С. 13.

вільного простору економічної зони зі спеціальним податковим, фінансовим і правовим режимом, найамбітнішими інноваційними та бізнес-ідеями¹⁸⁰.

На підтвердження вищесказаного додамо, що в Українському інституті майбутнього стверджують, що першими резидентами експериментальної Diia City мають стати українські й міжнародні IT-компанії, високотехнологічний бізнес, інвестиційні фонди, стартапи, освітні організації, венчурні інвестиційні інструменти й фонди¹⁸¹. Так, в Україні почав працювати новий венчурний фонд QPDigital, розміром в \$ 100 млн. Це – один з проєктів інвестиційної компанії Quarter Partners. У рамках цього проєкту фонду цікаві такі галузі: IT-логістика; digital healthcare; геймдев; блокчейн; штучний інтелект. Ключове завдання компанії – довести стартапи до максимально стійкої бізнес-моделі діяльності¹⁸².

Як бачимо, цифрова економіка – це інноваційна динамічна економіка, що базується на використанні IT-технологій у всіх сферах економічної діяльності¹⁸³. Необхідно також констатувати, що проєкти і новації набувають актуальності й значущості, оскільки в сучасному світі, як зауважують експерти різного рівня, одночасно відбуваються майже протилежні процеси: з одного боку, країни переорієнтовують інтернаціональні ланцюжки виробництва товарів на національний рівень, а з другого – виклики, що постають перед суспільствами, потребують відкриття досліджень і залучення глобального наукового й промислового ресурсу для подолання структурної слабкості економіки¹⁸⁴. Крім того, через карантин громадяни занурилися у віртуальне середовище, яке, за визначенням, є відкритим і глобальним¹⁸⁵.

¹⁸⁰ Дія City. Спеціальний правовий режим для IT-індустрії / М-во цифрової трансформації України. Київ, 2021. URL: <https://city.diia.gov.ua/>

¹⁸¹ Там само.

¹⁸² В Украине запустился венчурный фонд QPDigital на \$100 млн. Ищут стартапы. *Интернет-бизнес в Украине*. URL: <https://ain.ua/2020/12/10/v-ukraine-zapustilsya-venchurnyj-fond-qpdigital/>

¹⁸³ Розгон О. В. Проблеми та перспективи цифровізації промисловості. *Регіональні інноваційні ініціативи: завдання та шляхи вирішення*: зб. наук. пр. за матеріалами Круглого столу, м. Харків, 5 квіт. 2019 р. Харків, 2019. С. 117.

¹⁸⁴ Панасюк В. М. Інформатизація та цифровізація: тренди та напрями розвитку в Україні. *Інтелект XXI*. 2020. № 1. С. 162.

¹⁸⁵ Top 100 Global Innovators 2021. 10-year anniversary edition. *Clarivate*. URL: https://clarivate.com/wp-content/uploads/dlm_uploads/2021/02/Top_100_Global_Innovators_2021.pdf

Більш того, і про це вже згадувалося, пандемія стимулювала уряди до спільних дій, а наукові співтовариства – до інтенсифікації досліджень¹⁸⁶.

На підтвердження цього вкажемо, що на українському маркетинговому форумі (травень 2021) «Marketing Survivors: як стати лідером у нових умовах» його учасники зробили спробу представити цілісну модель трансформації у цифровій економіці. Експерти, згадуючи глобальну пандемію і кризу, обговорювали різні сценарії забезпечення стійкості бізнесу через застосування цифрових інструментів, нових бізнес-моделей, ефективних інформаційних кейсів, здатних надати імпульс підприємству. Важливим, на наше переконання, є посил учасників Marketing форуму – зберегти зв'язок із клієнтами й командою, а завдяки цьому «зробити стрибок уперед» до унікальних продуктів, технологій та маркетингу. Крім того, саме завдяки пандемії бізнес зрозумів, що необхідно діджиталізуватися й активно розробляти постпандемічні маркетингові стратегії. Серед них, учасниками названо побудову ефективних відносин з інфлюенсерами (influencers) і створення ефективної інфлюенс-кампанії, яка намагатиметься за допомогою маркетинг-впливу, бренду адаптуватися до нових непростих реалій розвивати бізнес-проекти й економічні сфери¹⁸⁷.

Однак варто зауважити, що увесь складний комплекс digitalization і електронних комунікацій, які формуються у сучасному суспільстві (передусім в економічних відносинах), крім переваг, в окремих випадках може нести певні ризики, бо не завжди гарантує досягнення бажаного ефекту від цифрових змін, хоча й слугує потужним поштовхом, імпульсом для впровадження нових проєктів у формування інноваційної економіки, підприємництва, бізнесу¹⁸⁸. Роман Катеринчук – підприємець, лідер Харківського ІТ-кластері, керівник бізнес-ІТ-компанії ArtJoker робить наголос на актуальності якнайшвидшого розвитку екосистеми стартапів із фінансово-

¹⁸⁶ Український маркетинг-форум «Marketing Survivors: як стати лідером у нових умовах», КВЦ «Парковий» (Київ), 27-28 травня 2021 р. *Ukrainian Marketing Forum*. URL: <https://marketingforum.com.ua/>; Форум інноваційних виробництв, Індустріальний парк «Біла Церква» (Київ), 17 червня 2021 р. URL: <https://industry.forumkyiv.org/>

¹⁸⁷ Там само.

¹⁸⁸ Найман Е. Цифрова економіка: глобальні бізнес-тренди. *Рейтинг: бізнес в офіційних цифрах*. 2018, 13 жовт. URL: <https://rating.zone/tsyfrova-ekonomika-hlobalni-biznes-trendy>

технічними сервісами й закордонними бізнес-клієнтами¹⁸⁹. Зокрема, щорічні звіти харківського ІТ-кластеру підтверджують зростання індустрії у середньому на 25% у рік¹⁹⁰.

Звісно, як і в інших державах, пандемія змінила уявлення суспільства про роботу, її графік і формат онлайн-комунікацій, а більшість офісів переорієнтовується на digital процеси, організує цифрові робочі місця. У цьому напрямі добре зарекомендувала себе концепція Digital Workplace, впровадження корпоративної екосистеми, яка дозволяє здійснювати електронну комунікацію з єдиної автоматизованої точки доступу екосистеми¹⁹¹. До технологічних переваг і хмарних рішень в економіці й бізнесі як перспектив авангардного характеру можна віднести й те, що завдяки електронним сервісам, які використовуються на цифрових робочих місцях, усуваються комунікаційні бар'єри між відділами, надається віддалений і безпечний доступ до корпоративної інформації, полегшується робота з документацією і спілкування з колегами, навіть тими, які перебувають за межами офісу, забезпечується оперативність і продуктивність комунікацій. Digital Workplace поступово стає ефективним засобом і механізмом цифрової трансформації компанії, інтегруючи бізнес-процеси у нове електронне середовище, яке об'єднує різні сервіси на спільній консолідованій цифровій платформі¹⁹².

Однак визначальним у цьому питанні є те, що всі дослідники цифрової трансформації різних сфер економіки одноставні у висновку, що створення ефективної системи електронних комунікацій та ІТ-технологій, співпраця суб'єктів інноваційної діяльності та цифрових лідерів для спільного просування digital проєкту дозволяє формувати єдину цифрову інфраструктуру сучасного виробництва, бізнес-середовища¹⁹³. Важливо, що на

¹⁸⁹ Катеринчик Роман. *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/katerynychk>

¹⁹⁰ Там само.

¹⁹¹ Top 100 Global Innovators 2021. 10-year anniversary edition. *Clarivate*. URL: https://clarivate.com/wp-content/uploads/dlm_uploads/2021/02/Top_100_Global_Innovators_2021.pdf

¹⁹² Там само.

¹⁹³ Куприяновский В. П., Добрынин А. П., Синягов С. А., Намиот Д. Е. Целосная модель трансформации в цифровой экономике – как стать цифровыми лидерами. *International Journal of Open Information Technologies*.

рівні структурно-функціонального забезпечення за допомогою мережі Internet, цифрових платформ, у т. ч. голосових електронних комунікацій, інноваційна цифрова економічна інфраструктура об'єднує різні онлайн майданчики. Онлайн консолідація, на наш погляд, сприяє: а) узгодженості у прийнятті рішень, зберіганню документів у Microsoft 365 за допомогою Power Automate (налаштування шляху документа від його створення до оброблення і безпечного зберігання після підписання); б) управлінню даними (рішення і спеціальні платформи дають інструменти для синхронізації інформації, робочих файлів, даних і користувачів). Яскравим прикладом консолідації інформації й даних на програмно-технологічному рівні є система M-Files – гнучка корпоративна платформа, що дозволяє управляти файлами в будь-якій системі або репозитарії, у хмарі чи на сервері, зі смартфона або ПК¹⁹⁴. Як наголошує В. П. Кохан, на цифрових платформах, що нині є сучасним інструментом цифрової економіки і завдяки якій забезпечується переведення в цифру діяльність державних органів, бізнесу, реалізується мережеве управління, а це передбачає відхід від надспоживання до ощадного спільного споживання ресурсів¹⁹⁵. Засновники креативно-інвестиційної групи Fedotiv Group також вказують на те, що джерелом вдалого digital-прориву й формування дієвого online-середовища окремих сегментів економіки є поєднання, зокрема, таких чинників: креатив, цифри, гроші, системність, інженерне ставлення до інновацій, робота в команді (далекоглядність, комунікабельність), розвиток цифрових компетенцій, подолання цифрового розриву¹⁹⁶.

Звісно, спільні проблеми, пов'язані з COVID-19, багато в чому об'єднали країни і цілі континенти, але нікуди не зникла специфіка, зумовлена рівнем розвитку й внутрішніми особливостями. Так, для України вкрай актуальним

2017. Т. 5, № 1. С. 26–33; Штучний інтелект, «розумні» алгоритми та роботизація – 20 готових застосунків на Creatio Marketplace. *Terrasoft*. 2021, 19 берез. URL: <https://www.terrasoft.ua/business/news/66367>

¹⁹⁴ Цифровізація та Розумні технології. *Агенція Європейських Інновацій*. URL: <https://aei.org.ua/cyfryzaciya-ta-smart-tehnologii/>; Штучний інтелект, «розумні» алгоритми та роботизація – 20 готових застосунків на Creatio Marketplace. *Terrasoft*. 2021, 19 берез. URL: <https://www.terrasoft.ua/business/news/66367>

¹⁹⁵ Кохан В. Цифрова платформа як інструмент цифрової економіки. *Право та інновації*. 2021. № 1. С. 29.

¹⁹⁶ Форум інноваційних виробництв, Індустріальний парк «Біла Церква» (Київ), 17 червня 2021 р. URL: <https://industry.forumkyiv.org/>

залишаються питання входження до Європейської хмари відкритої науки, розширення представництва в Європейському дослідницькому просторі (European Research Area, ERA), зокрема, долучення до Відкритої хмари європейської науки (European Open Science Cloud, EOSC)¹⁹⁷. Нещодавно Європейський Союз оприлюднив план дій «ERA проти CORONA», пункт 9 якого стосується інструментів для обміну даними досліджень, а серед іншого Європейської хмари відкритої науки і принципів FAIR для даних, моделей, робочих процесів і результатів¹⁹⁸. Наведене набуває особливого значення з огляду на те, що без відкритості досліджень, експериментальних даних, цифрових ресурсів і програмних платформ для обробки даних, створених на основі відкритого коду, неможливо рухатися до EOSC. Вказані оцінки стали основою для започаткування проєкту OpenAIR – репозитарію відкритих даних, програмних платформ і публікацій¹⁹⁹. Головні принципи FAIR: дотримання сучасних тенденцій поєднання великих дослідницьких інфраструктур з е-інфраструктурами для збереження, оброблення й віддаленого доступу до експериментальних даних (Findable, Accessible), корисних для втілення у сфері економіки²⁰⁰.

Варто зауважити, що EOSC є складовою трьох різних політик ЄС – Стратегії цифрового єдиного ринку і Європейської хмарної ініціативи, Європейського дослідницького простору, Цифровізації промисловості, що охоплюють не тільки технологічну інфраструктуру, а й виступають частиною Відкритої науки в Європі – від інфраструктур і даних до послуг і навичок, які мають сприяти створенню конкурентоспроможної економіки у глобальному світі²⁰¹. Невипадково, а, на наш погляд, ще й виправдано, Європейська Комісія вважає, що у контексті цифрових перетворень економіки EOSC – це ідеальний інструмент для реагування на надзвичайні ситуації (на кшталт пандемії вірусних інфекцій), глобального генерування й обміну даними, доступу до інструментів аналізу й обчислювальної

¹⁹⁷ Загородній А. Європейська хмара відкритої науки як глобальний інструмент наукових досліджень : [інтерв'ю]. *Світ*. 2020. № 25/26. С. 1–3. URL: <http://www.nas.gov.ua/EN/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=6661>

¹⁹⁸ Там само.

¹⁹⁹ OpenAIR. URL: <https://www.openair.com/>

²⁰⁰ Там само.

²⁰¹ Загородній А. Знач. ст.; Краус К. М. Цифрова економіка: тренди та перспективи авангардного характеру розвитку. *Ефективна економіка*. 2018. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6047>

інфраструктури. У контексті формування цифрового єдиного ринку, цифровізації промисловості до хмари додатково увійдуть ресурси знань (передусім набори даних, сховище даних, цифрові бібліотеки й архіви), сервіси доступу (каталог сервісів і портали), наукові інструменти й засоби просування цифрових ресурсів у сферу стимулювання економіки²⁰². У стратегії цифрового єдиного ринку не втрачає актуальності подальший розвиток грид-інфраструктури і грид-технології для наукових і науково-прикладних застосувань. Зокрема, на час прийняття Програми інформатизації НАН України на 2020–2024 роки, тобто у 2019 році, уже закладено основи хмарної інфраструктури НАН України, що надає ресурси за принципом IaaS (Infrastructure as a Service – Інфраструктура як сервіс)²⁰³. Нині необхідно забезпечити безперебійну роботу й розвиток гібридної національної грид- і хмарної інфраструктури за моделлю Європейської хмарної й грид-інфраструктури, яка надає грид- і хмарні сервіси у сфері науки, інновацій та бізнесу як самостійно, так і в рамках EOSC²⁰⁴.

Підсумовуючи, вкажемо, що у глобалізованому світі в умовах пандемії COVID-19 і карантину посилюються процеси цифрової трансформації. Як бачимо, digitalization є не тільки вимогою часу, яскраво вираженою тенденцією (meunstrim) формування інноваційної економіки результату в Україні. Проведений нами аналіз глобальних бізнес-трендів, і вивчення світового й національного досвіду інформатизації й цифровізації підтверджують, що діджиталізація знайде свій прояв у таких процесах: поступовій диверсифікації економіки; формуванні сучасного бізнес-середовища; модернізації підприємницьких виробництв; розвитку сучасної системи електронних комунікацій.

Отже, на підтримку заслуговують проекти створення індустріальних парків, акселератів, цифрових платформ, інвестиційних і партнерських програм, які мають стати осередками й елементами інноваційної digital екосистеми інноваційної економіки.

²⁰² OpenAIR. URL: <https://www.openair.com/>

²⁰³ Програми інформатизації Національної академії наук України. URL: <http://programinform.nas.gov.ua/index>

²⁰⁴ Загородній А. Європейська хмара відкритої науки як глобальний інструмент наукових досліджень : [інтерв'ю]. *Світ*. 2020. № 25/26. С. 1–3. URL: <http://www.nas.gov.ua/EN/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=6661>

Із метою прискорення процесу подолання структурної слабкості економіки й удосконалення механізмів упровадження інновацій слід використовувати висновки і рекомендації міжнародних експертів стосовно цифровізації сфер економіки, міжнародного наукового й науково-технічного співробітництва в питаннях розбудови розподіленої хмари відкритої науки. Цифровізація економіки, приєднання до Європейської хмарної ініціативи дозволить вивчати різні напрями європейських і глобальних дослідницьких інфраструктур, забезпечить практичне втілення проєктів управління даними і збереження в надійних репозиторіях (електронних архівах) відповідно до принципів FAIR. У цьому контексті в Україні вже запропоновано впровадження електронної комунікаційної платформи «Наука для бізнесу» як першого онлайн-інструменту автоматизованої співпраці науковців і підприємців, яка має поступово забезпечити взаємодію стартап-команд і бізнесу; сприятиме розширенню мережі академічних бізнес-інкубаторів, упровадженню досвіду успішно реалізованих проєктів і переходу до економіки результату й інновацій²⁰⁵. Вбачається, що саме завдяки долученню до Європейського дослідницького простору і Європейської хмари відкритої науки на принципах FAIR в Україні можна досягти успіхів і в економіці, і в соціальному розвитку.

Зважаючи на те, що цифрові технології є одним із головних чинників економіко-правової модернізації суспільства, необхідно також матеріалізувати у відповідні законоположення рекомендації міжнародних рейтингових агентств, бізнес-середовища й інноваційних виробництв щодо вирішення актуальних питань цифровізації економіки й прийняття реалістичних стратегій розвитку веб-економіки.

Реалізація як національних, так і регіональних проєктів цифрової трансформації економіки актуалізує також питання підготовки спеціалістів ІТ-

²⁰⁵ SMART HUB: Наука. Влада. Бізнес. URL: <https://pgasa.dp.ua/news/smart-hub-nauka-vlada-biznes/>

сфери з обробки даних, управління ресурсами, залучення експертів і стюардів даних до модернізації цифрових інфраструктур економіки і бізнесу²⁰⁶.

Таким чином, в Україні як країні, що прагне розвинутої цифрової економіки, IT-технології, digital проєкти, формування привабливого бізнес-середовища, digitalization стає одним із прогресивних мейнстрім-тенденцій з упровадження інноваційних виробництв, індустриальних парків, цифрових платформ, інтернет-бізнесу і стартапів в усі сфери життя й забезпечує перехід економічної сфери діяльності з реального світу у світ віртуальний (online), створює атмосферу відкритості до нових ідей у реалізації глобальних завдань цифрової трансформації економіки.

²⁰⁶ Найман Е. Цифрова економіка: глобальні бізнес-тренди. *Рейтинг: бізнес в офіційних цифрах*. 2018, 13 жовт. URL: <https://rating.zone/tsyfrova-ekonomika-hlobalni-biznes-trendy>

Наукове видання

Автори

Єфремова Катерина Вікторівна

Шматков Даніїл Ігоревич

Кохан Вероніка Павлівна

та інші

БАЗОВІ АСПЕКТИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ТА ЇХ ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Монографія

За редакцією К. В. Єфремової

НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України

61002, Харків, вул. Чернишевська, 80 Тел.: (057) 700-06-64

E-mail: ndipzir@gmail.com Сайт: ndipzir.org.ua